

Ny ordning för att främja god sed och hantera oredlighet i forskning

Betänkande av Oredlighetsutredningen

Stockholm 2017

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2017:10

SOU och Ds kan köpas från Wolters Kluwers kundservice.
Beställningsadress: Wolters Kluwers kundservice, 106 47 Stockholm
Ordertelefon: 08-598 191 90
E-post: kundservice@wolterskluwer.se
Webbplats: wolterskluwer.se/offentligapublikationer

För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Wolters Kluwer Sverige AB
på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Svara på remiss – hur och varför

Statsrådsberedningen, SB PM 2003:2 (reviderad 2009-05-02).

En kort handledning för dem som ska svara på remiss.

Häftet är gratis och kan laddas ner som pdf från eller beställas på regeringen.se/remisser

Layout: Kommittéservice, Regeringskansliet

Omslag: Elanders Sverige AB

Tryck: Elanders Sverige AB, Stockholm 2017

ISBN 978-91-38-24561-3

ISSN 0375-250X

Till statsrådet

Helene Hellmark Knutsson

Regeringen beslutade den 1 oktober 2015 att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att undersöka behovet av en ny hantering av ärenden som rör utredning av oredlighet i forskning och lämna förslag som säkerställer en tydlig och rättssäker hantering av misstänkt oredlighet.

I uppdraget har bl.a. ingått att kartlägga hur oredlighet i forskning hanteras i andra länder samt att utreda hur begreppen god sed och oredlighet i forskning används och hur universitets och högskolors ansvar för upprätthållande av god sed i forskningen vid behov kan förtydligas. Utredningen har även haft i uppdrag att göra en översyn av verksamheten vid Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden och vid behov föreslå en ny ändamålsenlig organisation för oberoende utredningar av oredlighet i forskning. Vidare har utredningen haft i uppdrag att föreslå hur rättssäkerheten vid bedömning av misstänkt oredlighet ska kunna garanteras och att lämna nödvändiga författningsförslag. (Dir. 2015:99)

Den 1 oktober 2015 förordnades professor Margaretha Fahlgren som särskild utredare.

Utredningen har antagit namnet Oredlighetsutredningen (U 2015:07).

Som sakkunniga i utredningen förordnades från och med den 25 november 2015 departementssekreteraren Magnus Granlund (Utbildningsdepartementet) och kanslirådet Maria Wästfelt (Utbildningsdepartementet). Som experter förordnades från och med samma datum professor Anders Ekbom (Karolinska institutet), forskaren Bassam Michel El-Khoury (Socialstyrelsen), docent Stefan Eriksson (Uppsala universitet), professor Eva Forssell Aronsson

(Göteborgs universitet), avdelningschefen Charlotte Hall (Statens beredning för medicinsk och social utvärdering), biträdande avdelningschefen Mikael Herjevik (Universitetskanslersämbetet), lektor Fredrik Karlsson (Högskolan Dalarna), professor Olle Lundin (Uppsala universitet) och avdelningschefen Maria Thuvesson (Vetenskapsrådet).

Som sekreterare i utredningen anställdes från och med den 1 november 2015 rådmannen Lars Elfving, från och med den 1 januari 2016 kanslirådet Carolina Östgren och från och med den 1 oktober 2016 fd kammarrättsrådet Lars-Åke Ström.

Genom tilläggsdirektiv som beslutades den 6 oktober 2016 har tiden för redovisning av uppdraget förlängts från den 25 november 2016 till den 28 februari 2017. (Dir. 2016:87)

Härmed överlämnar utredningen sitt betänkande *Ny ordning för att främja god sed och hantera oredlighet i forskning* (SOU 2017:10).

Uppdraget är med detta slutfört.

Uppsala i februari 2017

Margaretha Fahlgren

/ Lars Elfving
Lars-Åke Ström
Carolina Östgren

Innehåll

Sammanfattning	13
Summary	23
1 Författningsförslag.....	33
1.1 Förslag till lag om prövning av oredlighet i forskning	33
1.2 Förslag till lag om ändring i högskolelagen (1992:1434)	38
1.3 Förslag till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400).....	39
1.4 Förslag till förordning om ändring i högskoleförordningen (1993:100)	41
1.5 Förslag till förordning med instruktion för Oredlighetsnämnden	43
1.6 Förslag till förordning om ändring i förordning (2007:1068) med instruktion för Centrala etikprövningsnämnden.....	45
2 Utredningens uppdrag och genomförande	47
2.1 Utredningens uppdrag.....	47
2.2 Utgångspunkter och begränsningar av uppdraget enligt kommittédirektivet	48
2.3 Utredningens uppdrag i ett vidare perspektiv.....	49
2.4 Utredningsarbetet.....	52
2.5 Betänkandets disposition.....	53

3	Vad är god sed och oredlighet i forskning?	55
3.1	Vad är forskning?	55
3.2	Forskningens utförare och finansiering.....	57
3.3	Vad är god forskningssed?	59
3.3.1	God forskningssed handlar om etik, moral och professionalitet	59
3.3.2	Internationella förhållanden	61
3.3.3	Svenska förhållanden.....	62
3.4	Vad är oredlighet i forskning?	63
3.4.1	En historisk bakgrund	63
3.4.2	Från forskningsfusk till oredlighet i forskning	64
3.4.3	Vad betyder ”oredlighet”?	66
3.4.4	Definitioner	66
3.4.5	Hur förhåller sig oredlighet till god sed i forskning?	69
3.5	Hur används begreppen god sed och oredlighet i forskning hos forskningsutförarna?	70
3.6	Förekomst av oredlighet i forskning.....	70
3.6.1	Hur vanligt förekommande är oredlighet i forskning?	70
3.6.2	Har förekomsten av oredlighet i forskning ökat?.....	72
3.6.3	Varför förekommer oredlighet i forskning?.....	74
4	Tidigare utredningsarbete och nuvarande system	77
4.1	Tidigare utredningsarbete	77
4.2	Ansvar för upprätthållande av god sed i forskningen	83
4.2.1	Vilket ansvar har forskningsutföraren?	83
4.2.2	Vilket ansvar har den enskilde forskaren?	85
4.3	Utredningar av misstänkt oredlighet i forskning	85
4.3.1	Reglering.....	85
4.3.2	I praktiken	86
4.4	Översyn av verksamheten vid Expertgruppen för oredlighet i forskning	88

4.4.1	Reglering	88
4.4.2	Verksamhet	89
5	Andra länders system för hantering av misstänkt oredlighet i forskning	93
5.1	Ingen enhetlig modell för hantering av misstänkt oredlighet i forskning	93
5.2	Danmark.....	94
5.3	Finland.....	97
5.4	Norge.....	99
5.5	Nederländerna.....	102
5.6	Storbritannien	102
5.7	Tyskland	103
5.8	USA	105
5.9	Österrike	107
5.10	Internationellt arbete	108
6	Problem och allmänna överväganden	109
6.1	Problem med den nuvarande ordningen.....	109
6.1.1	Alltför stora olikheter i utredningar och konsekvenser av oredlighet i forskning.....	109
6.1.2	Problem kring tilltron till utredningar av oredlighet inom den egna organisationen	112
6.1.3	Svårt att upprätthålla utredningskompetens.....	112
6.1.4	Inte tillräckligt god rättssäkerhet för de som anmäler och de som blir anmälda	113
6.1.5	Universitet och högskolor arbetar inte tillräckligt systematiskt med frågor om god forskningssed	113
6.1.6	Oklart syfte med att göra utredningar om oredlighet	114
6.2	Utgångspunkter för utredningens förslag	114

6.2.1	Förslagets huvudsakliga syfte är att värna forskningens tillförlitlighet och kvalitet, allmänhetens förtroende för forskningen samt god forskningssed	115
6.2.2	Målbilder och ramar	116
7	En nationell nämndmyndighet för prövning av oredlighet i forskning	117
7.1	Alternativ för en förändrad organisation för utredningar av oredlighet i forskning.....	117
7.1.1	Alternativ 1 – Det nuvarande systemet behålls med vissa kompletteringar.....	118
7.1.2	Alternativ 2 – Utredningar av oredlighet i forskning görs överklagbara till en särskild överklagandenämnd	119
7.1.3	Alternativ 3 – Ett nationellt organ får en mer tydlig och självständigt utredande roll av oredlighet i forskning	121
7.1.4	En nationell myndighet för prövning av oredlighet i forskning bör inrättas	123
7.2	Organisationsform	125
7.2.1	Utredningsorganet ska vara en självständig myndighet.....	125
7.2.2	Myndigheten ska vara en nämndmyndighet.....	126
7.2.3	Myndighetens namn	128
8	En nationell definition av oredlighet i forskning	129
8.1	En nationell definition ska beslutas i lag.....	129
8.1.1	Utgångspunkter	129
8.1.2	Fördelar med en lagreglering.....	130
8.1.3	Nackdelar med en lagreglering.....	131
8.1.4	Bedömning och förslag.....	132
8.2	Termen ”oredlighet i forskning” bör alltså användas.....	132
8.3	Förslag till nationell definition av oredlighet i forskning ..	134
8.3.1	Definitionens objektiva sida.....	134
8.3.2	Definitionens subjektiva sida	149

9	Ytterligare avgränsningar – vem och vad ska kunna prövas av den nationella nämnden?	153
9.1	Vilken verksamhet?	154
9.2	Vilka forskningsutförare?	157
9.2.1	Statliga universitet och högskolor	158
9.2.2	Enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda vissa examina	159
9.2.3	Övriga statliga myndigheter	161
9.2.4	Kommuner och landsting	162
9.2.5	Övrig statlig och kommunal verksamhet	164
9.2.6	Privata forskningsutförare	164
9.2.7	Forskning med offentlig finansiering	166
9.3	Utredning av misstänkt oredlighet utomlands och i internationella forskningssamarbeten	168
9.3.1	Exempel på internationella forskningssamarbeten	168
9.3.2	Utredning av oredlighet i internationella forskningssamarbeten	169
9.3.3	Nuvarande svenska reglering	170
9.3.4	Överväganden och slutsats	170
9.3.5	Övriga kommentarer	172
9.4	Bör det finnas en bortre gräns för när utredningar ska få initieras?	173
9.4.1	En jämförelse med andra regleringar	174
9.4.2	Argument för och emot en bortre gräns	175
9.4.3	Överväganden och slutsats	176
10	Mer om utredningarna om oredlighet i forskning	179
10.1	Inledande av utredningarna	179
10.1.1	Forskningsutförarna ska ha skyldighet att anmäla	180
10.1.2	Enskilda ska ha möjlighet att anmäla	181
10.1.3	Den nationella nämnden ska själv kunna initiera ärenden	183
10.1.4	Överlämnande av ärenden till forskningsutföraren	183

10.2	Genomförande av utredningarna.....	184
10.2.1	Förvaltningslagens tillämplighet	184
10.2.2	Utredningarna bör handla om både forskningen, forskarna och forskningsutföraren	185
10.2.3	Den nationella nämndens respektive forskningsutförarnas roll	186
10.2.4	Befogenheter för nämnden och uppgiftslämnarskyldighet för forskningsutförarna	187
10.3	Beslut.....	189
10.3.1	Den nationella nämnden fattar beslut.....	190
10.3.2	Beslutets innehåll	190
10.3.3	Nämnden bör inte fatta beslut om arbetsrättsliga eller andra konsekvenser	192
10.4	Vad händer efter den nationella nämndens beslut?	194
10.4.1	Berörda instanser ska informeras	194
10.4.2	Åtterrapporering till nämnden	195
10.5	Forskningsfinansiärernas roll	196
11	Mer om den nationella nämndens uppgifter och organisation	197
11.1	Den nationella nämndens uppgifter	197
11.2	Nämndens sammansättning.....	198
11.3	Arbetsformer, beredningsorganisation och värdmyndighet	202
11.3.1	Arbetsformer och beredningsorganisation.....	203
11.3.2	Värdmyndighet.....	204
12	Sekretess	207
12.1	Utgångspunkter.....	207
12.1.1	Rätt att ta del av allmänna handlingar	207
12.1.2	Rätt till partsinsyn i mål eller ärenden	209
12.2	Överväganden och förslag	210
12.2.1	Skyddet för enskild	210

12.2.2	Skyddet för den som öppet anmäler oredlighet ..	212
12.2.3	Skyddet för den som utpekats som oredlig.....	215
12.2.4	En kompletterande bestämmelse om överföring av sekretess	217
12.2.5	Behov av sekretess under utredningstiden.....	220
13	Överklagande m.m.....	223
13.1	Rätt till överklagande.....	223
13.1.1	Möjligheten att överklaga	224
13.1.2	Vem kan överklaga?.....	225
13.1.3	Var ska överklaganden prövas?.....	225
13.2	Särskilt om omprövningsrätt.....	227
13.2.1	Bakgrund.....	227
13.2.2	Överväganden	229
14	Upprätthållande av god sed	231
14.1	Förtydligande av forskarnas och forskningsutförarnas ansvar för att forskning sker i enlighet med god forskningssed	231
14.2	God forskningssed för Sverige.....	235
14.3	Nya uppgifter för statliga universitet och högskolor gällande frågor om god forskningssed.....	239
14.3.1	Riktlinjer för hantering av avvikelser från god forskningssed.....	240
14.3.2	Främjande av medarbetares möjligheter att få råd och stöd i frågor om god forskningssed och avvikelser från sådan sed.....	243
14.4	Årlig rapportering och sammanställning av avvikelser från god forskningssed	245
15	Övriga förslag.....	249
15.1	Medel för forskning om oredlighet i forskning	249
15.2	Uppföljning och utvärdering	250

16	Ikraftträdande- och övergångsbestämmelser	251
16.1	Ikraftträdande	251
16.2	Övergångsbestämmelser	252
17	Förslagens konsekvenser	255
17.1	Allmänt om förslagens syfte	255
17.2	Regelmässiga konsekvenser	255
17.3	Ekonomiska konsekvenser	257
17.3.1	Staten	257
17.3.2	Kommuner och landsting	262
17.3.3	Enskilda utbildningsanordnare, statliga bolag och stiftelser samt kommunala bolag, föreningar och stiftelser	262
17.4	Konsekvenser för den kommunala självstyrelsen	263
17.5	Konsekvenser för personlig integritet	264
17.6	Övriga konsekvenser	264
18	Författningskommentar	265
18.1	Förslaget till lag om prövning av oredlighet i forskning....	265
18.2	Förslaget till lag om ändring i högskolelagen (1992:1434)	275
18.3	Förslaget till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)	276
 Bilagor		
Bilaga 1	Kommittédirektiv 2015:99	279
Bilaga 2	Kommittédirektiv 2016:87	289
Bilaga 3	Sammanfattning av enkät till universitet och högskolor	291

Sammanfattning

Uppdraget

Utredningen har haft i uppdrag att undersöka behovet av en ny hantering av ärenden som rör utredning av oredlighet i forskning och lämna förslag som säkerställer en tydlig och rättssäker hantering av misstänkt oredlighet.

I uppdraget har bl.a. ingått att kartlägga hur oredlighet i forskning hanteras i andra länder samt att utreda hur begreppen god sed och oredlighet i forskning används och hur universitets och högskolors ansvar för upprätthållande av god sed i forskning vid behov kan förtydligas. Utredningen har också haft i uppdrag att göra en översyn av verksamheten vid Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden.

Utredningsarbetet

Utredningen har haft enskilda samråd med en stor mängd företrädare för forskningsutförare, myndigheter och vetenskapliga sammanslutningar. Vi har också genomfört en enkätundersökning bland universitet och högskolor om oredlighet och god sed i forskning, anordnat en hearing dit representanter för forskarsamhället och myndigheter bjöds in samt besökt Norge och Danmark och haft kontakt med Forskningsetiska delegationen i Finland för att närmare granska erfarenheterna av de tre ländernas system för utredning av misstankar om oredlighet i forskning.

Utredningen har arbetat i en tid då frågan om oredlighet i forskning och dess konsekvenser har fått stor medial uppmärksamhet i Sverige. Bland de länder som utredningen har studerat finns flera exempel på att inhemska oredlighetsskandaler har fått skärpta regelverk som följd. De företrädare för forskarsamhället och

myndigheter som vi har mött under utredningsarbetet har också ofta, i linje med utredningens direktiv, gett uttryck för en önskan om ett tydligare och mer rättssäkert system för utredningar av oredlighet i forskning. Samtidigt har det rests farhågor om att ett enda uppmärksammat oredlighetsfall kan ge en felaktig bild av tillståndet i svensk forskning.

Om god sed och oredlighet i forskning

Begreppet *god forskningssed* har definierats som de samlade etiska kraven på hur god forskning bör bedrivas. Kraven har sin förankring i samhällets etiska normer och värderingar. De handlar bl.a. om att forskaren ska tala sanning om sin forskning, medvetet granska och redovisa utgångspunkterna för sina studier, öppet redovisa metoder och resultat, inte stjäla forskningsresultat från andra, hålla god ordning i sin forskning och sträva efter att bedriva sin forskning utan att skada människor, djur eller miljö. I Sverige och internationellt finns en stor uppsättning riktlinjedokument om god forskningssed.

Vissa allvarigare avvikelser från god forskningssed brukar betecknas *oredlighet i forskning*. Det finns inte någon allmänt accepterad uppfattning om exakt vilka avvikelser som omfattas av begreppet. Vår enkätundersökning visar att det bland de svenska lärosätena inte råder någon samsyn i denna fråga. I de flesta svenska och utländska definitioner är dock kärnan i begreppet fabricering, förfalskning och plagiering (FFP).

Under perioden 2010–2015 utredde svenska universitet och högskolor sammanlagt 110 fall av vad man bedömde som misstänkt oredlighet i forskning. I 16 av fallen konstaterades oredlighet, vilket innebär ett snitt på 2,7 fall per år. Mycket talar för att problemet med oredlighet är mer omfattande än antalet prövade fall, men det finns inga säkra studier som visar på hur vanligt förekommande det är. Ambitioner, fåfänga, fartblindhet, ökad konkurrens, publiceringshets, ny teknik m.m. är faktorer som lyfts fram i den akademiska litteraturen och debatten som möjliga förklaringar till varför forskare är oredliga.

Vem har ansvar för att upprätthålla god forskningssed?

Den enskilda forskarens eget etiska ansvar utgör grunden för all forskningsetik och forskningsetik handlar i stor grad om hur enskilda forskare ska eller bör uppträda. Forskarna har alltså ett stort ansvar för att utföra forskningen i enlighet med god forskningssed. Detta ansvar delar de med sina arbetsgivare, forskningsutförarna. Forskningsutförarna bör t.ex. se till att forskarna får utbildning i god forskningssed, att forskningsmiljöer är sunda och att forskarna har tillgång till adekvata verktyg för dokumentation och arkivering av forskningen. Ansvaret för att upprätthålla god sed i forskningen följer av forskningsetiska riktlinjer och dokument som snarast är av moralisk och inte rättslig art. För statliga universitet och högskolor gäller även bestämmelser i högskolelagen om att vetenskapens trovärdighet och god forskningssed ska värnas och att verksamheten ska avpassas så att en hög kvalitet nås i forskningen.

Hur hanteras misstänkt oredlighet i forskning i Sverige och internationellt?

För statliga universitet och högskolor är det reglerat att de ska utreda misstankar om oredlighet i forskning inom den egna organisationen. De har möjlighet och ibland skyldighet att under pågående utredning hämta in ett yttrande från Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden. För övriga forskningsutförare finns inga bestämmelser om att eller hur de ska utreda misstankar om oredlighet i forskning. De flesta lärosäten har beslutat om en hanteringsordning som ska följas när misstankar om oredlighet uppstår, men bara drygt hälften har hanterat sådana misstankar. Under vårt utredningsarbete har många personer framfört att dagens system inte skapar en tillräckligt stor nationell enhetlighet i fråga om vare sig behandling av misstänkt oredlighet eller konsekvenser av konstaterad oredlighet. Det finns ingen nationell definition av oredlighet, inga särskilda regler för hur utredningarna ska gå till och inga riktlinjer för vilka konsekvenser oredlighet bör få. Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden har inte varit tillräckligt normerande, bl.a. till följd av att den har fått yttra sig i få fall (före 2016)

och att den har utgått från en annan definition av oredlighet än många universitet och högskolor. Det har också ifrågasatts om lärosätena verkligen kan vara helt opartiska när de utreder oredlighet inom den egna organisationen.

Kartläggningen av hur oredlighet i forskning hanteras i andra länder visar att systemen är mycket olika. Det primära ansvaret för att utreda misstankar om oredlighet ligger dock i de flesta länder på forskningsinstitutionerna och de flesta har någon form av central instans som spelar en roll i utredningsprocessen. Den centrala instansen för utredning av misstänkt oredlighet är ibland en statlig myndighet, ibland ett privaträttsligt organ och ibland en forskningsfinansierare. I vissa länder har den centrala instansen mandat att behandla konkreta ärenden medan den i andra länder enbart är rådgivande.

Förslag om att en ny myndighet ska utreda misstankar om oredlighet i forskning

Utiifrån översynen av dagens reglering av hur misstänkt oredlighet i forskning ska utredas och de problem som har påtalats har utredningen dragit slutsatsen att det behövs en förändring av organisationen kring utredningar av misstänkt oredlighet för att systemet ska ge bättre förutsättningar för tillförlitlighet och rättssäkerhet. Vi har övervägt om det nuvarande systemet, där universitet och högskolor ansvarar för utredningarna, ska behållas men kompletteras med detaljregleringar för hur utredningarna ska gå till, om en möjlighet att överklaga besluten till en central instans i stället bör införas, eller om ett fristående organ ska ges i uppdrag att utreda alla fall av misstankar om oredlighet i forskning.

Vår slutsats i denna del är att ett system där ett fristående organ utreder alla misstankar om oredlighet bäst kan tillförsäkra att utredningarna hanteras på ett opartiskt, enhetligt och tillförlitligt sätt. Vi föreslår därför att utredningarna ska skötas av en självständig nämndmyndighet, *Oredlighetsnämnden*. Nämnden ska bestå av en ordförande, som är eller har varit ordinarie domare, och högst tio ledamöter med vetenskaplig kompetens inom olika områden. Bland ledamöterna ska finnas dokumenterad erfarenhet av arbete med frågor om god forskningssed. Hantering av andra avvikelser

från god forskningssed än de som utgör oredlighet ska skötas av forskningsutförarna själva.

I betänkandet föreslås att hanteringen fastställs i en ny lag om prövning av oredlighet i forskning.

Förslag om en lagfäst definition av oredlighet i forskning

Utredningen bedömer att den föreslagna lagen om prövning av oredlighet i forskning bör innehålla en definition av oredlighet i forskning som klargör vad som ska utredas av den föreslagna Oredlighetsnämnden. Vi har därmed övervägt vilka företeelser som bör klassas som oredlighet i forskning, om definitionen bör vara snäv, och enbart hänvisa till ett litet antal företeelser, eller vid, och inkludera ett större antal företeelser, och om den bör vara sluten, dvs. räkna upp alla företeelser som klassas som oredlighet, eller öppen, dvs. tillåta att fler företeelser kan inkluderas. Vi har slutit oss till att föreslå en snäv och sluten definition av oredlighet i forskning enligt följande:

allvarliga avvikelser från god forskningssed i form av fabricering, förfalskning eller plagiering som begås uppsåtligen eller av grov oaktsamhet vid planering, genomförande eller rapportering av forskning.

Denna definition anser vi innebär störst tydlighet och rättssäkerhet och vi bedömer att den kan få bredast stöd från forskarsamhället för att i vart fall det som definitionen utpekar tveklöst utgör oredlighet i forskning. Den liknar också lagfästa definitioner i andra länder. Genom en sådan snäv definition uppnås enligt utredningen dessutom en tydlig och rimlig avvägning av vilka fall av avvikelser från god forskningssed som bör utredas på nationell nivå och vilka fall som alltjämt bör hanteras av forskningsutförarna själva.

Förslag om vilka forskningsutförare som ska vara med i systemet och vilken forskning som ska kunna utredas

Reglerna om utredning av misstankar om oredlighet i forskning gäller i dag endast statliga universitet och högskolor. Utredningen har haft som strävan att alla forskningsutförare så långt som möjligt ska behandlas lika i det nya systemet. Vi föreslår därför att

Oredlighetsnämnden ska utreda misstankar om oredlighet i forskning hos alla statliga universitet och högskolor, övriga statliga och kommunala myndigheter och organ som kan likställas med myndigheter samt hos de enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda vissa examina. Statliga universitet och högskolor står för den absoluta merparten av dessa forskningsutförares sammanlagda forskning. I Sverige utförs en betydande mängd forskning och utveckling även inom den privata sektorn. Utredningen har övervägt om misstänkt oredlighet i privata företags, organisationers och stiftelsers forskning bör utredas av Oredlighetsnämnden. Vår slutsats är att en skyldighet för dessa att anmäla en misstanke om oredlighet till ett statligt organ och en skyldighet att förse organet med forskningsdata skulle vara ett alltför långtgående ingrepp i näringsfriheten och vi föreslår därför att de lämnas utanför systemet.

Även forskning utomlands som en del i internationella forskningssamarbeten ska kunna utredas, om forskningen har utförts av en forskningsutförare som omfattas av lagens bestämmelser. Vi föreslår också att Oredlighetsnämnden inte ska pröva oredlighet i forskning som grundas på omständigheter som är äldre än tio år, om det inte finns särskilda skäl för en sådan prövning.

Förslag om utredningarnas olika faser

Utredningen föreslår att de forskningsutförare som ingår i systemet ska vara skyldiga att till Oredlighetsnämnden anmäla alla misstankar om oredlighet i forskning inom den egna forskningsverksamheten som kommit till deras kännedom. Dessutom ska enskilda personer ha möjlighet att anmäla misstankar om oredlighet i forskning till nämnden, och nämnden ska också kunna ta upp utredningar på eget initiativ.

För att utredningarna ska kunna genomföras måste Oredlighetsnämnden få del av den information som den behöver. Vi föreslår därför att det i lag införs en bestämmelse om att forskningsutföraren på begäran ska lämna Oredlighetsnämnden den hjälp och de uppgifter, upplysningar och handlingar om aktuell forskning som nämnden behöver för sin prövning samt tillträde till de lokaler som använts vid forskningen. Oredlighetsnämnden ska dessutom få

utfärda förelägganden om uppgifter, upplysningar eller handlingar inte lämnas eller tillträde eller hjälp vägras. Ett föreläggande ska få förenas med vite. Känsliga uppgifter i materialet ska skyddas av sekretess.

Av Oredlighetsnämndens beslut ska det framgå om det föreligger fabricering, förfalskning eller plagiering i en forskning samt om en eller flera forskare har gjort sig skyldiga till oredlighet i forskning eller inte. Det är inte otänkbart att nämnden under sina utredningar upptäcker brister hos forskningsutföraren, vad gäller t.ex. utbildning, handledning eller forskningsmiljö. Oredlighetsnämnden ska i ett yttrande i samband med sitt beslut även få uttala sig om sådana brister hos forskningsutföraren som nämnden anser bör avhjälpas. Vi föreslår dock inte att nämnden ska ha något tillsynsansvar över forskningsutförarna. Vi anser heller inte att Oredlighetsnämnden ska fatta beslut om eventuella arbetsrättsliga eller andra konsekvenser för de forskare som har agerat oredligt, eller ge rekommendationer om sådana konsekvenser. Detta bör även fortsättningsvis vara ett ansvar för arbetsgivaren.

Om oredlighet i forskning har konstaterats föreslår vi att den forskningsutförare i vars verksamhet oredligheten har begåtts ska informera berörda forskningsfinansiärer, myndigheter, vetenskapliga tidskrifter och andra berörda om Oredlighetsnämndens beslut. Forskningsutförarna ska återrapportera till Oredlighetsnämnden vilka åtgärder som vidtagits med anledning av nämndens beslut. Vi föreslår också att statliga forskningsfinansiärer ges i uppdrag att finna gemensamma riktlinjer för hur de ska agera när oredlighet i forskning eller andra avvikelser från god forskningssed misstänks eller konstateras.

Förslag om rättssäkerhet för anmälare och anmälda

Utredningen har övervägt hur rättssäkerheten för den som anmäler misstänkt oredlighet och den som blir anmäld ska garanteras, och hur utredningar kan bedrivas med såväl offentlig insyn som integritet för den enskilde. Vi bedömer att det inte finns tillräckliga skäl för att motivera några långtgående avsteg från grundprincipen om offentlighet. Känsliga uppgifter om personliga och ekonomiska förhållanden ska dock kunna sekretessskyddas.

Utredningens förslag (se nedan) om att statliga universitet och högskolor ska främja medarbetares möjligheter att få råd och stöd i frågor om god forskningssed och avvikelser från sådan sed syftar delvis till att den som misstänker oredlighet ska få stöd för att våga anmäla. Det finns heller inget hinder mot att göra en anonym anmälan. För att ytterligare stärka rättssäkerheten vid bedömning av oredlighet i forskning förslår vi dessutom att Oredlighetsnämndens beslut ska kunna överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

Förslag om upprätthållande av god forskningssed

Enligt utredningens mening bör forskarnas och forskningsutförarnas respektive ansvar för att forskning utförs i enlighet med god forskningssed förtydligas genom att ansvaret pekas ut i lag. Vi föreslår därför att det införs en bestämmelse om att den enskilda forskaren ansvarar för att hans eller hennes planering, genomförande och rapportering av forskning sker i enlighet med god forskningssed och en bestämmelse om att forskningsutföraren har det övergripande ansvaret för 1. att forskning sker i enlighet med god forskningssed, 2. att forskande, undervisande, teknisk och administrativ personal fortlöpande informeras om gällande regler för forskningsverksamheten, och 3. att de forskare som deltar i forskningen har tillräckliga kunskaper om god forskningssed. Bestämmelserna ska gälla alla forskningsutförare vars forskning kan utredas av Oredlighetsnämnden och de forskare som arbetar i dessa verksamheter.

För att skapa en samsyn kring vad som utgör god forskningssed föreslår vi att Vetenskapsrådet, Oredlighetsnämnden och det svenska forskarsamhället i samverkan ska utarbeta en svensk nationell uppförandekod gällande god forskningssed. Både offentliga och privata forskningsutförare kan delta i utarbetandet av uppförandekoden och ansluta sig till den. På så sätt kan uppförandekoden främja god sed hos alla forskningsutförare.

Utredningen anser att god forskningssed måste vara en fråga som engagerar alla inom universitet och högskolor, från den enskilda forskaren, till forskargrupper, prefekter, dekaner och rektorer. Ansvar och uppgifter behöver tydliggöras. Förutom de ovan nämnda ansvarskraven, som gäller alla forskningshuvudmän, före-

slår vi för statliga universitet och högskolor en förtydligande reglering om att de ska hantera alla andra fall av misstänkta avvikelser från god forskningssed än de som ska prövas av Oredlighetsnämnden, samt krav på att de ska fastställa riktlinjer för sin hantering av misstänkta avvikelser från god forskningssed och att de ska främja medarbetares möjligheter att få råd och stöd i frågor om god sed och avvikelser från sådan sed. I andra länder har det införts ombudspersoner vid universitet och högskolor dit medarbetare kan vända sig med frågor om god forskningssed. Utredningen anser att det skulle vara värdefullt även vid de svenska lärosätena.

Vi föreslår vidare att statliga universitet och högskolor till Oredlighetsnämnden ska redovisa fall av avvikelser från god forskningssed som de har hanterat och hur de arbetar för att främja god sed och förebygga oredlighet i forskning. För att kunskap ska spridas ska nämnden i en årlig rapport sammanställa, analysera och utvärdera information från forskningsutförarna och den egna verksamheten samt ansvara för omvärldsbevakning och kunskapsspridning gällande frågor om god forskningssed.

Forskningen inom området oredlighet och god forskningssed är begränsad. I betänkandet föreslås att det tillförs medel till sådan forskning för att ytterligare stärka det förebyggande arbetet.

Förslagens konsekvenser

Förslagen i betänkandet syftar till att bidra till värnandet av kvalitet och tillförlitlighet i svensk forskning, god forskningssed och allmänhetens förtroende för forskningen. Förslagen innebär bl.a. att frågor om god sed och oredlighet i forskning kommer att regleras i författning i större utsträckning än tidigare. Vissa av de föreslagna bestämmelserna bör dock snarast ses som ett förtydligande av rådande praxis än nya åtaganden för forskare och forskningsutförare.

Den föreslagna nya myndigheten Oredlighetsnämnden kommer att överta uppgifter som i dag sköts av forskningsutförarna och Expertgruppen för Oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden. Expertgruppen föreslås därmed läggas ner.

Förslagen innebär endast små eller försumbara ekonomiska konsekvenser för myndigheter och forskningsutförare.

Bestämmelserna föreslås träda i kraft den 1 januari 2019.

Summary

Remit

The Inquiry was instructed to investigate the need for new procedures for cases concerning the investigation of research misconduct, and make proposals to ensure clear and legally certain handling of alleged misconduct.

Our remit included surveying how research misconduct is handled in other countries, and investigating how the terms ‘good scientific practice’ and ‘research misconduct’ are used and how higher education institutions’ responsibility to uphold good practice in research can, where necessary, be made clearer. The Inquiry was also instructed to review the activities of the expert group for misconduct in research at the Central Ethical Review Board.

Work of the Inquiry

The Inquiry has held individual consultations with a large number of representatives of research-performing organisations (RPOs), government agencies and scientific societies. We have also circulated a questionnaire concerning research misconduct and good practice among higher education institutions, held a hearing to which representatives of the research community and government agencies were invited, and visited Norway and Denmark and been in contact with the Finnish Advisory Board on Research Integrity to examine the experiences of those three countries’ systems for investigating alleged research misconduct.

While the Inquiry has been conducting its work, the issue of research misconduct and its consequences has attracted considerable media attention in Sweden. In the countries studied by the Inquiry, there are several examples of research misconduct scandals that

have resulted in tighter regulatory frameworks. The representatives of the research community and government agencies we have met in the course of the Inquiry often expressed a wish (in line with the Inquiry's terms of reference) for a clearer and more legally certain system for investigating research misconduct. At the same time, they raised apprehensions that a single case of misconduct that receives a lot of attention may give an inaccurate image of the state of Swedish research.

Good scientific practice and research misconduct

The term *good scientific practice* has been defined as the collective ethical standards for how good research should be conducted. These standards are based on society's ethical norms and values. According to these standards, researchers must be truthful about their research, consciously scrutinise and outline the basic premises for their studies, openly report their methods and results, refrain from stealing research findings from others, maintain good order in their research, and seek to conduct their research without harming people, animals or the environment. In Sweden and internationally, there are a large number of guidelines concerning good scientific practice.

Certain serious breaches of good scientific practice are generally referred to as *research misconduct*. There is no generally accepted understanding of the precise deviations that are encompassed by the term. Our questionnaire survey shows that there is not a consensus among Swedish higher education institutions on this matter. Nonetheless, the majority of Swedish and international definitions centre on fabrication, falsification and plagiarism (FFP).

Between 2010 and 2015, Swedish higher education institutions investigated a total of 110 cases of alleged research misconduct. Misconduct was established in 16 cases, which is equivalent to 2.7 cases per year. There are substantial indications that the problem of misconduct is more widespread than the number of cases investigated would suggest, but there are no reliable studies showing how common it is. Ambition, vanity, recklessness, increased competition, pressure to publish, new technologies, etc. are some of the possible factors behind research misconduct raised in academic literature and debate.

Who is responsible for upholding good scientific practice?

The individual ethical responsibility of each researcher is the foundation of all research ethics, and research ethics is largely about how individual researchers must or should conduct themselves. Researchers therefore have a major responsibility to conduct their research in accordance with good scientific practice. They share this responsibility with their employers, the RPOs. RPOs should, for example, ensure that researchers receive training on good scientific practice, that research environments are healthy, and that researchers have access to adequate tools to document and archive their research. Responsibility for upholding good scientific practice follows research ethics guidelines and documents of a primarily moral, rather than legal, nature. For public higher education institutions, the provisions in the Higher Education Act also apply, whereby scientific credibility and good scientific practice are to be upheld and activities are to be set at such a level as to ensure high quality.

How is alleged research misconduct handled in Sweden and internationally?

Under the legal regulations, public higher education institutions are to investigate alleged research misconduct internally. During an ongoing investigation they are permitted, and sometimes obliged, to obtain an opinion from the expert group for misconduct in research at the Central Ethical Review Board. There are no provisions regulating how other RPOs should investigate alleged research misconduct. The majority of higher education institutions have adopted procedures to be followed when allegations of research misconduct arise, but only half of them have actually handled any such suspected cases. In the course of our investigation, many people have stated that the current system does not create sufficient uniformity at national level in terms of both handling alleged misconduct and the consequences when misconduct is established. There is no national definition of research misconduct, no dedicated rules for how investigations should be con-

ducted, and no guidelines for the consequences that misconduct should lead to. The expert group for misconduct in research at the Central Ethical Review Board has not had a sufficiently normative role, in part because it has been asked for an opinion in so few cases (until 2016) and because it has a different definition of misconduct to many higher education institutions. Whether higher education institutions can really be truly impartial when investigating research misconduct internally has also been called into question.

Our survey of how research misconduct is handled in other countries shows that systems vary widely. Nonetheless, in the majority of countries the primary responsibility for investigating alleged misconduct lies with the research institutions, and most have some kind of central body that plays a role in the investigation process. The central body for investigations of alleged misconduct can be a central government authority, a private body or a research financier. In some countries, the central body has a mandate to handle specific cases, while in others its role is merely advisory.

Proposal for a new government agency to investigate alleged research misconduct

Based on our review of the current procedures for the investigation of alleged research misconduct and the problems raised, the Inquiry has concluded that a change of procedures for investigations of alleged misconduct is needed to ensure a system that is more reliable and legally certain. We have considered whether the current system, in which higher education institutions are responsible for conducting investigations, should be maintained but augmented with detailed regulations for investigation procedures, or whether a possibility of appealing decisions to a central body should be introduced instead, or whether an independent body should be tasked with investigating all cases of alleged research misconduct.

We have concluded that a system in which an independent body investigates all alleged cases of misconduct is best placed to ensure that investigations are handled impartially, uniformly and reliably. We therefore propose that such investigations be handled by an independent agency, the *Research Misconduct Board*. The board should consist of a chair, who is or has been a permanent judge,

and up to ten members with scientific expertise in different areas. There should be documented experience among the members of working with issues of good scientific practice. Breaches of good scientific practice other than those that constitute misconduct should be handled internally by RPOs.

The report proposes that these procedures be established in a new act on investigations of research misconduct.

Proposal for a definition in law of research misconduct

The Inquiry considers that the proposed act on investigations of research misconduct should contain a definition of research misconduct that clarifies what is to be investigated by the Research Misconduct Board. We have thus considered which phenomena should be classified as research misconduct, whether the definition should be narrow and only refer to a small number of phenomena, or broad and include a large number of phenomena, and whether it should be closed, i.e. list all phenomena that are to be classified as misconduct, or open, i.e. leave scope for more phenomena to be included. We came down on the side of proposing a narrow, closed definition of research misconduct as follows:

Serious breaches of good scientific practice in the form of fabrication, falsification or plagiarism that are committed intentionally or with gross negligence in the planning, performance or reporting of research.

We consider that this definition offers the greatest clarity and legal certainty, and we believe that it will attract broad support from the research community that the areas outlined in this definition indisputably constitute research misconduct. It is also similar to the definitions established in the laws of other countries. In the view of the Inquiry, a narrow definition of this kind will also allow a clear and reasonable line to be drawn between cases of breaches of good scientific practice that should be investigated at national level and cases that should continue to be handled internally by RPOs.

Proposals concerning the RPOs that should be included in the system and the research that can be investigated

The regulations concerning investigations of alleged research misconduct currently only apply to public higher education institutions. The Inquiry has aspired for all RPOs to be treated equally in the new system, as far as this is possible. We propose that the Research Misconduct Board should investigate alleged research misconduct at all public higher education institutions, at other government and municipal agencies and bodies that can be equated to government or municipal agencies, and at private education providers that are authorised to award higher education qualifications. Public higher education institutions account for the vast majority of the total research output of these RPOs. In Sweden, a considerable amount of research and development is also carried out in the private sector. The Inquiry has considered whether alleged research misconduct at private companies, organisations and foundations should be investigated by the Research Misconduct Board. We draw the conclusion that an obligation for such organisations to report alleged misconduct to a central government body and an obligation to provide research data would constitute an excessive intrusion into freedom to conduct a business, and we therefore propose that they be excluded from the system.

It should also be possible to investigate research abroad that is part of a research partnership, if the research has been carried out by an RPO that is covered by the legal provisions. We also propose that the Research Misconduct Board should not investigate misconduct based on circumstances that are more than ten years old, unless there are special grounds to do so.

Proposals for the various phases of investigation

The Inquiry proposes that the RPOs that are covered by the system should be obliged to report all allegations of research misconduct within their own research activities that have come to their attention to the Research Misconduct Board. Individuals should also have the opportunity to report alleged research misconduct to

the Board, and the Board should also be able to start investigations at its own initiative.

For investigations to be possible, the Research Misconduct Board must be able to obtain the information it requires. We therefore propose that a legislative provision be introduced whereby RPOs must, upon request, provide the Research Misconduct Board with all assistance and all data, information and documents concerning the research in question that is needed for the investigation, as well as access to the premises used for the research. The Research Misconduct Board should also be entitled to issue orders if data, information or documents are not provided or access or assistance is denied. It should be possible to combine an order of this kind with a conditional financial penalty. Sensitive data in the materials should be subject to secrecy.

The Research Misconduct Board's decisions should state whether research has involved fabrication, falsification or plagiarism, and whether one or more researchers have committed research misconduct. It is conceivable that the Board may, in the course of its investigations, uncover failings in the RPOs with respect to i.e. training, supervision or the research environment. The Research Misconduct Board should also be permitted to issue a statement in connection with a decision, expressing its views on failings in the RPO that the Board considers should be remedied. However, we do not propose that the Board have any supervisory responsibility over RPOs. Nor do we consider that the Research Misconduct Board should take decisions on any labour law or other consequences for the researchers who have committed misconduct, or that it should give recommendations for such consequences. This should remain the responsibility of the employer.

If research misconduct has been established, we propose that the RPO in whose activities the misconduct has taken place should inform the relevant research financiers, government agencies, scientific journals and others affected by the Board's decision. RPOs should report back to the Research Misconduct Board on the measures that have been taken as a result of the Board's decisions. We also propose that the public research financiers be instructed to develop joint guidelines for how they should act when research misconduct or other breaches of good scientific practice are alleged or established.

Proposals concerning legal rights for those reporting and being reported

The Inquiry has considered how legal rights can be guaranteed for anyone reporting allegations of misconduct and for those being reported, and how investigations can be carried out while upholding both public scrutiny and individual privacy. We consider that there are insufficient grounds to justify any far-reaching deviations from the fundamental principle of public access. Nonetheless, it should be possible to protect personal and financial circumstances with secrecy.

The Inquiry's proposal (see below) whereby public higher education institutions should promote opportunities for employees to receive advice and support on matters of good scientific practice and breaches thereof aims in part to ensure that anyone who suspects misconduct receives support so that they dare to report it. Nor is there any impediment to reporting misconduct anonymously. To further strengthen legal rights when assessing research misconduct, we also propose that it be possible to appeal the Research Misconduct Board's decision to a general administrative court.

Proposal on how to uphold good scientific practice

In the Inquiry's view, the respective responsibilities of researchers and RPOs for ensuring that research is conducted in accordance with good scientific practice should be made clearer by being outlined in law. We therefore propose the introduction of a provision whereby the individual researcher is responsible for ensuring that their own planning, performance and reporting of research is done in accordance with good scientific practice, and a provision whereby the RPO in whose activities the research is conducted has the overall responsibility for ensuring that 1. research is performed in accordance with good scientific practice; 2. researchers, teaching staff and technical and administrative staff are continuously informed of the applicable regulations for research activities; and 3. researchers taking part in research have sufficient knowledge of good scientific practice. The provisions should apply to all RPOs

whose research is subject to investigation by the Research Misconduct Board and all researchers who work for such organisations.

To create consensus on what constitutes good scientific practice, we propose that the Swedish Research Council, the Research Misconduct Board and the Swedish research community collaborate to produce a Swedish national code of conduct on good scientific practice. Both public and private RPOs can be involved in producing the code of conduct, and subscribe to it. As such, the code of conduct can foster good practice among all RPOs.

In the Inquiry's view, good scientific practice must be an issue that engages everyone at higher education institutions, from individual researchers to groups of researchers, heads of department, deans and rectors. Responsibilities and tasks need to be clear. Alongside the responsibilities outlined above, which apply to all research organisations, we propose that public higher education institutions be subject to clarifying regulations whereby they must address all cases of alleged breaches of good scientific practice other than those examined by the Research Misconduct Board, establish guidelines for handling alleged breaches of good scientific practice, and promote opportunities for employees to receive advice and support on matters of good scientific practice and breaches thereof. Other countries have introduced ombudsmen at higher education institutions to whom employees can turn with questions concerning good scientific practice. The Inquiry considers that this could also be a useful solution at Swedish higher education institutions.

We also propose that public higher education institutions report to the Research Misconduct Board all cases of breaches of good scientific practice that they have addressed and how they work to promote good practice and prevent research misconduct. To ensure that knowledge is spread, the Board should collate, analyse and evaluate information from RPOs and its own activities in an annual report, and be responsible for monitoring international developments and spreading knowledge concerning good scientific practice.

Research into research misconduct and good scientific practice is limited. The report proposes that funds be dedicated to such research, with a view to further strengthening prevention.

Consequences of the proposals

The proposals contained in the report aim to help safeguard good scientific practice, the quality and reliability of Swedish research and public trust in research. One of the implications of the proposals is that issues of good scientific practice and research misconduct will be regulated in legislation to a greater extent than previously. However, some of the provisions proposed should be seen primarily as a clarification of common practice rather than new obligations for researchers and RPOs.

The proposed new government agency, the Research Misconduct Board, will take over tasks currently carried out by RPOs and the expert group for misconduct in research at the Central Ethical Review Board. It is therefore proposed that the expert group be discontinued.

The proposals entail only small or negligible financial consequences for government agencies and RPOs.

It is proposed that the provisions enter into force on 1 January 2019.

1 Författningsförslag

1.1 Förslag till lag om prövning av oredlighet i forskning

Enligt riksdagens beslut föreskrivs följande.

Innehåll

1 § Denna lag innehåller bestämmelser om prövning av misstankar om oredlighet i forskning.

Lagen innehåller också bestämmelser om vad forskare och forskningsutförare har att iaktta.

Definitioner

2 § I denna lag avses med

forskning: vetenskapligt experimentellt eller teoretiskt arbete för att inhämta ny kunskap och utvecklingsarbete på vetenskaplig grund, dock inte sådant arbete som utförs inom ramen för högskoleutbildning på grundnivå eller avancerad nivå,

oredlighet i forskning: allvarliga avvikelser från god forskningssed i form av fabricering, förfalskning eller plagiering som begås uppsåtligen eller av grov oaktsamhet vid planering, genomförande eller rapportering av forskning, och

forskningsutförare: den i vars verksamhet forskningen utförs.

Forskningsutförare som omfattas av lagen

3 § Denna lag ska tillämpas på

1. den forskningsverksamhet som utförs av universitet och högskolor som har staten som huvudman och som omfattas av högskolelagen (1992:1434),

2. den forskningsverksamhet som utförs av andra statliga myndigheter eller som staten bedriver i form av aktiebolag och stiftelse, om verksamheten är reglerad i lag eller någon annan författning eller om staten som ägare eller genom tillskott av statliga anslagsmedel eller genom avtal eller på något annat sätt har ett bestämmande inflytande över verksamheten,

3. den forskningsverksamhet som utförs av kommuner och landsting, eller av aktiebolag, handelsbolag, ekonomiska föreningar och stiftelser där kommuner eller landsting utövar ett rättsligt bestämmande inflytande samt

4. den forskningsverksamhet som utförs av enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda examina enligt lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda vissa examina.

Krav på forskaren

4 § Forskaren ansvarar för att hans eller hennes forskning sker i enlighet med god forskningssed. Detta gäller vid planering, genomförande och rapportering av forskning.

Krav på forskningsutföraren

5 § Forskningsutföraren har det övergripande ansvaret för

1. att forskningen sker i enlighet med god forskningssed,
2. att forskande, undervisande, teknisk och administrativ personal fortlöpande informeras om gällande regler för forskningsverksamheten, och

3. att de forskare som deltar i forskningen har tillräckliga kunskaper om god forskningssed.

6 § Får forskningsutföraren genom en anmälan eller på något annat sätt kännedom om en påstådd avvikelse från god forskningssed i

forskningsverksamheten ska forskningsutföraren, om avvikelserna avser misstanke om oredlighet i forskning, överlämna ärendet för prövning av den nämnd som avses i 7 §.

Nationell nämnd

Uppgifter

7 § Det ska finnas en nationell nämnd för prövning av oredlighet i forskning.

Den nationella nämnden ska pröva ärenden som en forskningsutförare har lämnat över enligt 6 § och anmälningar om oredlighet i forskning som getts in till nämnden. Nämnden får även pröva en fråga om oredlighet i forskning som den har fått kännedom om på något annat sätt än genom överlämnande eller anmälan.

8 § Om den nationella nämnden bedömer att ett ärende inte rör oredlighet i forskning men kan gälla andra avvikelser från god forskningssed, ska ärendet lämnas över till berörd forskningsutförare för vidare hantering.

Preskription

9 § Prövning av oredlighet i forskning enligt denna lag får inte grundas på omständigheter som är äldre än tio år.

Bestämmelserna i första stycket gäller inte om det finns särskilda skäl för en sådan prövning.

Beslut

10 § Resultatet av den nationella nämndens prövning ska redovisas i ett beslut.

Av beslutet ska framgå om resultatet av prövningen innebär att en eller flera forskare har gjort sig skyldiga till oredlighet i forskning eller inte.

Den nationella nämnden får i ett yttrande i samband med sitt beslut också uttala sig om brister hos forskningsutföraren som nämnden anser bör avhjälpas.

Samverkans- och uppgiftsskyldighet

Utredningens genomförande

11 § Forskningsutförare ska på begäran lämna den nationella nämnden den hjälp och de uppgifter, upplysningar och handlingar om aktuell forskning som nämnden behöver för sin prövning samt tillträde till de lokaler som har använts vid forskningen.

Den nationella nämnden får utfärda förelägganden när uppgifter, upplysningar eller handlingar inte lämnas och när tillträde eller hjälp vägras. Ett föreläggande får förenas med vite. Ett sådant föreläggande kan riktas mot forskningsutförare som nämns i 3 § 1, 2 och 4.

Återrapportering

12 § Forskningsutförare ska till den nationella nämnden årligen rapportera hur de ärenden som har avgjorts av den nationella nämnden har hanterats av forskningsutföraren.

Underrättelser till intressenter

13 § Om oredlighet i forskning har konstaterats ska den forskningsutförare i vars verksamhet oredligheten har begåtts informera berörda forskningsfinansiärer, myndigheter, vetenskapliga tidskrifter och andra berörda om den nationella nämndens beslut.

Övriga bestämmelser

14 § Bestämmelserna i 14 § första stycket, 15–17 §§, 18 § tredje stycket, 20 och 21 §§ samt 26 § andra meningen förvaltningslagen (1986:223) ska tillämpas vid prövning enligt denna lag.

Överklagande

15 § Den nationella nämndens beslut enligt 10 § första och andra styckena samt 11 § andra stycket får överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Andra beslut av den nationella nämnden får inte överklagas.

Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

-
1. Denna lag träder i kraft den 1 januari 2019.
 2. Den nationella nämnden ska efter ikraftträdandet handlägga ärenden om prövning av oredlighet i forskning som har inletts hos en forskningsutförare. Forskningsutföraren ska överlämna handlingarna till den nationella nämnden.

1.2 Förslag till lag om ändring i högskolelagen (1992:1434)

Enligt riksdagens beslut föreskrivs att 1 kap. 3 a § ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 kap.

3 a §¹

I högskolornas verksamhet
skall vetenskapens trovärdighet
och god forskningssed värnas.

I högskolornas verksamhet
ska vetenskapens trovärdighet
och god forskningssed värnas.

*För prövning av oredlighet i
forskning svarar en särskild na-
tionell nämnd. Bestämmelser om
detta finns i lagen (201x:000) om
prövning av oredlighet i forsk-
ning. Där anges också vad fors-
kare och forskningsutförare har
att iaktta.*

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2019.

¹ Senaste lydelse 2000:1370.

1.3 Förslag till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)

Enligt riksdagens beslut föreskrivs att det i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) ska införas två nya paragrafer, 11 kap. 3 a § och 24 kap. 10 §, samt närmast före 24 kap. 10 § en ny rubrik av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

11 kap.

3 a §

Får den nationella nämnd som anges i lagen (201x:000) om prövning av oredlighet i forskning i sin verksamhet från en forskningsutförare som omnämns i den lagen en sekretessreglerad uppgift, blir sekretessbestämmelsen tillämplig på uppgiften även hos den nationella nämnden.

Första stycket tillämpas inte på en uppgift som ingår i ett beslut hos den nationella nämnden.

24 kap.

Prövning av oredlighet i forskning

10 §

Sekretess gäller i ärenden hos den nationella nämnd som anges i lagen (201x:000) om prövning av oredlighet i forskning

1. för uppgift om en enskilds personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till denne lider men, och

2. för uppgift om en enskilds ekonomiska förhållanden, om det kan antas att den enskilde lider skada om uppgiften röjs.

Sekretessen gäller inte beslut i ärende.

Sekretessen enligt denna paragraf gäller inte heller för uppgift om vem som har väckt frågan om oredlighet eller den person som misstanken riktas mot.

För uppgift i en allmän handling gäller sekretessen enligt första stycket 1 i högst sjuttio år och enligt första stycket 2 i högst tjugo år.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 2019.

1.4 Förslag till förordning om ändring i högskoleförordningen (1993:100)

Regeringen föreskriver i fråga om högskoleförordningen (1993:100)

dels att 1 kap. 16 § ska ha följande lydelse,

dels att det ska införas en ny paragraf, 1 kap. 17 §, av följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

1 kap. 16 §²

En högskola som genom en anmälan eller på något annat sätt får kännedom om en misstanke om oredlighet i forskning, konstnärlig forskning eller utvecklingsarbete vid högskolan ska utreda misstankarna.

En högskola får under pågående utredning hämta in ett yttrande från expertgruppen för oredlighet i forskning hos Centrala etikprövningsnämnden.

Om den person som väckt frågan om misstanke om oredlighet, eller den person som misstanken riktas mot, begär det, ska högskolan hämta in ett sådant yttrande. Något yttrande behöver dock inte hämtas in, om högskolan bedömer det som uppenbart obehövligt.

En högskola ska hantera andra misstänkta avvikelser från god forskningssed än de som ska prövas särskilt enligt lagen (201x:000) om prövning av oredlighet i forskning.

En högskola ska fastställa riktlinjer för sin hantering av misstänkta avvikelser från god forskningssed.

En högskola ska främja medarbetares möjligheter att få råd och stöd i frågor om god forskningssed och avvikelser från sådan sed.

² Senaste lydelse 2014:1012.

17 §

En högskola ska till Oredlighetsnämnden årligen rapportera om:

1. misstankar om avvikelser från god forskningssed som under året har hanterats inom högskolan samt

2. hur de arbetar för att främja god sed och förebygga oredlighet i forskning.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2019.

1.5 Förslag till förordning med instruktion för Oredlighetsnämnden

Regeringen föreskriver följande.

Uppgifter

1 § Oredlighetsnämnden ska

1. vara nationell nämnd enligt 7 § lagen (201x:000) om prövning av oredlighet i forskning,

2. i en årlig rapport sammanställa, analysera och utvärdera information enligt 12 § lagen (201x:000) om prövning av oredlighet i forskning och 1 kap. 17 § högskoleförordningen (1993:100). Den årliga rapporten ska också innehålla en sammanställning över Oredlighetsnämndens egna avgöranden samt

3. ansvara för omvärldsbevakning och kunskapsspridning gällande frågor om god forskningssed.

Ledning och organisation

2 § Myndigheten leds av en nämnd.

3 § Nämnden består av ordförande och högst tio övriga ledamöter. Det får utses ersättare för ordföranden.

4 § Ordföranden och ersättare för ordföranden ska vara eller ha varit ordinarie domare. De övriga ledamöterna ska ha vetenskaplig kompetens inom olika områden. Bland ledamöterna ska finnas dokumenterad erfarenhet av arbete med frågor om god forskningssed.

Ordföranden, ersättare för ordföranden och övriga ledamöter utses av regeringen för en tid av tre år.

5 § Ledamöter som inte är ordförande eller ersättare för ordföranden utses efter förslag av Sveriges universitets- och högskoleförbund.

6 § En ledamot får inte vara ledamot av styrelse eller beslutsorgan eller inneha motsvarande funktion hos myndighet eller enskild vars huvudsakliga uppgift är forskningsfinansiering.

7 § För enskilda ärenden får Oredlighetsnämnden utse sakkunniga.

8 § Ordföranden får utse en eller flera av ledamöterna att vara vetenskaplig sekreterare i nämnden för en bestämd tid.

Vetenskapliga sekreterare ska förbereda ärenden inför nämndens sammanträden.

9 § Vetenskapsrådet ska upplåta lokaler och svara för att administrativa och handläggande uppgifter utförs åt Oredlighetsnämnden.

Ärendenas handläggning

10 § Ärendena avgörs efter föredragning. Ledamot i nämnden eller sådan personal vid Vetenskapsrådet som utför uppgifter som anges i 9 § får vara föredragande i nämnden.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 2019.

1.6 Förslag till förordning om ändring i förordning (2007:1068) med instruktion för Centrala etikprövningsnämnden

Regeringen föreskriver att 9 § förordningen (2007:1068) med instruktion för Centrala etikprövningsnämnden ska upphöra att gälla vid utgången av december 2018.

2 Utredningens uppdrag och genomförande

2.1 Utredningens uppdrag

Regeringen beslutade den 1 oktober 2015 att en särskild utredare skulle tillsättas för att undersöka behovet av en ny hantering av ärenden som rör utredning av oredlighet i forskning och lämna förslag som säkerställer en tydlig och rättssäker hantering av misstänkt oredlighet. Enligt kommittédirektivet (Dir. 2015:99) har den särskilda utredaren haft i uppdrag att

- kartlägga hur oredlighet i forskning hanteras i andra länder,
- föreslå möjliga lösningar på hur utredning av oredlighet ska kunna genomföras när det gäller forskning som utförts i Sverige och som en del i internationella forskningssamarbeten,
- utreda hur begreppen god sed och oredlighet i forskning används hos forskningsutförarna,
- föreslå hur högskolors ansvar för upprätthållande av god sed i forskningen vid behov kan förtydligas,
- bedöma om det bör vara möjligt för enskilda att vända sig till ett oberoende organ för att anmäla misstänkt oredlighet i forskning,
- bedöma om ett oberoende organ ska kunna utreda misstanke om oredlighet i forskning hos andra forskningsutförare än högskolor,
- föreslå vilka frågor om oredlighet i forskning ett oberoende organ ska kunna utreda,
- ta ställning till om det bör finnas en borte gräns för när utredningar om oredlighet i forskning ska få initieras,

- föreslå hur rättssäkerheten vid bedömning av misstänkt oredlighet ska kunna garanteras för både den anmälda och den som anmäler,
- utreda behovet av offentlig insyn liksom behovet av integritet för den enskilde,
- föreslå vilka övriga uppgifter utöver utredningar av oredlighet i forskning som ett oberoende organ bör ha,
- göra en översyn av verksamheten vid Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden och vid behov föreslå en ny ändamålsenlig organisation för oberoende utredningar av oredlighet i forskning, och
- lämna nödvändiga författningsförslag.

Kommittédirektivet finns i sin helhet som bilaga till betänkandet (bilaga 1). Även det tilläggsdirektiv (Dir. 2016:87) genom vilket tiden för redovisning av uppdraget förlängdes finns som bilaga till betänkandet (bilaga 2).

2.2 Utgångspunkter och begränsningar av uppdraget enligt kommittédirektivet

Av kommittédirektivet framgår att forskning i Sverige bedrivs förutom vid universitet och högskolor som har staten som huvudman också vid enskilda utbildningsanordnare som har fått tillstånd att utförda examina enligt lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda vissa examina, liksom vid andra statliga och enskilda organ. Enligt direktivet är det angeläget att frågor om oredlighet i forskning hanteras på ett sådant sätt att allmänhetens förtroende för forskningen främjas, även om regelverket för forskningsverksamheten vid de olika forskningsutförarna kan skilja sig i vissa avseenden.

Utredningen noterar att tonvikten i utredningsuppdraget läggs på att ta fram en ny ordning för hantering av ärenden som rör utredning av oredlighet i forskning och som säkerställer en tydlig och rättssäker hantering av misstänkt oredlighet. I detta ligger att det knappast kan vara tillräckligt att föreslå en ny hanteringsordning enbart för de statliga universiteten och högskolorna. Enligt utredningens bedöm-

ning bör således olikheterna i regelverket som i dag finns för de olika forskningsutförarna när det gäller hanteringen av frågor om oredlighet i forskning så långt möjligt upphöra.

Föreslår utredningen en ny organisation för oberoende utredningar av oredlighet i forskning, ska enligt direktivet de krav på tydlig ansvarsfördelning, rättssäkerhet och effektivitet som utgör grunden för organisering av statlig verksamhet beaktas. I kommittédirektivets betoning på främjandet av allmänhetens förtroende för forskningen ligger enligt utredningen också ett krav på att en ny ordning inte bara förebygger uppkomsten av oredlighet i forskning utan också andra avvikelser från god forskningssed.

I den del av utredningen som handlar om att utreda behovet av offentlig insyn liksom behovet av integritet för den enskilde ska utredaren beakta de förslag som lämnats i betänkandet *Visselblåsare – Stärkt skydd för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden* (SOU 2014:31).

Det sägs inte något i direktivet om att utredningen ska beakta EU-rätten, Sveriges internationella åtaganden eller nationell och internationell utveckling på området. Där sägs endast att forskningen oftast är internationell och att samarbeten sker i globala nätverk. I detta får enligt utredningen anses ligga ett krav på att en svensk reglering av frågor om oredlighet i forskning bör ligga i linje med den internationella utvecklingen på området.

Av utredningens direktiv framgår även att utredaren ska analysera och redovisa vilka konsekvenser de lagda förslagen får för högskolor och för andra aktörer inom forskningssystemet. De ekonomiska och budgetära konsekvenserna ska bedömas och beräknas och om förslagen innebär kostnadsökningar, ska utredaren föreslå en finansiering.

2.3 Utredningens uppdrag i ett vidare perspektiv

Denna utrednings uppdrag handlar om både god sed och oredlighet i forskning. Utredningen har arbetat i en tid då frågan om oredlighet i forskning och dess konsekvenser har fått stor medial uppmärksamhet i Sverige. Bland de länder som utredningen har studerat finns flera exempel på att inhemska oredlighetsskandaler har fått skärpta regelverk som följd. De företrädare för forskarsamhället och myndigheter

som vi har mött under utredningsarbetet har också ofta gett uttryck för en önskan om ett tydligare och mer rättssäkert system för utredningar av oredlighet i forskning, vilket ligger i linje med utredningens direktiv. Samtidigt har det rests farhågor om att ett enda uppmärksammat oredlighetsfall kan ge en felaktig bild av tillståndet i svensk forskning. Vi vill understryka att oredlighet i forskning är ett begränsat problem inom svensk forskning men att det är värt att ta på största allvar.

Frågor om god sed och oredlighet i forskning befinner sig i gränslandet mellan forskning, etik och juridik. Den del av etiken som behandlar forskningsfrågor brukar betecknas forskningsetik. Utredningens uppdrag handlar i stor utsträckning om att föra in juridik på forskningsetikens område. För forskningen har länge funnits etiska normer som har fastställts i olika typer av internationella riktlinjedokument. Forskningsetiska normer är vägledande, rådgivande och förebyggande och har vuxit fram inom ett forskarsamhälle som kännetecknas av akademisk frihet och självreglering. Med tiden har forskningsetiken i många länder dock alltmer kommit att regleras i nationell lagstiftning. För Sveriges del finns flera exempel på en sådan juridifiering, bland annat regelverken kring etikprövning av forskning på människor respektive djur, högskolelagens krav på att vetenskapens trovärdighet och god forskningssed ska värnas i universitetens och högskolornas verksamhet, bestämmelsen i högskoleförordningen om utredning av oredlighet i forskning och inrättandet av Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden.

Man kan fråga sig vad denna utveckling beror på. Faktorer som har bidragit till juridifieringen av forskningsetiken tror vi för det första är en allmän strömning i samhället, där författningsreglering har ersatt eller åtminstone kompletterat självreglering inom många yrkesområden. Troligen har lättillgänglig information och en vilja till granskning bidragit till utvecklingen. Forskningsresultat och forskares praktik, som tidigare främst har diskuterats och reglerats inom forskarsamhället, ventileras nu i den allmänna samhällsdebatten. Att antalet forskare har ökat och att många forskare alltmer ser på forskningen som ett vanligt yrke, snarare än som ett kall, tror vi också kan ha bidragit. Är utvecklingen önskvärd? Svaret beror förstås på vem man frågar. Vissa ser ökad reglering som ett positivt uttryck för rättssäkerhet och demokrati medan det för andra är ett

negativt uttryck för politikernas och byråkraternas klåfingrighet, som bidrar till avprofessionalisering och ineffektivitet.

Vi tror att det är nödvändigt att diskussionen om forskningsetiska frågor utvecklas, och att det finns åtgärder att vidta för att främja god forskningssed och förebygga oredlighet, i syfte att värna forskningens tillförlitlighet och kvalitet samt allmänhetens förtroende för forskningen. För att kunna arbeta ändamålsenligt med förebyggande åtgärder är det nödvändigt att klargöra varför oredlighet uppstår. I den akademiska litteraturen och debatten pekar man på att det finns både personliga och strukturella orsaker till oredlighet i forskning. Bland de personliga orsakerna nämns bland annat psykiska störningar, ambition, fåfänga, fartblindhet och arrogans. Strukturella orsaker är sådana som pressen att publicera mycket och snabbt, bristande anställningstrygghet, dålig arbetsmiljö och ny teknik, särskilt IT. Forskare har även studerat faktorer som institutioner, riktlinjer och grad av öppenhet, debatt och kritik inom akademien.

Någon generell slutsats kring varför forskare är oredliga kan vi inte dra. Vi har dock noterat att frågan om huruvida pressen att publicera leder till oredlighet och andra avvikelser från god forskningssed diskuteras särskilt flitigt. Här pekas på att det råder stor konkurrens i forskarvärlden och att systemen för både finansiering och karriär ofta bygger på en extensiv publicering. Detta skulle kunna skapa incitament för forskare att inte vara helt ärliga i sin forskning, i publiceringen av resultat och i hur meriter framställs. Flera studier visar också att forskare medgivit att de kringgår god forskningssed av sådana skäl. Svenska universitet och högskolor verkar alltmer i ett globalt sammanhang där det till exempel är viktigt att lyckas hävda sig i konkurrensen om EU:s forskningsmedel och kunna avancera på internationella rankinglistor över framstående universitet. Under utredningsarbetet har forskare som vi träffat i olika samråd tagit upp konkurrens och ett alltför stort beroende av externa forskningsmedel som riskfaktorer för oredlighet och andra avvikelser från god forskningssed. Utredningen noterar att utvecklingen mot allt större konkurrens inom forskningen och publiceringens av många forskare uppfattas negativt. Ofta framförs synpunkten att ökade basanslag och mindre styrning av forskningen skulle motverka den konkurrensutsatta situationen som forskare befinner sig i.

Utredningen anser att de strukturella problem gällande forskningens finansiering och styrning som påtalats av många forskare bör ges större uppmärksamhet, men har inte haft i uppdrag att utreda eller föreslå åtgärder på dessa områden. Vi tror dock att det finns åtgärder att fundera vidare på för både forskarsamhället självt och för politiker och tjänstemän. Förhoppningsvis kan en positiv följd av oredlighetsskandaler vara att de ger incitament för forskarsamhället att reflektera över hur önskvärda förändringar kan komma till stånd till exempel vad gäller forskarnas publiceringsstrategier. Universitet och högskolor är konkurrensutsatta men har också möjlighet att värna sin integritet och överväga sin roll i en alltmer marknadsstyrd forskningsvärld. Likaså har politiska beslutsfattare ett ansvar att fatta beslut som säkrar långsiktig forskning och akademisk frihet.

2.4 Utredningsarbetet

Utredningsarbetet påbörjades i november 2015. Utöver utredningens sekretariat har en grupp experter och sakkunniga deltagit i utredningsarbetet. Gruppen har bestått av representanter för Göteborgs universitet, Högskolan Dalarna, Karolinska institutet, Socialstyrelsen, Statens beredning för medicinsk och social utvärdering, Universitetskanslersämbetet, Uppsala universitet, Utbildningsdepartementet och Vetenskapsrådet. Sammanträden med de sakkunniga och experterna har hållits vid tolv tillfällen. Vid dessa tillfällen har utredningens bedömningar och förslag diskuterats.

Utredningen har haft enskilda samråd med Chalmers tekniska högskola, Ericsson Research, Ersta Sköndal högskola, Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden, Forskningsrådet för areella näringar och samhällsbyggande (Formas), Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (Forte), Högskolan i Jönköping, Inspektionen för vård och omsorg (IVO), Karolinska institutet, Kungliga Vetenskapsakademien (KVA), Lunds universitet, Läkemedelsindustriföreningen, Socialstyrelsen, Sophiahemmet högskola, Statens ansvarsnämnd, Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU), Svenska Läkaresällskapets forskningsdelegation, Sveriges universitetslärare och forskare (SULF), Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) samt landstingens FoU-direktörer, Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF),

Uppsala universitet, Verket för innovationssystem (Vinnova), Vetenskapsrådet, Vetenskapsrådets expertgrupp för etik samt Wallenberg Foundations AB. Vid dessa tillfällen har representanterna för organisationerna fått tillfälle att ge sin syn på hanteringen av ärenden som rör oredlighet i forskning och andra avvikelser från god forskningssed.

För att få en närmare belysning av de frågeställningar som tas upp i utredningens direktiv genomförde vi i februari till mars 2016 en enkätundersökning bland samtliga statliga universitet och högskolor samt de enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda examina enligt lagen om tillstånd att utfärda vissa examina. En sammanställning av svaren på enkäten återges i bilaga 3. I samma syfte anordnade vi i maj 2016 en hearing där representanter för offentliga forskningsutförare, forskningsfinansierare, vetenskapliga sammanslutningar och intresseorganisationer deltog.

Utredningen har gjort två utlandsbesök – ett i Danmark och ett i Norge – för att närmare granska erfarenheterna av de båda ländernas system för utredning av misstankar om oredlighet i forskning. Besöket i Danmark inkluderade möten med Uddannelses- og Forskningsministeriet och ordföranden för den expertkommitté som under 2015 hade till uppgift att göra en översyn av det danska systemet för utredning av misstankar om oredlighet i forskning. Besöket i Norge inkluderade möten med Kunnskapsdepartementet och de nationella forskningsetiska kommittéerna. Utredningen har i samma syfte haft en telefonkonferens med den finska Forskningsetiska delegationen.

Slutligen har utredningen även deltagit i några konferenser och möten, i regi av bland andra The League of European Research Universities, SUHF och Vetenskapsrådet, där frågor med anknytning till hanteringen av oredlighet i forskning har behandlats.

2.5 Betänkandets disposition

Utredningens betänkande inleds med en sammanfattning på svenska respektive engelska. Därefter följer utredningens författningsförslag. Kapitel 2 tar upp utredningens uppdrag och genomförande. I kapitel 3 presenteras och diskuteras forskning, god forskningssed, oredlighet i forskning och andra i utredningen förekommande begrepp. Kapitel 4 beskriver tidigare utredningsarbete samt dagens svenska system

gällande ansvar för upprätthållande av god forskningssed och utredningar av oredlighet i forskning. I kapitel 5 beskrivs några andra länders system för hantering av oredlighet i forskning. I kapitel 6 tar vi upp problem med den nuvarande ordningen och några utgångspunkter för utredningens förslag. I kapitel 7 till 15 presenteras utredningens förslag. I kapitel 7 ges förslag om att en oberoende nationell myndighet ska utreda misstänkt oredlighet i forskning. I kapitel 8 föreslås en lagfäst definition av oredlighet i forskning. Kapitel 9 handlar om vilken forskning och vilka forskningsutförare som bör ingå i systemet. Kapitel 10 handlar om hur utredningarna om oredlighet i forskning bör gå till från anmälan till beslut och kapitel 11 handlar om den nya myndighetens övriga uppgifter och organisation. Kapitel 12 tar upp sekretessfrågor och i kapitel 13 behandlas frågan om den föreslagna myndighetens beslut om oredlighet i forskning ska kunna överklagas. I kapitel 14 föreslås åtgärder för att stärka arbetet med god forskningssed. Förslag gällande forskning om oredlighet samt uppföljning och utvärdering av reformen ges i kapitel 15. Kapitel 16 handlar om ikraftträdande- och övergångsbestämmelser. Förslagens konsekvenser presenteras i kapitel 17 och författningskommentaren i kapitel 18. Utredningens direktiv och tilläggsdirektiv finns i bilaga 1 och 2 och en sammanställning av svaren på den enkät som utredningen skickade till samtliga universitet och högskolor i februari 2016 återges i bilaga 3.

3 Vad är god sed och oredlighet i forskning?

Innan vi beskriver dagens system för utredning av misstänkt oredlighet i forskning och presenterar våra förslag vill vi ringa in området genom att i detta kapitel diskutera begreppen god forskningssed och oredlighet i forskning. Utredningen har haft i uppdrag att utreda hur begreppen god sed och oredlighet i forskning används hos forskningsutförarna. En redovisning av detta görs i det här kapitlet. Vi inleder med att diskutera vad forskning är, och presenterar uppgifter om hur mycket forskning som utförs i Sverige och av vem. Avslutningsvis diskuteras hur vanligt förekommande oredlighet i forskning är och möjliga orsaker till varför oredlighet förekommer.

3.1 Vad är forskning?

Forskningsbegreppet har ansetts vara ganska vitt och flertydigt med skiftande betydelser för olika typer av områden.¹

Enligt Nationalencyklopedin är forskning en process som genom systematiskt arbete kan frambringe nya kunskaper och ökat vetande. Denna beskrivning liknar den som togs fram av OECD under 1960-talet inom ramen för arbetet med den s.k. Frascatimanualen som syftar till att kunna jämföra forsknings- och utvecklingsprojekt mellan länder. Frascatimanualen har fått stor spridning och har reviderats vid flera tillfällen. Manualen definierar forskning och utveckling (*research and experimental development*) som:

...creative and systematic work undertaken in order to increase the stock of knowledge – including knowledge of humankind, culture and society – and to devise new applications of available knowledge.²

¹ Se t.ex. SOU 2005:78 s. 47–55.

I detta ingår enligt OECD tre typer av aktiviteter: grundforskning (*basic research*), tillämpad forskning (*applied research*) och utveckling (*experimental development*).

Termen forskning förekommer också på flera ställen i svensk lagstiftning. I högskolelagen (1992:1434) anges att staten som huvudman ska ordna högskolor för bl.a. forskning. Någon närmare definition av begreppet ges inte i högskolelagen. I propositionen *om universitet och högskolor – frihet för kvalitet* (prop. 1992/93:1) definieras dock begreppet forskning i enlighet med OECD:s terminologi:

- Med grundforskning avses ett systematiskt och metodiskt sökande efter ny kunskap och nya idéer utan någon bestämd tillämpning i sikte. Grundforskning syftar till att ge bidrag till den vetenskapliga kunskapsmassan inom ett visst område.
- Med tillämpad forskning avses ett systematiskt och metodiskt sökande efter kunskap med en bestämd tillämpning i sikte.

I senare föreskrifter har begreppet forskning definierats på lite olika sätt. Den mest relevanta och tydliga definitionen av forskning inom svensk lagstiftning finns i lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor (etikprövningslagen). Där definieras forskning som:

...vetenskapligt experimentellt eller teoretiskt arbete för att inhämta ny kunskap och utvecklingsarbete på vetenskaplig grund, dock inte sådant arbete som utförs inom ramen för högskoleutbildning på grundnivå eller på avancerad nivå.

Genom formuleringen ”inhämta ny kunskap” ska forskning anses omfatta även sådant arbete som utförs i syfte att upprepa redan genomförda arbeten för att stärka eller ifrågasätta redan vunna resultat och påståenden, under förutsättning att arbetet bedrivits med ett vetenskapligt angreppssätt. OECD:s definition av forskning i huvudgrupperna grundforskning, tillämpad forskning och experimentellt utvecklingsarbete ska också anses inkluderat i definitionen. Betoningen på att forskningsverksamhet ska bedrivas utifrån ett vetenskapligt förhållningssätt anses avgränsa mot andra typer av

² OECD, *Frascati Manual 2015 Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development* s. 44.

verksamheter såsom kvalitetssäkring, resultatuppföljning och journalistiskt arbete, vilka därmed inte ska ingå i forskningsbegreppet.³ Arbete som utförts av studenter inom ramen för högskoleutbildning på grundnivå eller på avancerad nivå undantas också från definitionen. Regeringen har dock, efter att flera instanser påpekat att definitionen av begreppet forskning i etikprövningslagen medför tolkningssvårigheter, gett en särskild utredare i uppdrag att se över definitionen.⁴

Samtidigt finns det också andra definitioner av forskning i andra regelverk. Exempelvis definieras forskning i socialavgiftslagen (2000:980) som:

...systematiskt och kvalificerat arbete med att i kommersiellt syfte ta fram ny kunskap.⁵

Det läggs i olika sammanhang alltså in delvis olika saker i begreppet forskning. Sveriges officiella statistik över forskning och utveckling (FoU) i Sverige, som tas fram av Statistiska centralbyrån, följer huvudsakligen de riktlinjer för FoU-statistik som finns i OECD:s Frascatimanual. Frågan om vilken forskningsdefinition som bör användas i regelverket kring oredlighet i forskning diskuteras i avsnitt 9.1.

3.2 Forskningens utförare och finansiering

Forskning och utveckling är en relativt stor sektor i Sverige som sysselsätter många människor. 2015 uppgick utgifterna för forskning och utveckling till cirka 137 miljarder kronor, vilket var 3,3 procent av BNP.⁶ Verksamheten omfattade knappt 82 000 årsverken. Företagssektorn stod för 70 procent av utgifterna, universitets- och högskolesektorn för 27 procent och övriga forskningsutförare för tre procent. Sverige hade 2014 den femte högsta andelen FoU-utgifter bland OECD-länderna. Snittet var 2,0 procent för EU och 2,4 procent för OECD.⁷

³ Prop. 2007/08:44 s. 19.

⁴ Dir. 2016:45 s. 2 ff.

⁵ 1 kap. 11 §.

⁶ Statistiska centralbyrån, Utgifter för egen FoU och FoU som andel av BNP, 2015.

⁷ OECD, Main Science and Technology Indicators Database 2017-01-24.

Tabell 3.1 Utgifter för egen FoU samt FoU-årsverken, 2015

	Utgifter (miljoner kronor)	Årsverken (antal)
Företagssektorn	94 995	57 285
Universitets- och högskolesektorn	36 630	20 035
Statliga myndigheter	2 398	2 301
Landsting	1 991	1 582
Kommuner	105	158
Lokala och regionala FoU-enheter	192	198
Privat icke-vinstdrivande sektor	254	191
Totalt	136 565	81 751

Källa: SCB.

Uppgifter från 2013 visar att 86 procent av utgifterna för egen FoU inom företagssektorn rörde utveckling och 14 procent forskning. Inom statliga myndigheter rörde 75 procent av utgifterna forskning och 25 procent utvecklingsarbete och av kommuners och landstings FoU-utgifter rörde 86 procent forskning och 14 procent utveckling.⁸ Motsvarande uppgifter om utgifter efter typ samlas tyvärr inte in för universitets- och högskolesektorn.

Finansieringen av forskning och utveckling i Sverige skiljer sig mycket mellan de olika sektorerna. 87 procent av den forskning och utveckling som utfördes inom företagssektorn 2013 finansierades av svenska företag. Staten finansierade 6 procent och utländska finansierar 7 procent. Forskning och utveckling inom universitets- och högskolesektorn finansierades till 79 procent av svenska offentliga medel. Privata icke vinstdrivande organisationer (stiftelser) stod för 9 procent av finansieringen medan företagssektorn stod för 4 procent och EU för 5 procent.⁹

Den i vars verksamhet forskning utförs kallas i detta betänkande för *forskningsutförare*. Som vi ser i tabellen ovan finns det många olika typer av forskningsutförare i Sverige. I återstående delar av betänkandet kommer vi att tala om följande kategorier av forskningsutförare:

⁸ Statistiska centralbyrån, Utgifter för egen FoU-verksamhet efter sektor, 2013.

⁹ Statistiska centralbyrån, *Forskning och utveckling i Sverige 2013 En översikt*, Statistiskt meddelande UF 16 SM 1501 och egna beräkningar.

- statliga universitet och högskolor – universitet och högskolor som har staten som huvudman och som omfattas av högskolelagen (1992:1434),
- enskilda utbildningsanordnare – enskilda utbildningsanordnare som har fått tillstånd att utfärda examina enligt lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda vissa examina,
- övriga statliga myndigheter – andra statliga myndigheter än universitet och högskolor,
- statliga bolag och stiftelser,
- kommuner och landsting samt kommunala bolag, föreningar och stiftelser, och
- privata forskningsutförare – privata företag och stiftelser.

När vi avser både statliga universitet och högskolor och enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda vissa examina använder vi beteckningarna "universitet och högskolor" eller "lärosäten". Avvikelser från dessa beteckningar kan dock förekomma när vi hänvisar till texter som har tagits fram av andra.

3.3 Vad är god forskningssed?

3.3.1 God forskningssed handlar om etik, moral och professionalitet

Begreppet god sed används i flera olika sammanhang för att precisera normer inom en yrkeskategori eller inom samhället mer allmänt, och som representerar en viss yrkesetisk eller allmänt moralisk nivå. Vad som anses vara god sed inom ett område förändras ofta över tid.

I Sverige används termerna god sed i forskningen, god forskningssed och god vetenskaplig sed i princip synonymt. I betänkandet kommer vi härnäst att framför allt använda termen god forskningssed. I den engelskspråkiga litteraturen förekommer termerna *Good Scientific Practice*, *Research Integrity* och *Responsible Conduct of Research*. Även om det i vissa sammanhang har gjorts försök att hitta svenska direktöversättningar till alla dessa uttryck anser utredningen att den svenska term som bäst motsvarar både *Good*

Scientific Practice, Research Integrity och *Responsible Conduct of Research* är ”god forskningssed”.

Det finns ingen exakt definition i svensk författning eller någon annanstans av vare sig god forskningssed eller de engelska termerna. Alla refererar till ett brett område av principer och beteenden som förknippas med etik, moral och professionalitet.

Den statliga Kommittén om forskningsetik beskrev 1999 god forskningssed som den moraliska praxis som utvecklas då forskningens olika aktörer i dialog med det omgivande samhället kritiskt reflekterar kring forskningsverksamheten.¹⁰ Enligt Vetenskapsrådets skrift *God forskningssed* från 2011 kan de samlade etiska kraven på hur god forskning bör bedrivas sägas uttrycka vad god forskningssed är.¹¹

Vilka är då dessa etiska krav? I skriften *God forskningssed* hävdas att de forskningsetiska kraven har sin förankring i samhällets vanliga etiska normer och värderingar. Det handlar bl.a. om att forskaren ska tala sanning om sin forskning, medvetet granska och redovisa utgångspunkterna för sina studier, öppet redovisa metoder och resultat, inte stjäla forskningsresultat från andra, hålla god ordning i sin forskning och sträva efter att bedriva sin forskning utan att skada människor, djur eller miljö.¹² I skriften *The European Code of Conduct for Research Integrity* som har getts ut av de europeiska vetenskapliga sammanslutningarna European Science Foundation och All European Academies anges att principerna för god forskningssed (*the principles of integrity in scientific and scholarly research*) är ärlighet i kommunikation, pålitlighet i utförandet av forskningen, objektivitet, opartiskhet och oberoende, öppenhet och tillgänglighet, omsorgsplikt, att ge rättvisande referenser och erkännande till andra, samt ansvar för framtidens forskare.¹³

Diskussionen om forskningsetiska frågor har framför allt förts sedan andra världskriget. För olika forskningsområden har det utvecklats forskningsetiska kodexar, dvs. samlingar av regler som ofta avser ett visst forskningsområde eller vissa moment i forskningen. Kodexarna uttalar sig t.ex. om vad forskaren ska göra före forsk-

¹⁰ SOU 1999:4 s. 24.

¹¹ Vetenskapsrådet, *God forskningssed*, Vetenskapsrådets rapportserie 1:2011 s. 25.

¹² Ibid s. 12.

¹³ European Science Foundation och All European Academies, *The European Code of Conduct for Research Integrity*, 2011 s. 5.

ningens genomförande (information, samtycke), under genomförandet (undvikande av risker, designfrågor) och efter genomförandet (publicering, förvaring av material).¹⁴ Etiska krav på forskaren och forskningsprocessen återfinns i dag i både lagar, t.ex. etikprövningslagen, och i kodexar. Kraven i kodexarna kan vara mer långtgående än lagens krav när de i övrigt har ett besläktat innehåll. I skriften *God forskningssed* hävdas att vare sig lagar eller kodexar gör forskarens egna moraliska omdöme betydelselöst och att forskarens egna reflektioner över sitt projekt måste bygga både på kännedom om lagen och kodexars innehåll och på det egna moraliska omdömet.¹⁵

3.3.2 Internationella förhållanden

Många kodexar och riktlinjer om forskningsetik och god forskningssed har utarbetats av internationella vetenskapliga samman slutningar eller andra internationella organisationer. Några exempel är *Helsingforsdeklarationen* (framtagen av *The World Medical Association* 1964), *The Singapore Statement on Research Integrity* (framtagen på den andra världskonferensen om *Research Integrity* 2010), *The Montreal Statement on Research Integrity in Cross-Boundary Research Collaborations* (framtagen på den tredje världskonferensen om *Research Integrity* 2013) och den ovan nämnda *European Code of Conduct for Research Integrity*. I december 2015 antog EU rådsslut-satser om forskningsintegritet. Rådet efterlyser främjandet av en institutionell kultur med forskningsintegritet för att – huvudsakligen genom tydliga institutionella regler, förfaranden och riktlinjer samt utbildning och mentorskap på grundval av utbyte av bästa praxis – skapa ett klimat där man förväntar sig ett ansvarsfullt beteende av såväl individer som institutioner.¹⁶

I vissa länder har de internationella riktlinjerna kompletterats med nationella riktlinjer. I Danmark har en nationell kodex för god forskningssed (*Den danske kodeks for integritet i forskning*) utarbetats under 2013 och 2014 av representanter för det danska forskarsamhället på uppdrag av Utbildnings- och forskningsministeriet. Kodexen syftar

¹⁴ Vetenskapsrådet, *God forskningssed*, Vetenskapsrådets rapportserie 1:2011 s. 18.

¹⁵ Ibid s. 25.

¹⁶ Europeiska unionens råd, Rådets slutsatser 14853/15 av den 1 december 2015 om forskningsintegritet.

till att stödja en gemensam förståelse av och en gemensam kultur kring god forskningssed i Danmark.¹⁷ I Finland har Forskningsetiska delegationen, som utses av Undervisnings- och kulturministeriet, i samråd med det finländska forskarsamhället utarbetat forskningsetiska anvisningar om god vetenskaplig praxis, som forskningsinstitutioner kan välja att ansluta sig till. I Norge har de nationella forskningsetiska kommittéerna utarbetat generella forskningsetiska riktlinjer.

En sammanställning och jämförelse av 49 riktlinjedokument om god forskningssed inom biomedicin från 19 europeiska länder visar att dokumenten ger uttryck för delvis olika uppfattningar om vad som utgör god sed och oredlighet i forskning. Olikheterna grundar sig i att vissa riktlinjer baseras på ett värdebaserat förhållningssätt och andra på ett normbaserat förhållningssätt till frågorna, liksom på olika uppfattningar om tillit. Värde- och normbaserade förhållningssätt är visserligen inte ömsesidigt uteslutande, men de har olika fokus och mål. Normbaserade riktlinjer genererar tydliga och gällande regler medan värdebaserade riktlinjer fokuserar på principer och förebilder. Det värdebaserade förhållningssättet betonar att man bör ha tillit till att forskaren bedriver forskning enligt god forskningssed medan det normbaserade förhållningssättet snarare fokuserar på tillit i olika kontrollsystem.¹⁸

3.3.3 Svenska förhållanden

I Sverige har det inte utarbetats någon övergripande kodex om god forskningssed liknande dem i våra nordiska grannländer som är gemensam för landet eller för olika forskningsområden. Det närmaste vi kommer en sådan är Vetenskapsrådets rapport *God forskningssed*. På webbplatsen codex.vr.se finns kodexar, lagar, föreskrifter, regler och riktlinjer som har relevans för forskningsverksamhet i Sverige. Kodexerna och riktlinjerna har ofta utarbetats av internationella organisationer. Det rör sig sammanlagt om ett par tusen olika dokument.

¹⁷ Uddannelses- og forskningsministeriet, *Den danske kodeks for integritet i forskning*, november 2014.

¹⁸ Godecharle, S., Nemery B. och K. Dierickx, *Heterogeneity in European Research Integrity Guidance: Relying on Values or Norms?*, Journal of Empirical Research on Human Research Ethics, 2014 Jul; 9(3) s. 79–90.

Utredningen har haft i uppdrag att utreda hur begreppen god sed och oredlighet i forskning används hos forskningsutförarna. I den enkät som utredningen skickade ut i februari 2016 till samtliga universitet och högskolor ombads dessa att redogöra för hur de definierar och använder begreppet god sed i forskning. Som svar på frågan hänvisar flera av de svarande lärosätena till externa definitioner eller riktlinjer, framför allt sådana som publicerats eller sammanställts av Vetenskapsrådet:

- God forskningssed, Vetenskapsrådets rapportserie 1:2011 (6 st)
- Vetenskapsrådets regler och riktlinjer (3 st)
- codex.vr.se (3 st)
- Vad är god forskningssed?, Vetenskapsrådets rapportserie 2005:1 (2 st)
- Riktlinjer för god medicinsk forskning, Medicinska forskningsrådet 1996 (1 st).

Ett lärosäte hänvisar till skrivningen i betänkandet God sed i forskningen (SOU 1999:4): "God sed i forskningen är den moraliska praxis som utvecklas då forskningens olika aktörer i dialog med det omgivande samhället kritiskt reflekterar kring forskningsverksamheten."

Tretton lärosäten hänvisar till en egen definition av god forskningssed, t.ex. ett eget policy- eller riktlinjedokument. Ett lärosäte menar att forskarsamhället vet vad god sed är. 17 lärosäten anger ingen definition eller besvarar inte frågan.

3.4 Vad är oredlighet i forskning?

3.4.1 En historisk bakgrund

Sådana oegentligheter som i dag anses vara oredlighet i forskning har troligen förekommit så länge det har funnits forskning. Förändringar har skett över tid beträffande både vilka oegentligheter som har uppmärksammas och vilken terminologi som har använts för att beteckna dessa.

Problem med forskningsfusk började uppmärksammas i större skala från mitten av 1970-talet i USA efter en upptäckt av fusk

inom den immunologiska forskningen.¹⁹ Det var därför också i USA som man var först med att vidta åtgärder för att försöka komma tillrätta med problemen, bl.a. genom att besluta om organisatoriska förändringar och vidta förebyggande utbildningsåtgärder.

I Sverige kom denna typ av problem att diskuteras på allvar först senare. Under 1980-talet och början av 1990-talet nämndes forskningsfusk inte alls i svenska böcker och utredningar om forskningsetik, eller avfärdades som ett pseudoproblem i den meningen att det löser sig självt.²⁰ Forskarnas heder verkade därför under en tid tas för given. När den forskningsetiska utredningen tillsattes 1988 sades inget om forskningsfusk eller oredlighet i forskning i kommittédirektiven. Samma förhållningssätt rådde under en tid även inom andra europeiska länder.

Med åren kom emellertid problem med fusk och oegentligheter inom forskningen att uppmärksammas mer och mer även utanför USA. I Tyskland genomfördes t.ex. under senare delen av 1990-talet en rad åtgärder för att komma till rätta med forskningsfusk. I Sverige angavs 1997 i direktivet till den svenska Kommittén om forskningsetik (Dir. 1997:68) att bl.a. problematiken kring vetenskaplig oredlighet och fusk skulle belysas.

3.4.2 Från forskningsfusk till oredlighet i forskning

Fram till ungefär mitten av 1990-talet var det vanligare i Sverige att använda sig av termen *forskningsfusk* vid de tillfällen som problematiken diskuterades. Termen *forskningsfusk* har vissa likheter med den amerikanska termen *fraud*, som initialt användes i USA för att beskriva den här typen av problem. I USA övergavs emellertid efter en tid beteckningen *fraud* och kom slutligen att benämnas *research misconduct*. Även i Sverige ansågs beteckningen *forskningsfusk* med tiden vara problematisk, eftersom den bl.a. ansågs vara hård och endimensionell.²¹

I Sverige användes ett tag termen *ohederlighet* för att beskriva företeelsen. Medicinska forskningsrådet bildade t.ex. vid årsskiftet 1996/1997 en expertgrupp för utredning av fusk och ohederlighet

¹⁹ Forsman, Birgitta, *Etik i biomedicinsk forskning – en orientering*, Studentlitteratur, 2005 s. 68.

²⁰ Forsman, Birgitta, *Vetenskap och moral*, Bokförlaget Nya Doxa, 2002 s. 62.

²¹ Forsman, Birgitta, *Begrepp om forskningsfusk*, Rapport på uppdrag av Vetenskapsrådet, Vetenskapsrådet, 2007 s. 5.

inom forskningen. Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) utformade 1997 också vissa riktlinjer för hantering av frågor om just vetenskaplig ohederlighet.²²

Därefter började termen *vetenskaplig oredlighet* att användas mer officiellt i Sverige, efter en översättning av den danska termen *videnskabelig uredelighed*. En tanke med uttrycket *vetenskaplig oredlighet* ansågs vara att det skulle korrelera med uttrycket *vetenskaplig integritet* (från engelskans *scientific integrity*). Med vetenskaplig integritet avsågs då det sätt på vilket vetenskap bör bedrivas för att resultaten ska vara tillförlitliga.²³ *Vetenskaplig oredlighet* användes t.ex. 1997 i kommittédirektiven till utredningen av forsknings-etiska frågor (Dir. 1997:68) vid sidan av *fusk*, för att ange det uppdrag som gavs att belysa dessa frågor.

Kommittén om forskningsetik kom emellertid i sitt slutbetänkande (SOU 1999:4) att använda en något annorlunda terminologi än *vetenskaplig oredlighet* och talade i stället om *oredlighet i forskning*. Några egentliga angivna sakskäl för den omformuleringen har emellertid inte anförts. Termen *oredlighet i forskning* upprepades därefter i propositionen *Forskning och förnyelse* (prop. 2000/01:3). När Vetenskapsrådet bildades 2001 som den centrala myndigheten för forskningsfrågor i Sverige genom en sammanslagning av tidigare forskningsråd, ersattes också Medicinska forskningsrådets expertgrupp för utredning av fusk och ohederlighet av en ny expertgrupp med ett bredare fokus än bara medicinsk forskning. Den nya expertgruppen kom då att kallas Vetenskapsrådets expertgrupp för frågor om oredlighet i forskning. Termen *oredlighet i forskning* har därefter igen omnämnts även i propositionen *Ett lyft för forskning och innovation* (prop. 2008/09:50), avseende förslaget om inrättande av en ny central expertgrupp för utredningar om oredlighet i forskning.²⁴ Det kan därför sägas att *oredlighet i forskning* numera har blivit den mer vedertagna svenska termen för att beskriva dessa problemområden inom forskningen.

²² Sveriges universitets- och högskoleförbund, *Vissa riktlinjer för hanteringen av frågor om vetenskaplig ohederlighet*, 1997.

²³ Forsman, Birgitta, *Forskningsfusk och vetenskaplig oredlighet Forskarnas ansvar och samhällets insyn*, Department of Medical Ethics, Lunds universitet, 1996 s. 3.

²⁴ Prop. 2008/09:50 s. 220.

3.4.3 Vad betyder "oredlighet"?

Videnskabelig uredelighed har i Danmark i dessa sammanhang ansetts korrespondera mot den engelska termen *scientific dishonesty*, men föreslås fortsättningsvis översättas till *research misconduct*.²⁵

Svenska synonymer till ordet *oredlighet* är bl.a. *ohederlighet*, *bedräglighet* och *falskhet*. Begreppet oredlighet förekommer också i vissa juridiska termer. "Oredligt förfarande" är t.ex. ett brott enligt brottsbalken.²⁶ Brottet är ett komplement till bedrägeribrottslighet och ställer bl.a. krav på vilseledanden. Ett annat exempel är att ombud kan avvisas om de visar "oredlighet, oskicklighet eller oförstånd" samt att advokater kan stängas av om de gör orätt eller annars "förfar oredligt".²⁷ Exempel på oredlighet är i de sammanhangen svikliga förfaranden eller om en advokat åsidosätter sina plikter som advokat.

3.4.4 Definitioner

Vilka företeelser är det då som ryms inom begreppet oredlighet i forskning? Det har ända sedan problemen började uppmärksammas förts diskussioner kring innehållet i de begrepp som används. Någon globalt accepterad definition har aldrig funnits, men en viss förändring över tid kan skönjas beträffande både terminologi och de företeelser de refererar till. När man talade om forskningsfusk eller *fraud* avsågs framför allt medvetet bedrägliga beteenden som ledde till felaktiga forskningsresultat. Med tiden har fler företeelser av många kommit att betraktas som oredlighet i forskning. Det finns inte heller i dag någon globalt accepterad definition av oredlighet i forskning, men kärnan i begreppet anses vara fabricering, förfalskning och plagiat (FFP).²⁸ Definitioner förekommer i internationella och nationella policy- och riktlinjedokument och i några länders lagstiftning. Det finns både snäva och vida och öppna och slutna definitioner. Snäva definitioner hänvisar till ett litet antal företeelser, t.ex. FFP. Vida definitioner inkluderar ett större antal

²⁵ Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation, *Rapport om det danske uredelighedssystem Anbefalinger til håndtering af videnskabelig uredelighed i Danmark*, December 2015 s. 33–35.

²⁶ 9 kap. 8 § brottsbalken.

²⁷ 12 kap. 5 § och 8 kap. 7 § rättegångsbalken.

²⁸ Science Europe, *Research Integrity: What it Means, Why it Is Important and How we Might Protect it*, Briefing Paper, December 2015 s. 4.

företeelser. Slutna definitioner räknar upp alla företeelser som klassas som oredlighet medan öppna definitioner tillåter att fler företeelser kan inkluderas, genom t.ex. en formulering som ”FFP och andra allvarliga avvikelser från god forskningssed”.

De företeelser förutom FFP som ibland inkluderas i definitioner av oredlighet är av olika art. Det kan t.ex. röra sig om stöld, felaktigt hävdande av författarskap, försvårande av vetenskaplig granskning, felaktig redovisning av forskningsfinansiering eller underlåtenhet att söka och följa etiska tillstånd. Definitionerna skiljer sig också åt i frågan om oredligheten ska ha begåtts uppsåtligt och/eller av (grov) oaktsamhet.

Exempel på olika definitioner

De svenska lärosätenas definitioner

Utredningen har ställt en del frågor till lärosätena om oredlighet i forskning, bl.a. hur de definierar begreppet. Många av dem (14 stycken) hänvisar i sitt svar till den definition som används vid Vetenskapsrådet. Vetenskapsrådet har egentligen ingen egen definition av termen oredlighet i forskning, utan tillämpar en definition av vetenskaplig oredlighet som, på uppdrag av myndigheten, formulerades 2007 av Birgitta Forsman:

Vetenskaplig oredlighet innebär handlingar eller underlåtelser i samband med forskning, vilka – medvetet eller av oaktsamhet – leder till falska eller förvrängda resultat eller ger vilseledande uppgifter om en persons insats i forskningen.²⁹

Sju lärosäten hänvisar i stället till den definition som tidigare föreslogs av Kommittén om forskningsetik:

Med oredlighet i forskning menas att en forskare avsiktligt och på ett vilseledande sätt gör avsteg från de vetenskapliga kraven eller medvetet bryter mot allmänt accepterade etiska normer.³⁰

Några lärosäten hänvisar till SUHF:s riktlinjer för hanteringen av frågor om vetenskaplig ohederlighet, i vilka det står att vetenskaplig ohederlighet exempelvis kan bestå i att förfälska eller friserar

²⁹ Vetenskapsrådet, *God forskningssed*, Vetenskapsrådets rapportserie 1:2011 s. 107.

³⁰ SOU 1999:4 s. 53.

undersökningsresultat, eller i att publicera resultatet av andras ansträngningar som resultat av eget arbete.³¹ Ett lärosäte hänvisar till den amerikanska definitionen av oredlighet i forskning, Federal Policy on Research Misconduct. Den definitionen lyder så här:

Research misconduct is defined as fabrication, falsification, or plagiarism in proposing, performing, or reviewing research, or in reporting research results.³²

Flera lärosäten har egna definitioner av oredlighet i forskning, ibland i kombination med någon av de ovan angivna, där de räknar upp vilka företeelser som är att betrakta som oredlighet. Förutom FFP nämns då framför allt underlåtenhet att inhämta och följa nödvändiga tillstånd från berörda myndigheter, t.ex. etikprövningsnämnd, oberättigat hävdande av författarskap, obehörigt användande av information given i förtroende, förtigande eller undertryckande av resultat eller uppgifter, avsteg från god vetenskaplig sed, försvårande av vetenskaplig granskning och presentation eller annan spridning av falska eller förvrängda resultat.

Några utländska definitioner

I dansk lag definieras vetenskaplig oredlighet enligt följande:

Forfalskning, fabrikering, plagiering og andre alvorlige brud på god videnskabelig praksis, som er begået forsætligt eller groft uagtsomt ved planlægning, gennemførelse eller rapportering af forskningsmæssige resultater.³³

Den gällande norska definitionen lyder:

Med vitenskapelig uredelighet menes forfalskning, fabrikkering, plagiering og andre alvorlige brudd med god vitenskapelig praksis som er begått forsettlig eller grovt uaktsomt i planlegging, gjennomføring eller rapportering av forskning.³⁴

Båda dessa definitioner är i skrivande stund under omarbetande, se vidare kapitel 5.

³¹ Sveriges universitets- och högskoleförbund, *Vissa riktlinjer för hanteringen av frågor om vetenskaplig ohederlighet*, 1997.

³² <http://ori.hhs.gov/federal-research-misconduct-policy>

³³ 2 § Lov om forskningsrådgivning m.v. nr. 365 af 10. april 2014.

³⁴ 5 § Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning LOV-2006-06-30-56.

European Science Foundation och All European Accademies skriver följande i *The European Code of Conduct for Research Integrity*:

Research misconduct can appear in many guises:

Fabrication involves making up results and recording them as if they were real;

Falsification involves manipulating research processes or changing or omitting data;

Plagiarism is the appropriation of other people's material without giving proper credit;

Other forms of misconduct include *failure to meet clear ethical and legal requirements* such as misrepresentation of interests, breach of confidentiality, lack of informed consent and abuse of research subjects or materials. Misconduct also includes *improper dealing* with infringements, such as attempts to cover up misconduct and reprisals on whistle-blowers...³⁵

I kapitel 8 diskuterar vi för- och nackdelar med olika definitioner och föreslår en nationell definition av oredlighet i forskning.

3.4.5 Hur förhåller sig oredlighet till god sed i forskning?

De företeelser som betraktas som oredlighet i forskning är avvikelser från god forskningssed, eller avvikelser från forskningsetiska normer eller principer. I betänkandet kommer vi genomgående att tala om oredlighet i termer av avvikelser från god forskningssed eftersom god forskningssed är det begrepp som används i t.ex. vårt kommittédirektiv och i lagstiftningen.

Enligt svaren på den enkät som utredningen skickade till lärosätena har vissa lärosäten en väldigt bred definition av oredlighet där alla avvikelser från god forskningssed anses utgöra oredlighet. Den vanligaste uppfattningen både i Sverige och internationellt är dock att oredlighet utgörs av vissa allvarliga avvikelser från god sed, och att det finns ett fält med avvikelser som inte räknas som oredlighet.

³⁵ European Science Foundation och All European Academies, *The European Code of Conduct for Research Integrity*, 2011 s. 6.

3.5 Hur används begreppen god sed och oredlighet i forskning hos forskningsutförarna?

I den enkät som utredningen skickade ut i februari 2016 till samtliga universitet och högskolor ombads dessa att redogöra för hur de använder begreppen god sed och oredlighet i forskning. Lärosätena har uppfattat frågan på olika sätt. Vissa hänvisar till hur de definierar begreppen i handläggningsordningar och riktlinjer. Andra beskriver hur begreppen kommer till praktisk användning i verksamheten. De vanligaste svaren av det senare slaget handlar om att begreppen används i forskningen eller som vägledning för forskningen, i utredningar om oredlighet eller i utbildningen (ett tiotal svar vardera). På vilket sätt begreppen används i forskningen eller som vägledning för forskningen framgår oftast inte. Endast två lärosäten svarar att begreppen används i en levande diskussion om forskning vid lärosätet.

3.6 Förekomst av oredlighet i forskning

3.6.1 Hur vanligt förekommande är oredlighet i forskning?

Det har gjorts olika försök att mäta förekomsten av oredlighet i forskning. Ett sätt är att samla in uppgifter från myndigheter och andra som utreder misstänkt oredlighet. På så sätt får man fram data över hur många fall som har utretts och konstaterats. Utredningen har samlat in sådana data från de svenska lärosätena. De 41 lärosäten som har svarat på utredningens förfrågan i denna del har sammantaget redovisat 110 utredningar av misstänkt oredlighet 2010–2015. I 16 av dessa har oredlighet konstaterats, vilket innebär ett snitt på 2,7 konstaterade fall av oredlighet per år under perioden.

Vissa utländska myndigheter som hanterar misstänkta fall av oredlighet publicerar statistik över de fall de har hanterat. Antalet upptäckta fall av amerikanska myndigheter pekar på att oegentligheter (*fraud*) dokumenteras för mellan 1 av 100 000 och 1 av 10 000 forskare.³⁶ I Finland har antalet avgjorda ärenden där fusk

³⁶ Fanelli, D, *How Many Scientists Fabricate and Falsify Research? A Systematic Review and Meta-analysis of Survey Data*, PLoS ONE 4(5): e5738, 2009.

eller frångående av god vetenskaplig praxis konstaterats varit i snitt 5 per år mellan 2011 och 2015.³⁷

En annan källa till information om förekomst av oredlighet är felaktigheter i publicerade vetenskapliga artiklar. Här har olika undersökningar gett väldigt olika svar på hur vanligt förekommande oredlighet är. Antalet artiklar som dras tillbaka av PubMed library (en databas med över 25 miljoner forskningsartiklar inom biomedicin) på grund av oredlighet är 0,02 procent, vilket har föranlett spekulationer om att det finns oegentligheter i mellan 0,02 och 0,2 procent av alla vetenskapliga artiklar. Enligt en annan undersökning hade 1 procent av alla artiklar som sänts till *The Journal of Cell Biology* otillbörligt manipulerade bilder³⁸ medan en nyligen publicerad undersökning av över 20 000 biomedicinska vetenskapliga artiklar rörande hur ofta det förekommer att bildmaterial felaktigt används för att visa resultat kom fram till att ungefär 1 av 25 artiklar är drabbade av detta problem.³⁹ När det gäller plagiat brukar numera frekvensen av signifikanta inslag av plagiat i undersökta artiklar visa sig vara någonstans mellan 10 procent⁴⁰ och 30 procent.⁴¹

Ett ytterligare sätt att undersöka förekomsten av oredlighet är genom enkäter till forskare. I en stor enkät utförd av BMJ sade 13 procent av de tillfrågade forskarna att de sett kolleger fabricera eller falsifiera i sin forskning.⁴² I vissa länder har det visat sig att de flesta tillfrågade forskare faktiskt medger att de fuskar på olika sätt.⁴³ I en ofta citerad metastudie från 2009 av sådana undersökningar analyserade Daniele Fanelli resultaten från 18 undersökningar publicerade mellan 1987 och 2008.⁴⁴ Enligt studien erkände 2 procent av alla forskare att de någon gång fabricerat, förfalskat eller modifierat

³⁷ Forskningsetiska delegationen, *Verksamhetsberättelse 2015* s. 4.

³⁸ Fanelli, D, *How Many Scientists Fabricate and Falsify Research? A Systematic Review and Meta-analysis of Survey Data*, PLoS ONE 4(5): e5738, 2009.

³⁹ Bik, E. M. Casadevall, C. och Fang, F. C., *The Prevalence of Inappropriate Image Duplication in Biomedical Research Publications*, mBio vol. 7:3 (2016): e00809-16.

⁴⁰ Se exempelvis Bazdarić, K., Bilić-Zulle, L., Brumini, G. och Petrovečki, M., *Prevalence of plagiarism in recent submissions to the Croatian Medical Journal*, Science and Engineering Ethics 1 2010 s. 223–239.

⁴¹ Se exempelvis Zhang, Y., *Chinese journal finds 31 percent of submissions plagiarized*, Nature 467 (7312):153, 2010.

⁴² BMJ Group Blogs, 13 januari 2012.

⁴³ Se exempelvis Patrick Okonta och Theresa Rossouw, *Prevalence of scientific misconduct among a group of researchers in Nigeria*, Developing World Bioethics, Vol 13:3 (2013) s. 149–157 som fann att cirka 70 procent medgav oredlighet.

⁴⁴ Fanelli, D, *How Many Scientists Fabricate and Falsify Research? A Systematic Review and Meta-analysis of Survey Data*, PLoS ONE 4(5): e5738, 2009.

data eller resultat. Upp till 34 procent erkände att de har ägnat sig åt andra former av avsteg från god forskningssed (i studien kallat *questionable research practices*). 14 procent av forskarna hävdade att de känner till att någon kollega har gjort sig skyldig till förfalskning och upp till 72 procent menade att de känner till att någon kollega har ägnat sig åt andra former av avsteg från god forskningssed. Oredlighet rapporterades oftare av forskare inom medicin/farmakologi än andra discipliner. Fanelli hävdar att skattningarna troligen underskattar den verkliga förekomsten av oredlighet eftersom undersökningarna ställer känsliga frågor och har vissa andra begränsningar.

Det är troligen omöjligt att på ett säkert sätt utforska hur vanligt förekommande oredlighet i forskning är.⁴⁵ De olika undersökningar som redovisats här ger helt olika svar. Även om vi vet att undersökningarnas resultat är osäkra vågar vi dock dra slutsatsen att åtminstone ett par procent av forskarna anser sig någon gång ha varit oredliga, men endast en bråkdel av dem blir upptäckta och fällda.

3.6.2 Har förekomsten av oredlighet i forskning ökat?

Många personer verksamma inom forskarsamhället ger i dag uttryck för att oredlighet i forskningen blir allt vanligare. Det är dock osäkert vilken tidsperiod de då har i åtanke. Även när det gäller denna fråga finns en del spridda studier och resultat att peka på.

En kartläggning som gjordes av Kommittén om forskningsetik 1998 visar att det hade anmälts 24 fall av misstänkt oredlighet i forskning inom svenska universitet och högskolor under tioårsperioden dessförinnan. I åtta av fallen hade man funnit att oredlighet förelåg, vilket ledde till någon form av påföljder. Fyra fall var fortfarande under utredning.⁴⁶ Detta ger ett snitt på knappt 2,5 anmälningar och knappt ett fall av konstaterad oredlighet om året 1988–1997. Enligt den kartläggning som är gjord inom ramen för den här utredningen har årligen i genomsnitt 18 utredningar gjorts och 2,7 fall av oredlighet i forskning konstaterats under perioden 2010–2015. Dessa uppgifter visar att antalet konstaterade fall av oredlighet och i synnerhet antalet utredningar verkligen har

⁴⁵ Forsman, Birgitta, *Vetenskap och moral*, Bokförlaget Nya Doxa, 2002 s. 69 f.

⁴⁶ SOU 1999:4 s. 42.

ökat inom universitets- och högskolesektorn, även i relation till antalet forskare, som också har ökat under perioden.

I genomsnitt anmäldes årligen 198 fall av misstänkt oredlighet till Office of Research Integrity i USA 1992–2007. 2011 anmäldes 240 fall och 2012 anmäldes 423 fall. En fullständig utredning gjordes i 29 av fallen 2012 och oredlighet konstaterades i 40 procent av dessa. Historiskt har oredlighet konstaterats i 36 procent av de utredda fallen.⁴⁷

I en undersökning av de artiklar som dras tillbaka från PubMed-databasen påvisas att andelen artiklar som dras tillbaka på grund av konstaterad eller misstänkt oredlighet (fabricering eller förfalskning) har tiodubblats mellan 1975 och 2012 och ökningen var särskilt markant den senaste tioårsperioden. Samtidigt fann man att alla artiklar där oredlighet misstänktes inte hade dragits tillbaka och att antalet indragna artiklar därför underskattar den verkliga förekomsten av artiklar som bygger på felaktiga resultat till följd av oredlighet.⁴⁸

De redovisade resultaten visar på en ökning av konstaterade fall av oredlighet under de senaste decennierna. Vi kan av dessa resultat dock inte dra den bestämda slutsatsen att forskare har blivit mer och mer oredliga. Ännu finns det alltför få säkra resultat som bekräftar en ökning. Att antalet utredningar och konstaterade fall av oredlighet i forskning har ökat kan bero på att allt fler sysslar med granskning av artiklar efter publicering. Det kan också vara så att tidskrifterna har blivit mer medvetna om problemet och mer benägna att dra tillbaka felaktiga artiklar. Att många ger uttryck för att oredlighet i forskning blir allt vanligare kan ha att göra med att ämnet diskuteras alltmer öppet. Slutligen beror alla resultat självfallet på hur oredlighet definieras i varje enskilt fall.

Detta resonemang bör inte få oss att underskatta problemet. Tvärtom visar många forskningsresultat på att problemet, även om det är begränsat, åtminstone är mycket större än många tidigare trott och att de flesta fall av oredlighet och andra avvikelser från god forskningssed inte anmäls eller utreds. Det står klart att nya former av avvikelser från god forskningssed växer fram och att vår medvetenhet om problemets omfattning har ökat markant.

⁴⁷ Science Europe, *Research Integrity: What it Means, Why it Is Important and How we Might Protect it*, Briefing Paper, December 2015 s. 7.

⁴⁸ Fang, F.C., Grant Steen, R. och Casadevall, A., *Misconduct accounts for the majority of retracted scientific publications*, PNAS, vol. 109 no. 42, 2012.

3.6.3 Varför förekommer oredlighet i forskning?

I den akademiska litteraturen och debatten diskuteras en rad faktorer som förknippas med ökad risk för oredlighet i forskning. Birgitta Forsman gör en uppdelning av förklaringsfaktorerna i personliga och strukturella orsaker. Till de personliga orsakerna räknar hon psykiska störningar, ambitioner och fåfänga, girighet, rädsla, artighet, fartblindhet och arrogans samt spelbenägenhet. De strukturella orsaker hon diskuterar är press att publicera mycket och snabbt, bristande anställningstrygghet, dålig organisation på arbetsplatsen och ny teknik, speciellt it.⁴⁹ Man har också studerat faktorer som (avsaknad av) institutioner och riktlinjer för att främja god sed samt förhindra och utreda oredlighet och grad av öppenhet, debatt och/eller kritik i det akademiska klimatet.⁵⁰ En iakttagelse är att det allt oftare visar sig att fusk initieras av kommersiella aktörer.⁵¹ Det verkar finnas en lukrativ marknad för sådant som både kan lura forskare att delta i något de tror är legitimt och fresta andra till att ta genvägar.

Särskilt flitigt diskuteras frågan om pressen att publicera leder till oredlighet och andra avvikelser från god forskningssed. Här pekas på att det råder stor konkurrens i forskarvärlden och att systemen för både finansiering och karriär bygger på att forskaren publicerar så många artiklar som möjligt. Detta skulle kunna skapa incitament för forskare att inte vara helt ärliga i sin forskning, i publiceringen av resultat och i hur meriter framställs. I flera studier har forskare medgivit att de kringgår god forskningssed av sådana skäl.⁵²

När utredningen har diskuterat frågor om god sed och oredlighet i forskning med representanter för forskarsamhället har frågan om huruvida publiceringssedens är en orsak till oredlighet i forskning ofta diskuterats. Ett annat kännetecken på dagens forskningsverksamhet som ofta har nämnts är att den sakliga granskningen av forskningen har blivit mer omfattande än tidigare. Granskning av innehållet i artiklar sker i ökad utsträckning också efter publicering, av andra

⁴⁹ Forsman, Birgitta, *Vetenskap och moral*, Bokförlaget Nya Doxa, 2002 s. 73 ff.

⁵⁰ Fanelli, D., Costas, R. och Larivière, V., *Misconduct Policies, Academic Culture and Career Stage, Not Gender or Pressures to Publish, Affect Scientific Integrity*, PLoS ONE 10(6): e0127556, 2015.

⁵¹ Eriksson, S., *Forskningsetikens nya huvudfråga – den falska akademien?*, Svensk Kirurgi, vol. 73(4) 2015 s. 180–183.

⁵² Science Europe, *Research Integrity: What it Means, Why it Is Important and How we Might Protect it*, Briefing Paper, December 2015 s. 8.

forskare eller andra intresserade. Ny teknik har möjliggjort att forskningsdata och forskningsresultat görs tillgängliga för alla via internet. Det finns också en politisk vilja inom bl.a. EU till s.k. öppen vetenskap (*open science*), där forskningen närmar sig det omgivande samhället, bl.a. genom att forskningsresultat görs öppet tillgängliga och där det omgivande samhället och medborgarna blir mer delaktiga i forskningen. Vid våra samråd har nämnts att ökad granskning skulle kunna medföra att oredlighet i forskning upptäcks i större utsträckning än tidigare och även medverka till att förebygga oredlighet.

För att kunna förebygga oredlighet i forskning bör man veta vilka orsakerna bakom oredlighet är. Även när det gäller detta är det dock svårt att säga något med säkerhet. Många hypoteser har förts fram men det finns inte mycket forskning som har bekräftat dem. I avsnitt 15.1 föreslår vi att särskilda medel bör anslås för forskning om oredlighet i forskning.

4 Tidigare utredningsarbete och nuvarande system

I detta kapitel redogör vi inledningsvis för tidigare utredningsarbete gällande god sed och oredlighet i forskning. Därefter presenterar vi det nuvarande regelverket gällande ansvarsförhållanden för upprätthållande av god sed och för hantering av ärenden som rör utredning av misstänkt oredlighet i forskning. Sist i avsnittet redogör vi för den översyn av verksamheten vid Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden som vi enligt kommittédirektivet har haft i uppdrag att göra.

4.1 Tidigare utredningsarbete

Forskningsetiska frågor har tidigare utretts vid ett flertal tillfällen. Flera av utredningarna har fokuserat på regelverk och organisation gällande etisk prövning av forskning på människor och djur. Dessa kommer inte närmare att beröras här.

Frågor om god sed och oredlighet i forskning har behandlats av Forskningsetiska utredningen i betänkandet *Forskningsetisk prövning* (SOU 1989:74), i propositionen *om forskning* (prop. 1989/90:90), i propositionen *Forskning och samhälle* (prop. 1996/97:5), av Kommittén om forskningsetik i betänkandet *God sed i forskningen* (SOU 1999:4), i propositionen *Forskning och förnyelse* (prop. 2000/01:3), i en promemoria med förslag till reglering i högskoleförordningen (1993:100) av en högskolas ansvar för utredning av misstankar om oredlighet i forskning vid universitet och högskolor (U2004/2082/UH) och i propositionen *Ett lyft för forskning och innovation* (prop. 2008/09:50).

Forskningsetiska utredningen

Den forskningsetiska utredningen som arbetade 1988–1989 hade i uppdrag att framför allt utreda rättsliga och andra förutsättningar för forskning som bygger på uppgifter om enskilda individer samt organisationen för forskningsetisk prövning men även att göra en bedömning av vilka typer av informationsinsatser som kunde erfordras med avseende på forskningen och de etiska reglerna för denna. I utredningens betänkande *Forskningsetisk prövning* (SOU 1989:74) föreslogs viss reglering av formerna för forskningsetisk granskning, att utbildning i forskningsetik skulle bli ett obligatoriskt inslag i all forskarutbildning och att forskningsråden skulle ta initiativ till att utarbeta ett övergripande program för forskning om forskningsetiska frågor.

Propositionen om forskning

I regeringens proposition *om forskning* (prop. 1989/90:90) sades beträffande utvecklingen av den etiska granskningen att medvetenheten om de forskningsetiska problemen hade förstärkts under de senaste åren och att de förslag som den forskningsetiska kommittén hade presenterat hade medverkat till detta. Med anledning av regeringens proposition uttalade riksdagen bl.a. att forskarna själva måste ta ansvaret för den etiska kvaliteten likväl som för den vetenskapliga. Riksdagen framhöll vikten av utbildning i forskningsetiska frågor på alla stadier, men särskilt inom forskarutbildningen.¹ Den forskningsetiska utredningens förslag ledde inte till några mer konkreta åtgärder från statsmakternas sida.

Propositionen Forskning och samhälle

I propositionen *Forskning och samhälle* (prop. 1996/97:5) uttalade regeringen att en av flera allmänna riktlinjer för forskningspolitiken skulle vara att de forskningsetiska problemen och forskarnas ansvar i dessa frågor skulle ges ökad uppmärksamhet. Vidare anförde regeringen bl.a. att i ett samhälle med ett starkt och ökande beroende av vetenskap och teknologi är forskningsetiska frågor i vidare mening av

¹ Bet. 1989/90:UbU25, rskr. 1989/90:328.

stort allmänt intresse. Hur forskningen inriktas, vilka projekt som prioriteras, vilka metoder som används och hur man förhindrar fusk eller vilseledande resultatredovisning samt hur resultaten kan tänkas påverka samhället i stort ansågs därmed också ha politisk räckvidd. Regeringen förklarade att den avsåg att tillsätta en utredning med parlamentarisk förankring för att belysa dessa och andra forsknings-etiska frågor.

Kommittén om forskningsetik

Under våren 1997 beslutade regeringen om en kommitté – Kommittén om forskningsetik – för en allsidig belysning av de etiska frågorna i forskningen. Enligt direktivet (dir. 1997:68) skulle kommittén bland annat analysera vilka etiska frågor som uppstår i forskningsprocessen och med denna utgångspunkt granska utbildningen i forskningsetik och även överväga andra åtgärder som kan öka medvetenheten om etiska frågor i forskningen. Kommittén skulle också analysera problematiken kring forskningsfusk och vetenskaplig oredlighet. Kommittén fick således ett brett uppdrag och arbetade med en rad skilda frågor om forskningsfusk och annan oredlighet i forskning, bedömning av forskningsprojekt ur etisk synvinkel, jävsförhållanden i den vetenskapliga granskningen av forskningsprojekt, intressekonflikter i forskningen, utbildning och forskning i forskningsetik, öppenhet och insyn i forskningsprocessen, redovisning och tillsyn m.m.

I betänkandet *God sed i forskningen* (SOU 1999:4) föreslog kommittén en definition av begreppet ”oredlighet i forskning”. Härmed borde enligt kommittén avses att en forskare avsiktligt och på ett vilseledande sätt gör avsteg från de vetenskapliga kraven eller medvetet bryter mot allmänt accepterade etiska normer. Enligt kommittén inbegrep oredlighet i forskning fabricering och förfalskning av data eller källmaterial, plagiering samt andra handlingar i avsikt att vilseleda omgivningen beträffande de vetenskapliga kraven, eller medvetna brott mot allmänt accepterade etiska normer i samband med ansökan om forskningsanslag, vid forskningens genomförande eller vid rapportering av forskningsresultat.

Som en allmän strategi för att komma till rätta med oredlighet i forskning föreslogs att lärosätenas ledningsansvar borde betonas genom införandet av en bestämmelse i högskolelagen (1992:1434) om att det åligger varje lärosäte att värna om vetenskapens tro-

världighet och god forskningssed. Vidare föreslogs att varje lärosäte eller annan myndighet som bedriver forskning skulle besluta om riktlinjer för utredning av anmälan om oredlighet i forskning. Privata forskningsinrättningar rekommenderades besluta om motsvarande riktlinjer. Kommittén föreslog också att en central nämnd skulle inrättas för de fall av oredlighet i forskning som inte blir föremål för disciplinansvar eller åtalsanmälan, men där misstanken om oredlighet inte kan avföras, för att göra en fördjupad utredning. Enligt förslaget skulle den centrala nämnden även på uppdrag av myndigheter och privata forskningsinrättningar kunna göra sådana utredningar och besluta om rekommenderad disciplinåtgärd och om åtalsanmälan.

Vidare föreslog kommittén att det borde åläggas varje lärosäte att upprätta en plan för utbildning i forskningsetik, att utbildningens utformning skulle bestämmas av lärosätena själva, att utbildningen skulle vara anpassad till ämnena och att kurserna borde vara obligatoriska. Lärosätena borde också upprätta program för utbildning av handledare i forskningsetiska frågor. Kommittén föreslog att det i högskoleförordningen (1993:100) skulle göras ett tillägg där utbildningen i forskningsetik angavs som ett obligatoriskt inslag i all forskarutbildning.

Utredningens förslag fick ett blandat mottagande av remissinstanserna. Många remissinstanser ansåg att kommitténs förslag till definition av oredlighet i forskning var alltför vid och borde enligt dessa avgränsas till att omfatta sådant som är specifikt för forskningsverksamheten. Den skulle på så sätt också närma sig definitioner som tillämpas internationellt. Flertalet remissinstanser ansåg att det förebyggande arbetet är viktigt och tillstyrkte att lärosätenas ledningsansvar betonades, bl.a. genom det föreslagna tillägget i högskolelagen. Många remissinstanser ansåg även att forskningsmyndigheter och privata forskningsinrättningar som inte omfattas av högskolelagen och högskoleförordningen borde åläggas att fastställa riktlinjer för hantering av oredlighet i forskning. Förslaget om en central nämnd mötte blandade reaktioner. Å ena sidan var det viktigt att eftersträva enhetlighet i bedömning och minskad risk för jäv, men å andra sidan var forskningsfusk sällsynt och den föreslagna nämndens roll i redan existerande regelsystem ansågs oklar.

De flesta remissinstanserna ställde sig positiva till ett ökat inslag av forskningsetik i forskarutbildningen och till att frågor om forsk-

ningsetik skulle ingå i handledarutbildningen, men många instanser motsatte sig en reglering och ett obligatorium.

Propositionen Forskning och förnyelse

I den forskningspolitiska propositionen *Forskning och förnyelse* (prop. 2000/01:3) uttalade regeringen bl.a. att den definition som Kommittén om forskningsetik föreslagit inte var användbar. Enligt regeringens mening borde en definition tydligare skilja på vad som är allmänt olämpligt beteende enligt vetenskapliga normer och vilka handlingar som är att hänföra till tjänsteförseelse eller rentav kan föranleda misstanke om brott. En definition borde också ha en tydlig koppling till vilka eventuella åtgärder som kan komma att bli aktuella om en överträdelse görs. Regeringen uttalade att forskarsamhället självt måste hantera det som enbart kan betraktas som olämpligt beteende medan det för tjänsteförseelse och brottsliga handlingar redan finns regler om hur en arbetsgivare ska hantera situationer när en anställd gjort sig skyldig till tjänsteförseelse eller kan misstänkas ha gjort sig skyldig till brott som ska anmälas till åtal.

Enligt regeringens bedömning saknades det mot denna bakgrund skäl för att skapa en ny särskild ordning med ett centralt organ för att utreda forskningsfusk. I första hand borde enligt regeringens uppfattning förebyggande åtgärder som utbildning och medvetandegörande prioriteras. För att betona lärosätenas ansvar för förebyggande åtgärder föreslog regeringen en ny 1 kap. 3 a § i högskolelagen som innebär att vetenskapens trovärdighet och god forskning ska värnas i universitetens och högskolornas verksamhet, vilken riksdagen beslutade om.

Promemorian med förslag till reglering i högskoleförordningen av en högskolas ansvar för utredning om misstankar om oredlighet i forskning

Frågan om en fristående instans för granskning av universitetens och högskolornas hantering av s.k. oredlighetsärenden aktualiserades på nytt när Vetenskapsrådet och Sveriges universitets- och högskoleförbund 2007 kom in med en gemensam skrivelse till regeringen där de bl.a. föreslog inrättandet av en fristående instans i kommittéform

för granskning av lärosätens hantering av enskilda ärenden om vetenskaplig oredlighet. Som skäl framfördes att detta skulle stärka allmänhetens förtroende för lärosätenas hantering av misstänkt oredlighet. Enligt förslaget skulle denna instans enbart granska lärosätenas hantering av ärenden, och granskning föreslogs kunna begäras av anmälaren, forskaren som anmälts eller rektor vid berört lärosäte. Förslaget remitterades och remissutfallet var blandat. Ett antal remissinstanser stödde förslaget medan andra avstyrkte det, med det återkommande motivet att två system, inom respektive utom lärosätena, skulle skapa oklarhet.

Propositionen Ett lyft för forskning och innovation

Förslagen i promemorian om en högskolas ansvar för utredning om misstankar om oredlighet i forskning behandlades i propositionen *Ett lyft för forskning och innovation* (prop. 2008/09:50). Enligt regeringens bedömning borde högskolornas ansvar att utreda misstanke om forskningsfusk bestå, men en utredning utförd av experter utanför det lärosäte där misstanke om oredlighet har uppkommit borde i vissa fall kunna bidra till förtroendet för utredningens resultat.

Av det skälet inrättade regeringen 2010 ett oberoende organ, Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden, med uppgift att på begäran av statliga universitet och högskolor yttra sig i ärenden som rör utredningar av misstankar om oredlighet i forskning, konstnärlig forskning samt utvecklingsarbete (se vidare avsnitt 4.3 och 4.4 nedan). Sedan 2002 hade det inom Vetenskapsrådets etikkommitté funnits en expertgrupp för frågor om oredlighet i forskning, som på begäran av universitet och högskolor biträdde med granskning av ärenden där oredlighet i forskningen misstänktes. I juni 2008 beslutade Vetenskapsrådets styrelse att den expertgruppen skulle läggas ner till årsskiftet 2008/09. Regeringen gav i november 2008 Vetenskapsrådet i uppdrag att fortsätta arbetet i expertgruppen för frågor om oredlighet i forskning, dock längst t.o.m. den tidpunkt då en expertgrupp för oredlighet i forskning hade inrättats vid Centrala etikprövningsnämnden.

4.2 Ansvar för upprätthållande av god sed i forskningen

4.2.1 Vilket ansvar har forskningsutföraren?

Statliga universitet och högskolor

Enligt högskolelagen ska vetenskapens trovärdighet och god forskningssed värnas i de statliga universitetens och högskolornas verksamhet.² Bestämmelsen syftar till att betona lärosätenas ansvar för förebyggande åtgärder. Innan införandet av bestämmelsen 2001 fanns redan ett lagkrav på att de statliga universitetens och högskolornas verksamhet skulle avpassas så att en hög kvalitet nås. Regeringen ansåg att det i denna allmänna strävan efter en hög kvalitet i verksamheten borde kunna inbegripas att motverka slarv eller medvetet fusk liksom allmänt oacceptabelt beteende individer emellan på arbetsplatsen. Vid tiden för införandet av bestämmelsen om att värna vetenskapens trovärdighet och god forskningssed ansåg regeringen att det saknades skäl att skapa en ny, särskild ordning med ett centralt organ för att utreda forskningsfusk, men att förebyggande åtgärder som utbildning och medvetandegörande skulle prioriteras. Regeringen framhöll också att det var angeläget med ett noggrant granskningsarbete t.ex. i samband med anställningar och granskning av avhandlingar samt i samband med forskningsfinansiärers behandling av ansökningar och redovisningar av genomförda projekt.³

Kravet om att vetenskapens trovärdighet och god forskningssed ska värnas får enligt utredningen anses vara riktat till ledningen för universitetet eller högskolan, men det är inte närmare specificerat vad ett universitet eller en högskola behöver göra för att uppfylla det. Förarbetena ger dock viss vägledning i enlighet med beskrivningen ovan.

Vissa lärosäten har i sina interna riktlinjer för utredning av misstänkt oredlighet i forskning specificerat vilket ansvar lärosätet har när det gäller värnande av god forskningssed. Av t.ex. Lunds universitets, Sveriges Lantbruksuniversitets och Uppsala universitets riktlinjer framgår att högskolan ska informera vetenskaplig och administrativ personal om gällande regler inom forskningsområdet. Enligt Hög-

² 1 kap. 3 a §.

³ Prop. 2000/01:3 s. 89.

skolan Dalarnas riktlinjer ska den Forskningsetiska nämnden vid högskolan förebygga och motverka vetenskaplig oredlighet genom informations- och seminarieverksamhet. Nämnden bör även på bästa möjliga vis och med rektors stöd tillse att samtliga forskare vid högskolan är väl medvetna om vad god forskningssed innebär. Högskolan ska vidare, för att minimera risken för ekonomisk påverkan på forskningsprocessen, bl.a. tillse att alla ekonomiska avtal är tillgängliga för granskning och att källor för ekonomiskt och materiellt stöd för forskningen anges vid publicering och/eller vid muntlig presentation av resultat och tolkningar. Alla lärosäten har dessutom till utredningen redovisat att de ger utbildning i forskningsetik till forskare, särskilt doktorander. Utredningen anser att det i universitetens och högskolornas ansvar för värnande av god sed, vid sidan av de exempel som getts ovan, även ingår att t.ex. ha adekvata verktyg för dokumentation och arkivering av forskning. Till utredningen har redovisats att sådana verktyg, t.ex. elektroniska loggböcker, inte alltid fungerar tillfredsställande.

Övriga forskningsutförare

För andra forskningsutförare än statliga universitet och högskolor finns inte något motsvarande lagfäst krav om att värna vetenskapens trovärdighet och god forskningssed inom den egna verksamheten. Vissa av dessa forskningsutförare, t.ex. övriga statliga myndigheter och kommuner och landsting, skiljer sig från de statliga universiteten och högskolorna i det att forskning bara är en liten del av deras verksamhet. De bedriver heller inte forskarutbildning. Utredningen tycker att det är svårt att uttala sig om hur stort ansvar en sådan forskningsutförare har för att värna forskningens trovärdighet och god forskningssed. Forskningsetikens krav riktar sig i huvudsak till den enskilde forskaren (mer om det nedan) men i någon mån anser vi att även arbetsgivaren är moraliskt bunden av sådana krav. Utredningen har dock förståelse för att frågor om forskningsetik, vetenskapens trovärdighet och god forskningssed inte i samma utsträckning behandlas och levandegörs av arbetsgivare som inte ansvarar för forskarutbildning och för vilka forskning bara är en liten del av verksamheten, som den görs inom universitet och högskolor.

4.2.2 Vilket ansvar har den enskilde forskaren?

Utredningen konstaterar samtidigt att den enskilde forskarens eget etiska ansvar utgör grunden för all forskningsetik och att forskningsetik i stor grad handlar om hur enskilda forskare ska eller bör uppträda.⁴ Kommittén om forskningsetik påpekade i sitt betänkande *God sed i forskningen* (SOU 1999:4) att forskningsetisk reflektion måste vara en naturlig del av forskningens vardag.⁵ Kravet på de enskilda forskarna att följa god sed gäller därmed alla forskare oavsett vilken arbetsgivare de har.

Vissa universitet och högskolor har i sina interna riktlinjer för utredning av misstänkt oredlighet i forskning närmare reglerat vilket ansvar som faller på de enskilda forskarna. Exempelvis Högskolan i Halmstad, Lunds universitet, Sveriges Lantbruksuniversitet och Uppsala universitet påpekar att den som deltar i forskningsverksamhet vid högskolan är ansvarig för att resultat inhämtas, sammanställs och rapporteras enligt vedertagna principer i forskarsamhället, och att detta bl.a. innebär att handledare och medförfattare har ansvar för att förvisa sig om att resultat är ärligt framtagna och korrekt beskrivna. Högskolan Dalarna har forskarens anvisningar för samtliga som bedriver någon form av forskning, även uppdragsforskning, vid högskolan.

4.3 Utredningar av misstänkt oredlighet i forskning

4.3.1 Reglering

Bestämmelsen om att de statliga universiteten och högskolorna ska värna vetenskapens trovärdighet och god forskningssed i sin verksamhet kompletterades den 1 september 2006 med en reglering i högskoleförordningen (1993:100) om att en högskola som genom en anmälan eller på något annat sätt får kännedom om en misstanke om oredlighet i forskning, konstnärlig forskning eller utvecklingsarbete vid högskolan ska utreda misstankarna.⁶ De statliga universitetens och högskolornas ansvar för att utreda frågor om oredlighet i forskning

⁴ Det finns olika sätt att dela in forskningsetiken i underkategorier. Resonemang om etiska frågor som gäller själva hantverket – forskarens ansvar gentemot forskningen och forskarsamhället – kallas ibland *forskareetik*, och avgränsas mot *forskningsetik* som då anses handla om överväganden av etiska frågor som berör dem som medverkar i forskningen. Se Vetenskapsrådet, *God forskningssed*, Vetenskapsrådets rapportserie 1:2011 s. 16.

⁵ SOU 1999:4 s. 29.

⁶ 1 kap. 16 § högskoleförordningen (1993:100).

betonades därmed. Att motverka såväl slarv som medvetet fusk eller oacceptabelt beteende mellan individer på en arbetsplats ansågs emellertid även redan omfattat av kravet om att verksamheten ska anpassas så att en hög kvalitet nås i utbildningen och forskningen.⁷ Redan den bestämmelsen gav också lärosätena en grund för att ingripa mot oredlighet i forskning eftersom material som har framkommit på ett oredligt sätt inte omfattas av hög kvalitet i forskning.

Den 1 januari 2010 infördes en bestämmelse om att de statliga universiteten och högskolorna under pågående utredning får hämta in ett yttrande från Expertgruppen för oredlighet i forskning hos Centrala etikprövningsnämnden. Om den person som väckt frågan om misstanke om oredlighet, eller den person som misstanken riktas mot, begär det, gäller att lärosätet ska hämta in ett sådant yttrande. Något yttrande behöver dock inte hämtas in, om lärosätet bedömer det som uppenbart obehövligt.⁸

För övriga forskningsutförare är det inte författningsreglerat hur de ska utreda misstankar om oredlighet i forskning.

4.3.2 I praktiken

I den enkät som utredningen skickade ut i februari 2016 till samtliga universitet och högskolor ombads dessa att redogöra för hur de i praktiken hanterar misstankar om oredlighet i forskning. Enligt svaren har 35 av 42 lärosäten beslutat om en hanteringsordning som ska följas när misstankar om oredlighet uppstår, men bara drygt hälften har hanterat sådana misstankar. I färre än tio procent av de redovisade ärendena om misstänkt oredlighet vid statliga universitet och högskolor 2010–2015 har yttrande inhämtats från Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden.

Lärosätenas hanteringsordningar skiljer sig åt ur flera aspekter. En del lärosäten beskriver en plikt att anmäla misstänkt oredlighet i forskning för vissa kategorier av anställda, t.ex. prefekter och dekaner, eller alla personer i chefsposition. Vid några lärosäten har alla anställda skyldighet att anmäla misstänkt oredlighet till rektor eller annan överordnad.

⁷ Prop. 2000/01:3 s. 89.

⁸ 1 kap. 16 § högskoleförförordningen (1993:100).

Vid 26 av 35 lärosäten med en beskriven hanteringsordning ska utredningen göras i två steg. Den inledande undersökningen görs antingen av en stående nämnd eller kommitté, en för varje tillfälle sammansatt ad hoc-grupp eller en jurist eller annan handläggare, ofta vid universitetsledningen. Den fullständiga utredningen görs vid vissa lärosäten av samma konstellation som gjorde den inledande utredningen medan den vid andra görs av en ny konstellation, som kan vara av ad hoc-karaktär eller en stående nämnd eller kommitté. Några lärosäten har inskrivet i sin hanteringsordning att ärendena efter en inledande undersökning alltid ska lämnas till Expertgruppen för oredlighet vid Centrala etikprövningsnämnden. Bland de lärosäten som inte gör utredningar i två steg är det vanligare att utredningen görs av en stående nämnd eller kommitté än att det bestäms från fall till fall vem som ska utreda.

Den nämnd eller kommitté som vid vissa lärosäten ansvarar för utredningar av misstänkt oredlighet hanterar ibland också forskningsetiska frågor i en vidare bemärkelse. Vid flera lärosäten är det obligatoriskt med utländska experter i den nämnd eller kommitté som utreder misstankar om oredlighet i forskning.

I vissa hanteringsordningar anges tidsfrister för hur lång tid en utredning högst bör ta. Den vanligaste ambitionen är att den inledande utredningen bör ta högst två månader medan den önskade längden för den fullständiga utredningen varierar mellan högst två och högst sex månader.

Lärosätena har till utredningen rapporterat att de under åren 2010–2015 har utrett 110 fall av misstänkt oredlighet. En närmare genomgång av dessa ärenden visar att många av dem handlar om annat än misstänkt fabricering, förfalskning eller plagiering. Detta hänger delvis ihop med att många lärosäten även räknar andra typer av avvikelser från god vetenskaplig sed som oredlighet, men ett visst antal av ärendena som har rapporterats till utredningen faller ändå utanför deras respektive definitioner av oredlighet. Det kan bero på att det vid inledningen av ett ärende inte alltid står klart om det handlar om oredlighet eller någon annan typ av avvikelse från god forskningssed. Inledningsvis är det heller inte alltid tydligt om ett ärende verkligen avser forskning, konstnärlig forskning eller utvecklingsarbete. Vissa av ärendena har avskrivits relativt omgående eller efter en inledande undersökning på grund av att de inte rör oredlighet eller forskning, konstnärlig forskning eller utvecklingsarbete.

4.4 Översyn av verksamheten vid Expertgruppen för oredlighet i forskning

4.4.1 Reglering

Expertgruppen för oredlighet i forskning inrättades den 1 januari 2010 i form av ett särskilt beslutsorgan inom Centrala etikprövningsnämnden. Ledamöter och ersättare förordnades den 3 mars 2010.

Expertgruppens uppgifter och sammansättning regleras i förordningen (2007:1068) med instruktion för Centrala etikprövningsnämnden. Expertgruppen ska på begäran av ett universitet eller högskola som har staten som huvudman och som omfattas av högskolelagen (1992:1434) yttra sig i ärenden som rör utredningar av misstankar om oredlighet i forskning, konstnärlig forskning samt utvecklingsarbete.

Expertgruppen för oredlighet i forskning ska bestå av en ordförande och sex övriga ledamöter. De övriga ledamöterna ska ha vetenskaplig kompetens inom olika forskningsområden, varav en ledamot ska företräda etisk sakkunskap. Varje ledamot har en personlig ersättare. Ordföranden och ersättaren för ordföranden ska vara eller ha varit ordinarie domare. En ledamot eller ersättare för en ledamot får inte vara ledamot av Vetenskapsrådets styrelse eller något av Vetenskapsrådets särskilda beslutsorgan eller inneha motsvarande funktion hos andra statliga organ vars huvudsakliga uppgift är forskningsfinansiering. För enskilda ärenden får Expertgruppen utse sakkunniga.

Ordföranden och övriga ledamöter samt ersättare för dessa utses av regeringen. Tre ledamöter samt ersättare för dessa utses efter förslag av den samordningsgrupp som finns vid Vetenskapsrådet, Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande, Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd och Verket för innovationssystem. En ledamot samt ersättare utses efter förslag av Centrala etikprövningsnämnden och två ledamöter samt ersättare efter förslag av Sveriges universitets- och högskoleförbund. Ordföranden och övriga ledamöter samt deras ersättare utses för tre år. Det finns inga särskilda bestämmelser för Expertgruppens ärendehantering.

4.4.2 Verksamhet

Ärendemängd

Expertgruppen för oredlighet i forskning har under perioden 2010–2015 hanterat nio inkomna ärenden, dvs. i genomsnitt 1,5 per år. Under 2016 har 17 ärenden inkommit. Troligen hänger den kraftigt ökade ärendemängden samman med den stora mediala uppmärksamheten kring forskaren Paolo Macchiarini vid Karolinska institutet. Även i andra länder har det förekommit att antalet anmälningar om misstänkt oredlighet till ett centralt utredningsorgan har ökat kraftigt i samband med att ett särskilt fall har fått stor uppmärksamhet.

Ärendehantering

De ärenden som har överlämnats till Expertgruppen har sinsemellan varit mycket olika till sin karaktär och krävt olika mycket utredningsarbete från gruppen. I allmänhet deltar alla ledamöter och ersättare i utredningarna. Vid ett första sammanträde bedöms bl.a. om gruppen själv kan utreda ärendet eller om sakkunniga och/eller kompletteringar måste begäras in. När det krävs särskild utredning görs den av någon i Expertgruppen eller en extern sakkunnig. Expertgruppen har slutna sammanträden, men kallar ibland, om det kan tillföra utredningen något, forskaren eller forskarna som utreds till sammanträde. Den sakkunniga kan i sådana fall också vara med för att diskussionen ska bli så fullständig som möjligt. Oftast krävs flera sammanträden innan ett ärende kan avgöras. De senaste åren har Expertgruppen sammanträtt betydligt oftare kring varje ärende än tidigare. Handläggningstiden har dock inte ökat i nämnvärd utsträckning.⁹ Till följd av den stora ärendetillströmningen 2016 har betydligt större arbetsinsatser krävts än tidigare av ledamöterna och ersättarna och sammanträdena har varit betydligt längre.

⁹ Avser perioden fram t.o.m. 2015. För 2016 finns i skrivande stund ingen uppgift.

Expertgruppens bedömningar

Det finns ingen i författning angiven definition av oredlighet som Expertgruppen ska följa. Gruppen har valt att under sina första år följa den definition som föreslogs av Birgitta Forsman 2007:

Vetenskaplig oredlighet innebär handlingar eller underlåtelser i samband med forskning, vilka – medvetet eller av oaktsamhet – leder till falska eller förvrängda resultat eller ger vilseledande uppgifter om en persons insats i forskningen.

2013 konstaterade Expertgruppen att underlåtenhet att söka tillstånd inte kan betecknas som oredlighet i forskning.¹⁰ I ett par yttranden från 2016 har dock Expertgruppen utgått från en vidgad definition av vad oredlighet i forskning är. I ett ärende konstateras att en forskning har varit oredlig eftersom den bedrivits utan erforderligt etikprövningstillstånd, brustit i kravet på dokumenterat samtycke från forskningspersonerna och utsatt forskningspersonerna för onödiga risker. Expertgruppen skriver att frågan om huruvida forskning utan erforderliga etikprövnings- eller övriga tillstånd i sig ska anses utgöra oredlighet i forskning varierar mellan olika använda definitioner och att den bedömer att en utgångspunkt bör tas i skaderekvisitet för forskningspersonerna. Om forskningen kan anses utgöra en risk för skada för forskningspersonerna bör avsaknaden av etikprövningstillstånd utgöra en presumtion för oredlighet i forskning.¹¹ I ett annat ärende konstateras att de omfattande brister som protokollsanteckningar och journalanteckningar uppvisar, som medför att det inte går att avgöra om grunddata stöder slutsatserna i artikeln, i sig är att anse som oredlighet i forskning.¹²

Det är samtidigt upp till varje lärosäte att definiera oredlighet som det vill. Vissa lärosäten använder Birgitta Forsmans definition medan andra använder andra definitioner. Att definitionerna ibland skiljer sig åt har blivit tydligt i flera av Expertgruppens ärenden. Till följd av att universitet och högskolor har haft en annan definition än Expertgruppen av vad som utgör oredlighet i forskning har det

¹⁰ Centrala etikprövningsnämnden, Expertgruppen för oredlighet i forskning, yttrande 2013-05-24, Dnr O 2-2012.

¹¹ Centrala etikprövningsnämnden, Expertgruppen för oredlighet i forskning, yttrande 2016-06-27, Dnr O 5-2016.

¹² Centrala etikprövningsnämnden, Expertgruppen för oredlighet i forskning, yttrande 2016-09-08, Dnr O 2-2016.

både förekommit att lärosätet har friat forskare när Expertgruppen har konstaterat oredlighet och vice versa.

I ett ärende från 2016 anser Expertgruppen att en vetenskaplig artikel är behäftad med så allvarliga brister att vetenskaplig oredlighet kan konstateras. Expertgruppen bedömer att huvudförfattaren är ytterst ansvarig för oredligheten, men att ansvaret också faller på samtliga medförfattare eftersom de har godkänt manuskriptet.¹³ Det berörda lärosätet delar dock inte Expertgruppens syn på att alla medförfattare ska anses vara ansvariga för oredligheten och har fällt endast de fyra forskare som anses ha bidragit mest och haft störst insyn i forskningen.¹⁴

De senaste åren har Expertgruppen i sina yttranden riktat kritik mot de berörda lärosätena på flera punkter, bl.a. vad gäller dokumentation av forskning och handläggning av ärendena om misstänkt oredlighet.

Svårigheter

Statliga universitet och högskolor har ingen skyldighet att vare sig följa Expertgruppens beslut i oredlighetsfrågan eller åtgärda sådana brister som Expertgruppen har konstaterat. Till följd av att de har haft en annan uppfattning än Expertgruppen om vad som utgör oredlighet i forskning har också universitet och högskolor i flera fall tagit beslut som har gått emot Expertgruppens yttranden. En annan svårighet för Expertgruppen är att den inte har några verktyg för att kräva in nödvändigt material från lärosätena.

Expertgruppen skulle tidigare bestå av ordförande och fyra ordinarie ledamöter samt personliga ersättare för ledamöterna. Den lilla storleken på gruppen gjorde den sårbar för frånvaro till följd av bl.a. jäv. Det har förekommit att flera ledamöter och ersättare har ansett sig vara jäviga när t.ex. en forskare vid deras lärosäte har varit föremål för en utredning, även om det inte förelegat jäv i juridisk mening. I sådana situationer finns risk för att gruppen inte kan ta beslut. Mot bakgrund av den stora ärendemängden 2016 utökas Expertgruppen med två ledamöter och två ersättare i början av 2017.

¹³ Centrala etikprövningsnämnden, Expertgruppen för oredlighet i forskning, yttrande 2016-09-06, Dnr O 1-2016.

¹⁴ Karolinska Institutet, Beslut 2016-12-20, Dnr: 2-723/2016.

Expertgruppen har också redovisat att det är svårt att hitta sakkunniga som kan utreda ärendena, dels pga. jävssituationer, dels för att tillfrågade sakkunniga ofta är upptagna personer men också för att det inte sällan upplevs som en otacksam och utsatt roll.

Under 2016 har arbetet i Expertgruppen intensifierats till följd av den ökade ärendemängden. Ledamöter och ersättare har ett stort engagemang i frågorna och lägger ner mycket tid och kraft på arbetet. Ersättningen för ledamöternas arbete speglar dock dåligt det arbete som läggs ner. Expertgruppen har uttryckt att den kan klara en sådan intensitet i arbetet under en viss period men att det skulle krävas ett förändrat arbetssätt och regelverk om den större arbetsbördan består under en längre tid.

Kostnader

Kostnaderna för Expertgruppens verksamhet består huvudsakligen av kostnader för kansliresurser, vilka tillhandahålls av Centrala etikprövningsnämnden, kostnader för arvoden till ordförande, övriga ledamöter, ersättare och inlånade experter samt övriga utredningskostnader. Kostnaderna har under perioden 2011–2015 varierat mellan åren men varit cirka 2,7 miljoner kronor i snitt. Kostnaderna för 2016 har i skrivande stund inte publicerats.

5 Andra länders system för hantering av misstänkt oredlighet i forskning

Utredningen har haft i uppdrag att kartlägga hur oredlighet i forskning hanteras i andra länder. Kartläggningen redovisas i detta kapitel. Vi har i kartläggningen valt att främst lägga fokus på våra nordiska grannländer Danmark, Finland och Norge, men har också studerat systemen i Nederländerna, Storbritannien, Tyskland, USA och Österrike. Avslutningsvis ges också en kortare orientering om några internationella initiativ som rör hantering av oredlighet i forskning.

5.1 Ingen enhetlig modell för hantering av misstänkt oredlighet i forskning

Systemen för hantering av misstänkt oredlighet i forskning skiljer sig mycket mellan olika länder. En undersökning av 17 olika europeiska och anglosaxiska länders system har visat att det primära ansvaret för att utreda misstankar om oredlighet i de flesta länder ligger på forskningsinstitutionerna. De flesta undersökta länder har dessutom någon form av central instans som spelar en roll i utredningsprocessen. Denna centrala instans har i vissa länder mandat att behandla konkreta ärenden medan den i andra länder enbart är rådgivande. I vissa länder är en definition av oredlighet och hanteringsordningen för utredningar om misstänkt oredlighet stadgad i författning medan andra länder har ordningen beskriven i riktlinjedokument. Skillnaderna kan bero på olikheter i forskningspolitiska och juridiska tradi-

tioner. I flera länder har de aktuella regelverken införts i kölvattnet av ett särskilt uppmärksammat inhemskt fall av oredlighet.¹

Bland de länder som vi har studerat närmare kan tre typmodeller urskiljas vad gäller organisation av och uppgifter för det organ som på central nivå hanterar frågor om oredlighet i forskning. Danmark, Norge och Finland har varsitt centralt statligt eller i lag utpekat organ för utredningar av misstänkt oredlighet i forskning. I Österrike, Nederländerna och Storbritannien finns i stället privaträttsliga organ som utreder misstänkt oredlighet eller ger råd till forskningsutförarna. I Tyskland och USA kan de stora forskningsfinansiärerna utreda misstänkt oredlighet och besluta om avstängning från finansiering.

5.2 Danmark

I Danmark har en central kommitté för utredning av misstänkt oredlighet inom medicinsk forskning funnits sedan 1992. 1998 utökades verksamheten till tre kommittéer för medicin, samhällsvetenskap respektive naturvetenskap under namnet Udvalgene vedrørende Videnskabelig Uredelighed (UVVU). 2003 fastslogs UVVU:s existens i lagen om forskningsrådgivning m.m.² Denna lag och tillhörande förordning reglerar UVVU:s verksamhet³ och i lagen finns också sedan 2008 en definition av vetenskaplig oredlighet:

Forfalskning, fabrikering, plagiering og andre alvorlige brud på god videnskabelig praksis, som er begået forsætligt eller groft uagtsomt ved planlægning, gennemførelse eller rapportering af forskningsmæssige resultater.⁴

I förordning specificeras ytterligare vad oredlighet bl.a. kan vara:

- 1) Uoplyst konstruktion af data eller substitution med fiktive data.
- 2) Uoplyst selektiv eller skjult kassation af egne uønskede resultater.
- 3) Uoplyst usædvanlig og vildledende anvendelse af statistiske metoder.

¹ Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for forskning og Innovation, *Rapport om det danske uredelighedssystem Anbefalinger til håndtering af videnskabelig uredelighed i Danmark*, December 2015 s. 73–98.

² Ibid s. 103 ff.

³ Framställningen nedan om UVVU bygger på bestämmelserna i Lov om forskningsrådgivning m.v. nr. 365 af 10. april 2014 och Bekendtgørelse om Udvalgene vedrørende Videnskabelig Uredelighed.

⁴ 2 § Lov om forskningsrådgivning m.v. nr. 365 af 10. april 2014.

- 4) Uoplyst ensidig eller forvredet fortolkning af egne resultater og konklusioner.
- 5) Plagiering af andres resultater eller publikationer.
- 6) Uretmæssig angivelse af forfatterrolle, titel eller arbejdssted.
- 7) Afgivelse af urigtige oplysninger om videnskabelige kvalifikationer.⁵

UVVU är en offentlig myndighet som ska behandla ärenden som anmäls till dem (av privatpersoner eller institutioner) och som rör en vetenskaplig publikation eller en ansökan om offentliga forskningsmedel, eller ärenden där någon som är anklagad för oredlighet önskar bli rentvådd. UVVU kan också på eget initiativ ta upp ett ärende om misstänkt vetenskaplig oredlighet till behandling om det är av samhälleligt intresse eller av betydelse för människors eller djurs hälsa.

De danska forskningsinstitutionerna är inte tvungna att anmäla alla misstankar om oredlighet i forskning till UVVU, utan kan själva behandla ärenden om misstänkt oredlighet inom ramen för sitt forskningsuppdrag. Denna hantering är inte reglerad i lag till skillnad från hanteringen vid UVVU. De flesta danska universitet har dock en egen organisation och riktlinjer för behandling av misstänkt oredlighet och misstänkta avvikelser från god forskningssed.⁶

För att UVVU ska ta upp ett ärende ska den anklagade vara vetenskapligt utbildad. Dessutom ska den vetenskapliga publikation som det klagas på vara offentliggjord i Danmark, ha utarbetats som ett led i den anklagades anställning eller förvärvsarbete i Danmark, eller ha fått finansiering av en dansk offentlig myndighet, eller så ska forskaren i övrigt ha sin närmaste anknytning till Danmark. UVVU kan också behandla ärenden om forskning i privat regi om den person eller institution det berör accepterar att UVVU tar upp saken.

UVVU består av tre kommittéer som tillsammans täcker alla vetenskapliga forskningsområden: för medicinsk och hälsovetenskaplig, natur-, teknologi- och produktionsvetenskaplig, respektive kultur- och samhällsvetenskaplig forskning. Varje kommitté består av en

⁵ § 2 Bekendtgørelse om Udvalgene vedrørende Videnskabelig Uredelighed.

⁶ Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for forskning og Innovation, *Rapport om det danske uredelighedssystem Anbefalinger til håndtering af videnskabelig uredelighed i Danmark*, December 2015 s. 37.

ordförande, sex ledamöter och sex ersättare för dessa. Ledamöter och ersättare ska ha vetenskaplig kompetens inom det aktuella området. Kommittén har möjlighet att utse en ad hoc-kommitté utan beslutsrätt för utredningen av ett ärende. Till ad hoc-kommittén kan knytas externa sakkunniga.

I ärenden där UVVU konstaterar att det föreligger vetenskaplig oredlighet avger kommittén ett yttrande i vilket det uttrycks kritik. UVVU kan samtidigt upplysa den anklagades arbetsgivare, hemställa att det vetenskapliga arbetet ska dras tillbaka, upplysa berörd offentlig myndighet som utövar tillsyn på området, underrätta forskningsfinansiärer om det gäller ett projekt som har fått offentlig finansiering, göra polisanmälan om det är fråga om en straffbar lagöverträdelse och, efter särskild uppmaning från en anställningsmyndighet, uttala sig om graden av vetenskaplig oredlighet. UVVU:s beslut kan inte överklagas till någon överordnad instans med liknande sammansättning. Däremot kan UVVU:s beslut, liksom andra myndighetsbeslut, överprövas av förvaltningsdomstol.

UVVU beskriver anonymiserat alla behandlade ärenden i sin årsredovisning. De enskilda yttrandena publiceras också anonymiserade på UVVU:s hemsida.⁷

Reformering av systemet

Det danska systemet för hantering av misstänkt oredlighet i forskning har under de senaste åren varit uppe till debatt. I samband med att UVVU har behandlat några komplicerade och uppmärksammade fall av oredlighet har systemet utsatts för kritik. Kritiken har bl.a. gått ut på att den danska definitionen av oredlighet är för bred, att handläggningstiden i oredlighetsärenden är för lång och att de ärenden som tas upp främst handlar om personliga konflikter mellan parterna. Det danska systemet har också sagts skilja sig från de flesta andra länders system eftersom de enskilda forskningsinstitutionerna inte är involverade i utredningen av misstänkt oredlighet.⁸

⁷ <http://ufm.dk/forskning-og-innovation/rad-og-udvalg/udvalgene-vedrorende-videnskabelig-uredelighed>

⁸ Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for forskning og Innovation, *Rapport om det danske uredelighedssystem Anbefalinger til håndtering af videnskabelig uredelighed i Danmark*, December 2015 s. 14.

Mot bakgrund av kritiken har en expertkommitté på uppdrag av Utbildnings- och forskningsministeriet gjort en översyn av systemet och 2015 kommit med förslag till förändringar.⁹ Ministeriet har i januari 2017 till Folketinget lämnat ett förslag till en ny lag om vetenskaplig oredlighet m.m. som tar sin grund i expertkommitténs förslag.¹⁰ Bland annat föreslås att alla misstankar om oredlighet ska utredas av den centrala myndigheten Nævnet for Videnskabelig Uredelighed medan misstankar om andra, mindre allvarliga, avvikelser från god vetenskaplig sed (s.k. *tvivlsom forskningspraksis*) ska behandlas av forskningsinstitutionerna. Forskningsinstitutionerna ska också på sina hemsidor offentliggöra sina riktlinjer för hur ärendena ska behandlas. Enligt förslaget ska forskningsinstitutionerna årligen rapportera till Nævnet vilka fall av *tvivlsom forskningspraksis* de har behandlat. Vidare föreslås en ny definition av oredlighet, som begränsas till fabricering, förfalskning och plagiering (FFP). Det föreslås också att Nævnet for Videnskabelig Uredelighed ska kunna ta upp saker på eget initiativ, att Nævnet ska bestå av en ordförande och 8–10 ledamöter som representerar olika forskningsområden, att det ska införas en tidsfrist på ett år inom vilken ärendena ska avgöras och att Nævnet ska kunna informera utgivare av vetenskapliga tidskrifter om sina beslut. Lagförslaget har i skrivande stund inte behandlats av Folketinget.

5.3 Finland

I Finland är det de enskilda forskningsinstitutionerna/lärosätena som ansvarar för att utreda misstänkt oredlighet i forskning och andra avvikelser från god vetenskaplig praxis. Sedan 1994 finns nationella anvisningar (de s.k. GVP-anvisningarna) för hur sådana ärenden ska handläggas, utarbetade av den Forskningsetiska delegationen (TENK). Forskningsetiska delegationen finns i anslutning till undervisningsministeriet och ansvarar för behandling av etiska frågor med anknytning till vetenskaplig forskning och för främjande av forskningsetiken.¹¹ Delegationen ska bl.a. fungera som sakkunnigorgan vid

⁹ Ibid.

¹⁰ Lovforslag nr. L 117 fremsat den 25. januar 2017 af uddannelses- og forskningsministeren (Søren Pind).

¹¹ Förordningen om forskningsetiska delegationen 1347/1991.

utredningen av forskningsetiska problem, främja diskussionen om forskningsetik i Finland och följa den internationella utvecklingen inom sitt område.

GVP-anvisningarna har reviderats vid ett flertal tillfällen. De återges i publikationen *God vetenskaplig praxis och handläggning av misstankar om avvikelser från den i Finland*. Organisationer som bedriver vetenskaplig forskning förbinder sig med sin underskrift att iaktta det beskrivna förfarandet då misstanke om avvikelse från god vetenskaplig praxis föreligger. 77 instanser har i skrivande stund förbundit sig: samtliga 15 universitet, 25 av 26 yrkeshögskolor, 25 forskningsinstitut och därtill 12 andra instanser.¹²

Enligt GVP-anvisningarna är det som avses med avvikelser från god vetenskaplig praxis oetisk och ohederlig verksamhet som skadar den vetenskapliga forskningen och i värsta fall gör dess resultat värdelösa. Sådana avvikelser är antingen avsiktliga handlingar eller beror på slarv. Avvikelser från god vetenskaplig praxis delas in i två kategorier: "oredlighet i vetenskaplig verksamhet" och "försummelse av god forskningspraxis". Oredlighet och försummelse sägs kunna förekomma både när själva forskningen planeras och utförs och när forskningsresultaten och slutsatserna läggs fram. Oredlighet indelas i de fyra underkategorierna fabricering, förfalskning, plagiering och stöld.

GVP-processen är indelad i tolv steg som beskriver anmälan, utredning, beslut och hur beslutet ska spridas. Om den som misstänks för oredlighet eller försummelse eller den som framfört misstanken är missnöjd med beslut, förfaringssätt eller slutledningarna av slutrapporten kan denna begära ett utlåtande i ärendet av Forskningsetiska delegationen. Begäran ska motiveras och man bör precisera vilka frågor man begär ett utlåtande om. Utlåtandet ska begäras senast inom sex månader efter att beslutet delgetts. Forskningsetiska delegationen ska utan dröjsmål och senast inom fem månader efter att ha fått begäran om utlåtande behandla ärendet utifrån de dokument som sänds till delegationen samt ge ett utlåtande om ärendet. Vid avfattandet av utlåtandet ber Forskningsetiska delegationen vid behov om ett skriftligt bemötande av begäran om utlåtande av parterna i ärendet och den organisation vars beslut eller förfarings-

¹² www.tenk.fi/sv/god-vetenskaplig-praxis-anvisningar/f%C3%B6rbundna-organisationer

sätt den som begärt utlåtandet är missnöjd med. Den som begärt utlåtandet ges möjlighet att kommentera dessa bemötanden.

Forskningsetiska delegationen deltar alltså inte i förundersökningarna eller de egentliga utredningarna och ordnar inte heller tillfällen i syfte att höra parterna. Delegationen kan i sitt utlåtande föreslå för rektorn att en tilläggsutredning görs och om det finns skäl så kan den även på eget initiativ, utan begäran om utlåtande, föreslå att en utredning kompletteras. Forskningsetiska delegationen befattar sig inte med normbrott inom de enskilda disciplinerna såvida det inte samtidigt rör sig om en förseelse som nämns i GVP-anvisningarna. Delegationen behandlar inte heller förbrytelser mot lagen, såsom misstankar om brott mot upphovsrätts- eller patentlagen.

Forskningsetiska delegationen består av en ordförande, en vice ordförande och åtta andra medlemmar som undervisningsministeriet utser för tre år i taget. I delegationen ska finnas företrädare för de vetenskapsområden som är viktigast med tanke på forskningsetiken och de centrala myndigheter som svarar för forskningsetiken.¹³

De finska forskningsinstitutionerna/lärosätena anmäler alla fall av misstankar om avvikelser från god vetenskaplig praxis som de hanterar till Forskningsetiska delegationen. Delegationen redovisar dessa årligen i sin verksamhetsberättelse. Där redovisas även alla fall där någon part har begärt ett utlåtande om en GVP-process.

5.4 Norge

I Norge ligger det primära ansvaret för utredning av misstänkt oredlighet i forskning på forskningsinstitutionerna. En forskningsinstitution eller enskild person kan dock anmäla fall av misstänkt oredlighet till den nationella kommittén för granskning av redlighet i forskning, Granskingsutvalget, som inrättades 2007.¹⁴ Granskingsutvalget värderar själv om en anmälan ger tillräcklig grund för vidare utredning. I regel ber Granskingsutvalget institutionen eller verksamheten att själv utreda om den inte redan gjort det. Granskingsutvalget

¹³ 3 § Förordningen om forskningsetiska delegationen 1347/1991.

¹⁴ Framställningen bygger på bestämmelserna i Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning LOV-2006-06-30-56 och tillhörande Forskrift om behandling av etikk og redelighet i forskning FOR-2007-06-08-593, sist endret FOR-2015-02-13-122 samt information som inhämtats vid besök på det norska Kunnskapsdepartementet och de nationella forskningsetiska kommittéerna i september 2016.

är inte en överklagandeinstans för lokalt behandlade ärenden, utan avgör själv om det finns grund för granskning från kommitténs sida. Granskingsutvalget kan också besluta om att direkt behandla ett ärende utan att det först har behandlats lokalt. I dessa fall ombeds först den berörda institutionen eller verksamheten och den som anmäler att uttala sig om innehållet i anmälan. Granskingsutvalget kan även själv initiera utredningar. Kommittén beskriver kortfattat och anonymiserat alla behandlade ärenden i sin årsredovisning.

I den norska forskningsetiklagen finns en definition av vetenskaplig oredlighet:

Med vitenskapelig uredelighet menes forfalskning, fabrikkering, plagiering og andre alvorlige brudd med god vitenskapelig praksis som er begått forsettlig eller grovt uaktsomt i planlegging, gjennomføring eller rapportering av forskning.¹⁵

Ärenden som rör mindre allvarliga brott mot god vetenskaplig sed än vad som ingår i definitionen av oredlighet ska till fullo behandlas av institutionerna eller verksamheterna själva.

Granskingsutvalgets verksamhet är reglerad i lag och förordning. Kommittén ska uttala sig om forskning i Norge och om forskning i utlandet om den bedrivs av forskare som är anställda av en norsk arbetsgivare eller om en väsentlig del av finansieringen kommer från Norge.

Granskingsutvalget ska uttala sig om huruvida den anklagade har uppträtt oredligt eller inte. Avgörandet ska meddelas parterna och den berörda institutionen skriftligt. Berörd arbetsgivare beslutar sen om eventuella sanktioner. Granskingsutvalget bör också bidra till att en forskare som orätt har blivit anklagad för oredlighet får upprättelse, under förutsättning att hen lägger fram all relevant information som hen besitter.

Den som vill anmäla något till Granskingsutvalget anmodas att på förhand vända sig till kommitténs sekretariat för att få råd om vad som är relevant för kommittén att behandla och om hur anmälan ska utformas. Anmälningar ska inte lämnas in anonymt, men kan eventuellt anonymiseras genom t.ex. advokat eller annat ombud. Ett sådant förfaringsätt är inte specifikt för oredlighetsärenden, utan stöder sig på generella visseblåsarregler i den norska

¹⁵ 5 § Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning LOV-2006-06-30-56.

arbetsmiljölagen. En blankett för anmälan finns på Granskingsutvalgets hemsida.

Granskingsutvalget består av en ordförande som ska ha domarerfarenhet, en ersättare för ordföranden, sju ledamöter och fyra ersättare. Alla utses för en period av fyra år av Kunnskapsdepartementet efter förslag från Norges forskningsråd. Ingen kan utnämnas för fler än två sådana perioder i sträck. Minst en ledamot bör vara knuten till en forskningsmiljö i ett annat land. Sammansättningen ska säkra att kommittén har nödvändig forsknings- och forskningsetisk kompetens.

Granskingsutvalgets beslut kan överklagas till Kunnskapsdepartementet, som tillsätter en särskild ad hoc-kommitté för behandling av ärendet. Denna kommittés beslut kan inte överklagas. Ad hoc-kommittén ska ha sju ledamöter, varav minst en ska ha anknytning till en forskningsmiljö i ett annat land. Arbetsgivarens eventuella sanktioner mot den som har funnits skyldig till oredlighet kan överklagas till förvaltningsdomstol.

Reformering av systemet

Hösten 2016 har det norska Kunnskapsdepartementet lämnat en proposition till Stortinget om bl.a. förändringar av systemet för utredningar av misstänkt oredlighet i forskning. I den föreslås en plikt för forskningsinstitutionerna att behandla alla ärenden om misstänkta brott mot erkända forskningsetiska normer. Institutionerna måste inrätta egna kommittéer och riktlinjer för behandling av dessa ärenden. Det föreslås också att den lagfästa definitionen av oredlighet ändras till ”forfalskning, fabrikkering, plagiering og andre alvorlige brudd *på anerkjente forskningsetiske normer* som er begått forsettlig eller grovt uaktsomt i planlegging, gjennomføring eller rapportering av forskning”. Vidare föreslås att en forskningsinstitutions beslut om att oredlighet har begåtts ska kunna överklagas till Granskingsutvalget, och att Granskingsutvalget dessutom på eget initiativ kan behandla ärenden om misstänkta brott mot erkända forskningsetiska normer. Möjligheten att överklaga Granskingsutvalgets beslut till Kunnskapsdepartementet föreslås tas bort. I propositionen föreslås det vidare att både forskningsinstitutionerna och Granskingsutvalget i sina beslut alltid ska ta ställning till om det föreligger vetenskaplig oredlighet

eller inte, om det föreligger systemfel vid institutionen och om det vetenskapliga arbetet ska rättas eller dras tillbaka. Propositionen har i skrivande stund inte behandlats av Stortinget.¹⁶

5.5 Nederländerna

I Nederländerna¹⁷ är det forskningsinstitutionerna som är ansvariga för att utreda misstankar om oredlighet i forskning. 2003 inrättades av den nederländska vetenskapsakademien (KNAW), den nederländska organisationen för forskning (NWO) och Sammanslutningen av universitet i Nederländerna (VSNU) ett oberoende rådgivande organ – Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI) – som kan ge råd till de institutioner som är knutna till LOWI i fall av misstänkt oredlighet. En utredning måste först ha gjorts vid den berörda institutionen. LOWI:s yttrande är rådgivande och ställs till den berörda institutionen. I de sammanfattningar av ärendena som finns på hemsidan redogörs för huruvida institutionen följde LOWI:s yttrande eller ej.

5.6 Storbritannien

I Storbritannien¹⁸ finns igen lagreglering kring oredlighet i forskning. De enskilda forskningsinstitutionerna ansvarar för hanteringen.

År 2006 bildades the UK Research Integrity Office (UKRIO), som är ett oberoende organ som stödjer forskningsinstitutioner i arbetet med god vetenskaplig praxis. UKRIO finansieras av bl.a. staten, universitet och andra forskningsinstitutioner och vetenskapliga sammanslutningar. Organisationen ger råd om hur forskningsinstitutionerna ska främja god forskningssed och förebygga och utreda oredlighet. UKRIO ordnar också utbildningar om detta. Enskilda forskare, beslutsfattare vid forskningsinstitutioner och även allmänheten kan vända sig till UKRIO för att få råd.

UKRIO publicerade 2008 en manual för hur forskningsinstitutioner kan utreda misstänkt oredlighet, som de uppmanar institu-

¹⁶ Det kongelige kunnskapsdepartementet, Prop. 158 L (2015–2016).

¹⁷ Framställningen bygger på information på LOWI:s hemsida www.lowi.nl/en

¹⁸ Framställningen bygger på information från <http://ukrio.org/>

tionerna att följa.¹⁹ Den utarbetades av the UK Panel for Research Integrity in Health and Biomedical Sciences men kan användas inom alla discipliner. UKRIO tillhandahåller även en förteckning över experter som kan användas som utredare i ärenden om misstänkt oredlighet. Det är frivilligt att ansluta sig till UKRIO:s rekommendationer och UKRIO har inga sanktionsmöjligheter.

5.7 Tyskland

I Tyskland har de enskilda universiteten/forskningsinstitutionerna ansvar för att behandla ärenden om oredlighet i forskning. Den största tyska forskningsfinansiären, Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), har också sin egen kommitté för behandling av ärenden om misstänkt oredlighet. DFG är en privaträttslig sammanslutning vars medlemmar är universitet, andra forskningsinstitutioner, vetenskapliga sammanslutningar och vetenskapsakademier. DFG:s medel kommer främst från regeringen och förbundsländerna.

DFG publicerade 1998 rekommendationer för upprätthållande av god vetenskaplig sed. Bakgrunden till rekommendationerna var att Tyskland hade haft sitt största fall av oredlighet i forskningen någonsin och därför tillkallat en kommitté med internationella experter som utarbetade rekommendationer om vad som borde göras för att förhindra liknande fall i framtiden. Rekommendationerna uppdaterades 2013 i bl.a. de delar som gäller hur påstådd oredlighet ska hanteras.²⁰

Forskare som vill ha finansiering av DFG måste följa rekommendationen om god vetenskaplig sed och de universitet och övriga forskningsinstitutioner som vill ha finansiering måste implementera rekommendation 1 till 8. Alla registrerade forskningsinstitutioner har också gjort det.²¹ Rekommendationerna säger bl.a. att universitet och forskningsinstitutioner måste utarbeta regler om god vetenskaplig sed, att forskare ska vara involverade i arbetet med detta och att primärdata ska sparas på ett säkert sätt i 10 år. Rekomen-

¹⁹ UK Research Integrity Office, *Procedure for the Investigation of Misconduct in Research*, August 2008.

²⁰ DFG, *Vorschläge zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis/Proposals for Safeguarding Good Scientific Practice*, Denkschrift/Memorandum, 2013.

²¹ www.dfg.de/en/research_funding/principles_dfg_funding/good_scientific_practice/index.html

dation 8 handlar om proceduren för misstänkt oredlighet och lyder som följer.

Universities and research institutes shall establish procedures for dealing with allegations of scientific misconduct. They must be approved by the responsible corporate body. Taking account of relevant legal regulations including the law on disciplinary actions, they should include the following elements:

- a definition of categories of action which seriously deviate from good scientific practice (Recommendation 1) and are held to be scientific misconduct, for instance the fabrication and falsification of data, plagiarism, or breach of confidence as a reviewer or superior,
- jurisdiction, rules of procedure (including rules for the burden of proof), and time limits for inquiries and investigations conducted to ascertain the facts,
- the rights of the involved parties to be heard and to discretion, and rules for the exclusion of conflicts of interest,
- sanctions depending on the seriousness of proven misconduct,
- the jurisdiction for determining sanctions.

De regler som upprättas på området har dock inte företrädare framför lagstiftning gällande arbetsrätt eller akademiska titlar. I kommentaren till rekommendation 8 sägs att proceduren bör delas upp i två faser: en inledande där man undersöker om det finns grund för misstankarna och om man i så fall ska undersöka dem vidare och en utredande fas där man utreder misstankarna vidare och kommer till beslut. Det är den enskilda institutionen som bestämmer hur utredningen går till och vilka som utreder.

Rekommendation 5 säger att universitet och forskningsinstitutioner ska utnämna oberoende ombudsmän (det kan vara en person eller en liten grupp) till vilka de anställda kan vända sig med frågor om god vetenskaplig sed och i fall av misstänkt oredlighet. För att undvika intressekonflikter ska ombudsmännen inte vara personer med ledande funktion vid institutionen. I kommentaren till rekommendationen sägs att anonyma anmälningar kan behandlas men att det är bättre om anmälaren är känd för de som ska undersöka ärendet. Visselblåsarens namn måste dock hållas hemligt för utomstående.

Rekommendation 17 handlar om visseblåsare och säger att en forskare som rapporterar misstänkt oredlighet inte får lida skada i sin egen karriär till följd av det. Ombudsmannen och institutionen som

bekräftat en sådan misstanke måste skydda visselblåsaren på ett passande sätt. Visselblåsaren måste ge informationen ”i god tro”.

DFG finansierar också en nationell forskningsombudsman, som är helt oberoende från DFG:s egen kommitté för undersökningar av påstådd oredlighet. Funktionen inrättades 1999 som svar på en rekommendation av kommissionen bestående av internationella experter. Ombudsmannen är en kommitté som ger stöd och råd till alla forskare i frågor om god vetenskaplig sed och oredlighet i forskning. Forskare kan kontakta ombudsmannen direkt, oavsett om man har fått finansiering av DFG eller inte. Ombudsmannen har ingen formell makt utan är tänkt att ha en medlande roll i de fall då det uppstår konflikt mellan forskare på olika institutioner eller om någon inte har tilltro till den egna institutionens ombudsman.

5.8 USA

Det var i USA som utredningar av misstänkt oredlighet i forskning först började genomföras på ett systematiskt sätt. Efter att forskningsfusk hade avslöjats vid fyra stora forskningscentra under 1970-talet skapades inom den amerikanska statsförvaltningen under 1980-talet processer och organisation för att hantera frågor om oredlighet i forskning.²² År 2000 antogs en gemensam federal policy om oredlighet i forskningen (*U.S. Federal Policy on Research Misconduct*) för att harmonisera de riktlinjer och regelverk som de olika federala forskningsfinansiärerna arbetade efter.²³ Den har implementerats av ett antal departement och myndigheter, bl.a. de största forskningsfinansiärerna National Institutes of Health och the National Science Foundation.²⁴

Research misconduct (oredlighet) definieras i policyn som

fabrication, falsification, or plagiarism in proposing, performing, or reviewing research, or in reporting research results.

Oredlighet inkluderar inte omedvetna fel (honest error) eller meningsskiljaktigheter. För att det ska vara tal om oredlighet krävs att

²² Forsman, Birgitta, *Forskningsetik En introduktion*, Studentlitteratur, 1997 s. 23 f.

²³ <http://ori.hhs.gov/federal-research-misconduct-policy>

²⁴ <http://www.uaf.edu/ori/responsible-conduct/research-misconduct/>

There be a significant departure from accepted practices of the relevant research community; and

The misconduct be committed intentionally, or knowingly, or recklessly; and

The allegation be proven by a preponderance of evidence.

Enligt policyn har de federala forskningsfinansiärerna och de enskilda forskningsinstitutionerna/lärosätena som får finansiering från de förra ett gemensamt ansvar för forskningsprocessen. Det är forskningsutförarna som ansvarar för att förebygga och upptäcka oredlighet och för att utreda misstankar och besluta om sanktioner. Forskningsinstitutionerna ska underrätta aktuell forskningsfinansiär när en undersökning om oredlighet inleds och även rapportera resultatet dit. Under utredningen ska institutionen omedelbart underrätta finansiären om det t.ex. finns fara för allmänhetens hälsa eller säkerhet, om finansiärens intressen eller resurser är hotade eller om det finns misstanke om lagöverträdelse.

Finansiärerna kan göra egna utredningar i ärendena om de bedömer att den enskilda institutionen inte klarar av det eller om finansiärens inblandning är nödvändig för att skydda allmänintresset. De kan också besluta om ytterligare sanktioner utöver de som forskningsinstitutionen vidtagit, t.ex. indragning av forskningsmedel eller avstängning. The Office of Research Integrity inom the Department of Health and Human Services publicerar på sin hemsida en sammanfattning av varje konstaterat fall av oredlighet inom sitt ansvarsområde, inklusive namn på den skyldige, i de fall där forskningsfinansiären vidtagit någon sanktionsåtgärd.²⁵

I den federala policyn finns riktlinjer för rättvisa och snabba processer. De säger att det ska finnas skydd för både den som anmäler och den som blir anmäld, att deras identiteter ska hållas hemliga under processen, att den som anklagas ska få skriftligt besked om detta och möjlighet att lämna sina synpunkter på anklagelsen och de påstådda bevisen, att de som utreder inte ska vara jäviga och att processen ska ske inom rimliga tidsramar.

Forskningsinstitutet och lärosätena följer ofta en tvåstegsmodell för utredning av misstänkt oredlighet som har utarbetats av the Association of American Universities: en första informell fas

²⁵ http://ori.hhs.gov/case_summary

(*inquiry*) där man klarlägger om det är nödvändigt att gå vidare med en formell utredning, och en andra utredande fas där man utreder fallet. Efter denna fattas ett beslut och eventuella sanktioner vidtas. Dessa kan vara allt från skriftlig varning till avsked.²⁶

5.9 Österrike

När frågan om oredlighet i forskning i mitten av 2000-talet blev allmänt diskuterad i Österrike till följd av ett allvarligt fall konstaterades att alla universitet hade olika sätt att hantera oredlighet på. Som svar på denna situation inrättades i december 2008 ett oberoende organ, Österreichische Agentur für wissenschaftliche Integrität (ÖAWI), som huvudsakligen finansieras av universitet och forskningsfinansiärer, totalt 37 institutioner.²⁷

ÖAWI arbetar dels med att utreda fall av misstänkt oredlighet, dels med medvetandehöjande och andra preventiva åtgärder genom framför allt utbildningsinsatser. För utredningar av misstänkt oredlighet finns inom ÖAWI en kommission bestående av sex utländska experter (som ska kunna läsa dokument på tyska). Privatpersoner och institutioner kan anmäla ett fall till ÖAWI, som själv bestämmer om de vill ta upp det till behandling. Kommissionen utreder genom att ta in skriftligt underlag och intervjua experter och berörda. Dess slutliga utlåtande om ett fall innebär en rekommendation till den berörda institutionen. Utlåtandet har ingen rättsverkan. Mellan juni 2009 och december 2015 har de haft 91 utredningar varav 30 konstaterades involvera oredlighet. ÖAWI ger också råd och kan medla vid konflikter, och har tillsammans med medlemsorganisationerna utvecklat riktlinjer om god vetenskaplig sed.

²⁶ Beskrivet i DFG, *Vorschläge zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis/Proposals for Safeguarding Good Scientific Practice*, Denkschrift/Memorandum, 2013 s. 100 f.

²⁷ Framställningen bygger på information på ÖAWI:s hemsida www.oewi.at/en och i dess årsrapport för 2015 www.oewi.at/downloads/Jahresbericht%202015_final_e.pdf

5.10 Internationellt arbete

Frågor om hur misstänkt oredlighet i forskning bör hanteras har uppmärksammats i flera internationella sammanhang, men ofta nöjer man sig med att konstatera att system för att hantera sådana misstankar bör finnas, utan att närmare specificera hur de ska utformas. OECD Global Science Forum utarbetade 2007 en rad krav som de nationella systemen för hantering av misstankar om oredlighet i forskning bör leva upp till. Till exempel bör det finnas tydliga regler, principer och procedurer för hantering av ärendena och utredningsansvaret bör fördelas på olika aktörer i systemet. OECD pekar dock inte ut någon särskild modell som alla bör följa, eftersom de olika ländernas system och traditioner skiljer sig åt. Under den andra världskonferensen om *Research Integrity* 2010 i Singapore enades deltagarna om *The Singapore Statement on Research Integrity* som bl.a. säger att forskningsinstitutioner m.fl. ska ha processer för att hantera misstänkt oredlighet.²⁸ EU:s rådsslutsatser om forskningsintegritet från december 2015 framhåller behovet av åtgärder för att förebygga och ta itu med försumlig yrkesutövning inom forskningen, inbegripet tvivelaktig forskningspraxis, och uppmanar forskningsorganisationerna och medlemsstaterna att hitta lämpliga kanaler för att utreda förment försumlig yrkesutövning bland forskare och vid behov institutioner där detta förekommer.²⁹

²⁸ Punkt 12, The Singapore Statement on Research Integrity, www.singaporestatement.org/statement.html

²⁹ Europeiska unionens råd, Rådets slutsatser 14853/15 av den 1 december 2015 om forskningsintegritet.

6 Problem och allmänna överväganden

I utredningens direktiv ges en bakgrund till varför utredningen har tillsatts. Av direktivet framgår en rad problem med den nuvarande ordningen, vilka ligger till grund för de punkter som vi har haft i uppdrag att utreda. Under utredningens arbete och samråd med företrädare för det svenska forskarsamhället har de problembilderna bekräftats, men även andra problem framkommit. Alla vi har samrått med ställer sig dock inte bakom alla problembeskrivningar.

I detta kapitel ger vi först en övergripande bild av det vi anser är de viktigaste problemen med den nuvarande ordningen kring utredningar av misstänkt oredlighet i forskning och förebyggande arbete kring god forskningssed. Därefter redogör vi för vissa allmänna överväganden, målbilder och ramar som ligger till grund för utredningens förslag.

6.1 Problem med den nuvarande ordningen

6.1.1 Alltför stora olikheter i utredningar och konsekvenser av oredlighet i forskning

Dagens system där de statliga universiteten och högskolorna ansvarar för att utreda misstänkt oredlighet i forskning och i vissa fall kan och ska begära ett yttrande från Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden (CEPN) anses av många inte skapa en tillräckligt stor nationell enhetlighet i fråga om vare sig behandling av misstänkt oredlighet eller konsekvenser av konstaterad oredlighet.

Detta problem har flera ingående delar. Dels saknas en nationell definition av vad oredlighet är, dels saknas närmare regler för hur

en utredning av misstänkt oredlighet ska gå till, och dels saknas riktlinjer för vilka konsekvenser som bör följa när oredlighet har konstaterats. Närliggande problem som har påtalats är också att de statliga universiteten och högskolorna fram till 2016 utnyttjade Expertgruppen för oredlighet i forskning i väldigt liten utsträckning och att de i flera fall tagit egna beslut som gått på tvärs mot Expertgruppens yttranden samt att det inte finns någon reglering kring oredlighet i forskning för andra forskningsutförare än de statliga universiteten och högskolorna. Nedan diskuteras dessa punkter i tur och ordning.

Ingen nationell definition av oredlighet i forskning

Det är upp till varje universitet och högskola och annan forskningsutförare att själv definiera vad oredlighet i forskning är, och definitionerna skiljer sig åt på många punkter.

En olycklig konsekvens av detta är att en forskare kan fällas för oredlighet i forskning vid ett lärosäte för en förseelse som hen inte skulle ha fällts för vid ett annat lärosäte. En annan konsekvens är att yttrandena från Expertgruppen för oredlighet inte alltid följs av berört lärosäte om det har en annan uppfattning än Expertgruppen om vad oredlighet är.

Svårigheter som har påtalats med alla definitioner av oredlighet är bl.a. att klargöra när i tiden oredlighet kan anses ske, om det t.ex. har ett nödvändigt samband med själva publiceringen av ett forskningsresultat eller om man kan göra sig skyldig till oredlighet redan före en publikation, och vilka som kan anses vara "medskyldiga" till en oredlighet i forskning, t.ex. handledare eller medförfattare.

Inga enhetliga regler för hur en utredning av misstänkt oredlighet ska gå till

Universiteten och högskolorna har också, i avsaknad av nationell reglering, olika ordningar för hur ärenden om misstänkt oredlighet i forskning ska hanteras. Även detta bidrar till att misstänkta forskare kan behandlas olika vid olika lärosäten. Det har också framförts att det i dag är oklart hur forskarstuderande ska utredas, som forskare i ett centralt organ, vid lärosätet eller som studenter vid disciplinnämnderna?

Det har också uttryckts att även regelverket för Expertgruppen för oredlighet i forskning är otydligt. Expertgruppens instruktion återfinns t.ex. i princip endast i en paragraf och av den bestämmelsen kan det inte utläsas hur Expertgruppen ska arbeta och vad som förväntas av gruppens arbete.¹

Det har samtidigt pekats på att det är viktigt att universitetens och högskolornas autonomi respekteras och att gränsen mellan vad som ska avgöras av ett centralt organ och vad som ska avgöras av ett universitet eller en högskola är viktig.

Inga riktlinjer för konsekvenser av oredlighet

Ett ytterligare problem är att konsekvenserna av oredlighet kan bli helt olika beroende på var forskaren är anställd. Om en forskare som fälls för oredlighet inte längre är anställd vid lärosätet så kanske den konstaterade oredligheten inte heller får några konsekvenser alls. I sammanhanget har också påpekats att forskningsfinansiärerna inte heller har tydliga riktlinjer för hur finansiering eventuellt ska påverkas om en forskare fälls för oredlighet.

Expertgruppen för oredlighet är inte tillräckligt normerande

Expertgruppen för oredlighet i forskning skulle kunna ha en normerande roll som skulle kunna avhjälpa en del av de ovan skisserade problemen, men så har det inte blivit. Som nämnts ovan har lärosätena inte begärt så många yttranden från Expertgruppen (med undantag för 2016) och de har i flera fall tagit egna beslut som gått på tvärs mot Expertgruppens yttranden i oredlighetsfrågan.

Expertgruppen har vidare inget mandat att begära in utredningsmaterial från lärosätena, men måste kunna förlita sig på utredningsmaterialets fullständighet för att kunna göra sina utredningar. Det har förekommit att lärosäten inte ens efter förfrågan från Expertgruppen har kommit in med relevant bakgrundsmaterial och Expertgruppen har då inte kunnat utreda frågan om oredlighet på ett tillfredsställande sätt.

¹ 9 § förordningen (2007:1068) med instruktion för Centrala etikprövningsnämnden.

Regleringen träffar enbart statliga universitet och högskolor

Ett annat problem med den nuvarande ordningen är att regelverket kring utredningar av misstänkt oredlighet i forskning enbart omfattar de statliga universiteten och högskolorna. Forskning utförs ju av en rad andra forskningsutförare inom både offentlig och privat sektor, och oredlighet i forskning kan vara lika skadlig oavsett var den än förekommer.

6.1.2 Problem kring tilltron till utredningar av oredlighet inom den egna organisationen

Även om de kan begära ett yttrande från Expertgruppen för oredlighet i forskning är det de statliga universiteten och högskolorna själva som har ansvar för att utreda misstänkt oredlighet inom den egna organisationen. Detta är problematiskt av flera anledningar. Universitet och högskolor är aktörer på en utbildnings- och forskningsmarknad. Även om en utredning genomförs på ett fullt sakligt korrekt sätt av ett lärosäte kan tilltron till utredningen riskera att ifrågasättas om värnandet av ett lärosätes varumärke och utredningens opartiskhet kan se ut att stå i motsatsförhållande till varandra.

Ett närbesläktat problem med att varje lärosäte själv utreder sina egna fall av oredlighet i forskning är att rektor får många olika roller i en sådan process. Rektor är ofta både den som är ytterst ansvarig för att begära en utredning, besluta i oredlighetsfrågan och besluta om eventuella konsekvenser, och den som är ansvarig för arbetsmiljö och skydd för den som anmäler och blir anmäld.

6.1.3 Svårt att upprätthålla utredningskompetens

Det har också uppmärksammats att det är ett problem att utredningskompetensen kring frågor om oredlighet i forskning sprids på så många olika instanser som alla har väldigt få fall att utreda. Det blir alltmer komplicerat att t.ex. kunna avgöra om ett visst material är fabricerat eller inte och många hävdar att i vart fall mindre högskolor har svårt att kunna svara upp mot de kompetensbehov som utredningar av misstänkt oredlighet behöver.

6.1.4 Inte tillräckligt god rättssäkerhet för de som anmäler och de som blir anmälda

Ett problem som ofta uppmärksammas är att den person som anmäler oredlighet ofta befinner sig i en pressad situation. Vissa, som t.ex. står i beroendeställning till den som misstänks för oredlighet, kanske inte ens vågar anmäla av rädsla för negativa konsekvenser. Personer som anmäler misstänkt oredlighet riskerar också att uppfattas som obekväma av arbetsgivaren eller av kolleger. Många har påtalat att det inte finns ett tillräckligt rättsskydd för dessa personer.

Ett annat problem är att en misstanke om oredlighet i forskning kan hänga kvar länge trots att en person har friats från misstanken. Det har också påtalats att situationen för de som misstänks för oredlighet inte är tillräckligt rättssäker. Dessa personer kan komma att känna sig utlämnade och ensamma och kan därför vara i behov av stöd och kanske även ett tilldelat ombud. Det har framkommit att forskare som anklagas för oredlighet inte alltid har fått tillräcklig information om processen. Ytterligare ett problem som har påtalats är att lärosätenas beslut om oredlighet inte kan överklagas.

6.1.5 Universitet och högskolor arbetar inte tillräckligt systematiskt med frågor om god forskningssed

Lärosätenas arbete kring god forskningssed är viktigt för att förebygga oredlighet i forskning, men det har framkommit att arbetet inte alltid är systematiskt och genomgripande. Till exempel ges utbildning i frågor om god forskningssed till doktorander, men diskussionerna hålls i många fall sedan inte levande under resten av forskarnas karriärer. Det är heller inte helt tydligt vilket ansvar för upprätthållande av god sed som tillfaller den enskilda forskaren, institutionen och arbetsgivaren. I vissa samråd har det framförts att problemet med oredlighet i forskning egentligen är ganska litet och att de mindre allvarliga avvikelserna från god forskningssed sammantaget har större skadeverkningar. Flera personer vi har talat med har också påpekat att det är svårt att dra en gräns mellan avvikelse från god forskningssed och dålig forskning och att en ständig diskussion kring sådana frågor borde föras vid lärosätena.

Ytterligare en brist som ofta har påtalats är att det inte sker mer kunskapsspridning och informationsutbyte mellan lärosäten i frågor om god sed och oredlighet i forskning.

6.1.6 Oklart syfte med att göra utredningar om oredlighet

En fråga som har väckts och som tangerar alla de ovan nämnda problemen är vad syftet egentligen är med att göra en utredning av oredlighet i forskning. Är det framför allt att utpeka ansvar för oredlig forskning, att rätta felaktig forskning eller att förebygga att oredlighet inträffar igen? Svaret är avhängigt av om man främst betonar individuella eller strukturella faktorer som orsak till att oredlighet i forskningen förekommer. Bestämmelserna kring utredningarna kommer att utformas utifrån vilken syn som finns på orsaker till oredlighet och syftet med utredningarna. I detta sammanhang finns det de som hävdar att utredningarna i dag alltför mycket fokuseras kring att peka ut någon skyldig forskare och att man i stället borde fokusera mer på strukturella faktorer som kultur och miljö vid forskningsinstitutionen.

6.2 Utgångspunkter för utredningens förslag

Som framgått ovan har utredningen uppmärksamats på ett antal problem med den nuvarande ordningen för utredningar av oredlighet i forskning. I kommande delar av betänkandet kommer vi att föreslå lösningar på problemen i den utsträckning vi bedömer att sådana är möjliga. Problemen är av helt olika natur och eventuella lösningar ligger inte alltid inom ramen för vad en sådan här utredning kan föreslå i form av statliga regleringar. En del problem bör snarare hanteras inom forskarsamhället och dess diskussioner kring vetenskapliga och etiska frågor. Nationella lösningar är heller inte alltid tillräckliga eftersom forskningen är en gränsöverskridande verksamhet. Vissa problem skulle därmed behöva adresseras inom ramen för internationellt samarbete.

6.2.1 Förslagets huvudsakliga syfte är att värna forskningens tillförlitlighet och kvalitet, allmänhetens förtroende för forskningen samt god forskningssed

Utredningens huvudsakliga uppgift har varit att lämna förslag som säkerställer en tydlig och rättssäker hantering av misstänkt oredlighet i forskning. I kommittédirektivet pekas på att det är angeläget att frågor om oredlighet i forskning hanteras på ett sådant sätt att allmänhetens förtroende för forskningen främjas. Utredningen håller med om att ett främjande av allmänhetens förtroende för forskningen är av största vikt. Om allmänhetens förtroende rubbas försvåras den nödvändiga samverkan mellan samhälle och forskning och risken för att information som inte är vetenskapligt underbyggd får en oförtjänt legitimitet ökar.

En tydlig och rättssäker hantering av misstänkt oredlighet i forskning syftar förstås också till att oredlighet ska upptäckas och att felaktiga forskningsresultat ska dras tillbaka eller rättas, vilket i sin tur bidrar till ökad tillförlitlighet och kvalitet i forskningen. Brister i forskningens tillförlitlighet och kvalitet kan få mycket negativa konsekvenser för samhället och enskilda individer. I direktivet påpekas att det är allvarligt om forskningsresultat som bygger på fusk eller annan oredlighet i forskning har publicerats och resultaten ligger till grund för föreskrifter och policyutformning eller för hur processer, metoder och produkter utformas. Negativa konsekvenser är särskilt tydliga när det gäller medicinsk forskning men gäller även andra forskningsområden.

Ytterligare ett syfte med att ha en tydlig och rättssäker hantering av misstänkt oredlighet i forskning, där risken för oredliga forskare att bli upptäckta och fällda är stor, är att förebygga uppkomsten av oredlighet.

Utredningen har också haft i uppgift att utreda vissa frågor kring god forskningssed. En tydlig och rättssäker hantering av misstänkt oredlighet i forskning anser vi är en del i upprätthållandet av god forskningssed.

6.2.2 Målbilder och ramar

Utifrån värnandet av forskningens kvalitet och tillförlitlighet, allmänhetens förtroende för forskningen samt god forskningssed som grundläggande utgångspunkter och med beaktande av de problem som har anförts ovan har utredningen uppställt följande målbilder och ramar för hur de uppmärksammade problemen bäst bör lösas:

- En större enhetlighet och likabehandling gällande utredningar av misstänkt oredlighet i forskning bör eftersträvas. Objektivitet och likabehandling är gemensam värdegrund för statsförvaltningen. Om oredlighet i forskning av olika forskningsutförare prövas på väldigt olika sätt och grunder trots liknande situationer, bör det därför åtgärdas.
- Rättssäkerhetsaspekter bör övervägas särskilt.
- Oredlighet i forskning bör dock inte kriminaliseras. I dag är det forskarsamhället självt (genom lärosätena) som hanterar frågor om oredlighet i forskning och dess definitioner. En kriminalisering av oredlighet i forskning skulle innebära ett väsensskilt annat sätt att se på dessa frågor genom att utredningarna i stället inte bara helt skulle övertas av andra aktörer såsom polis, åklagare och domstolar utan även att bedömningarna skulle flyttas från ett akademiskt och vetenskapligt sammanhang till en juridisk straffrättsbedömning. Utredningen anser inte att ett sådant förfaringsätt är nödvändigt eller önskvärt.
- Processerna kring utredningar, beslut och konsekvenser gällande oredlighet i forskning bör förtydligas.
- Förändringsförslag bör vara balanserade. Forskningsutförare bör inte fräntas uppgifter från sin egen verksamhet eller detaljregleras i någon större utsträckning än vad som kan bedömas som nödvändigt. Systemet bör så långt möjligt utformas så att forskningsutförare ser positivt på förändringarna.
- Det förebyggande arbetet kring god forskningssed bör uppmärksammas särskilt.
- Ett nytt system för utredningar av misstänkt oredlighet i forskning bör inte bli helt olikt de system som finns i våra grannländer.

7 En nationell nämndmyndighet för prövning av oredlighet i forskning

Utredningen har haft i uppgift att göra en översyn av verksamheten vid Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden och vid behov föreslå en ny ändamålsenlig organisation för oberoende utredningar av oredlighet i forskning, med beaktande av de krav på tydlig ansvarsfördelning, rättssäkerhet och effektivitet som utgör grunden för organisering av statlig verksamhet. Översynen av verksamheten vid Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden redovisades i avsnitt 4.4. I detta kapitel övervägs och föreslås en ny ändamålsenlig organisation för oberoende utredningar av oredlighet i forskning.

7.1 Alternativ för en förändrad organisation för utredningar av oredlighet i forskning

Utifrån översynen av dagens reglering av hur misstänkt oredlighet i forskning ska utredas och de problem som har påtalats är utredningens slutsats att det behövs vissa förändringar i organisationen för utredningar av misstänkt oredlighet, för att systemet ska ge bättre förutsättningar för tillförlitlighet och rättssäkerhet. Enligt utredningen finns tre huvudsakliga alternativ för sådana förändringar som bygger på tre ganska olika synsätt gällande vem som bör ha ansvar för vad i utredningarna.

Det första alternativet är att behålla den nuvarande organisationen med Expertgruppen för oredlighet i forskning som en rådgivande instans, men att samtidigt föreskriva mer detaljregleringar så att forskningsutförarnas utredningar blir mer enhetligt genomförda. Alter-

nativet innefattar ungefär samma synsätt som i dag att det i huvudsak är forskningsutförarnas ansvar att utreda alla misstankar om oredlighet i forskning, men att en nationell instans kan biträda forskningsutförarna i detta ansvar, om forskningsutförarna begär det.

Det andra alternativet är att införa en överklagandenämnd som överprövar forskningsutförarnas utredningar och beslut om oredlighet i forskning. Även det alternativet innebär att det är forskningsutförarnas ansvar att utreda misstankar om oredlighet i forskning men att de inte längre kan få möjlighet till biträde i utredningarna av en nationell instans. Den nationella instansen kommer i så fall endast att ha en överprövande roll av forskningsutförarnas utredningar när utredningarna väl har genomförts.

Det tredje alternativet är att ett fristående organ ges i uppdrag att pröva alla fall av misstankar om oredlighet i forskning. Alternativet innebär en förändring i förhållande till det nuvarande systemet genom att utredningsansvaret för misstankar om oredlighet i forskning flyttas från forskningsutförarna till det fristående organet.

I följande avsnitt diskuteras mer ingående för- och nackdelar med dessa tre alternativ. Därefter presenterar utredningen sina överväganden och förslag om vilken modell som bör väljas.

7.1.1 Alternativ 1 – Det nuvarande systemet behålls med vissa kompletteringar

Detta alternativ betonar forskningsutförarnas självständighet. Forskningsutförarna ansvarar för utredningarna av oredlighet men regelverket skärps så att hanteringen blir mer enhetlig. Expertgruppen för oredlighet i forskning får även fortsättningsvis en rådgivande roll.

Fördelar

Genom att helt utgå från den befintliga ordningen kan organisationsmässiga konsekvenser av förändringsförslag hållas så små som möjligt, vilket bl.a. innebär mindre ingrepp i forskningsutförarnas verksamheter och lägre kostnader för administrativa förändringar. Expertgruppen för oredlighet i forskning har även under flera års tid arbetat med utredningar av oredlighet i forskning och därmed fått en särskild kompetens och erfarenhet i frågorna. Om man utgår från den

gällande ordningen går Expertgruppens kompetens och erfarenhet inte förlorad, jämfört med om förändringsförslagen blir mer organisatoriskt långtgående.

Nackdelar

Om det befintliga systemet behålls kommer ett nationellt organ även fortsättningsvis att bara ha en slags rådgivande uppdragsroll i förhållande till forskningsutförarna. Detta gör det svårare för organet att få en mer auktoritär roll vid utredningar om oredlighet i forskning, vilket i sin tur försvårar möjligheterna att skapa större enhetlighet vid bedömningar av oredlighet i forskning. Den rådgivande rollen försvårar också möjligheterna för en forskare att kunna få prövat ett fällande beslut om oredlighet i forskning, eftersom organet bara är rådgivande i förhållande till forskningsutföraren och inte är mer självständigt i sina utredningar och beslut. En rådgivande roll innebär också att det saknas skäl för vem som helst att kunna anmäla misstänkta oredligheter direkt till organet och försvårar därmed möjligheten att göra ett utredande organ mer tillgängligt för allmänheten.

7.1.2 Alternativ 2 – Utredningar av oredlighet i forskning görs överklagbara till en särskild överklagandenämnd

Detta alternativ innebär att det införs en överklagandenämnd som kan överpröva forskningsutförarnas utredningar om oredlighet i forskning. Ett sådant alternativ är organisationsmässigt inte helt främmande för t.ex. de statliga universiteten och högskolorna, eftersom en del frågor redan har brutits ut från dem på liknande sätt. Organisationen för överklagandefrågor till Överklagandenämnden för högskolan eller Högskolans avskiljandenämnd är exempel på sådana ordningar, där man tidigare har bedömt att vissa frågor bör brytas ut till bedömning i en särskild ordning. Med ett sådant alternativ är det alltjämt forskningsutföraren som utreder och fattar besluten kring frågor om oredlighet i forskning, men besluten kan sedan överklagas till den nya överklagandenämnden.

Fördelar

I dag är Expertgruppens för oredlighet i forskning yttranden ställda till de statliga universiteten och högskolorna, eftersom Expertgruppen är rådgivande till dem avseende frågan om oredlighet i forskning. Det medför att en enskild individ eller individer kan anses ansvariga för fel utan att ha någon reell möjlighet att kunna få en bedömning överprövad. Om t.ex. en efterföljande arbetsrättslig åtgärd inte beslutas efter en bedömning om att oredlighet i forskning föreligger, t.ex. för att en forskare inte längre är anställd av lärosätet eller av någon annan anledning, kommer frågan om oredlighet i forskning inte alls att prövas av någon domstolsinstans, t.ex. inom ramen för en arbetsrättslig ordning. Bristen på en tydlig möjlighet att överklaga ett beslut redan i anslutning till en utredning om oredlighet i forskning, är olycklig och bör hanteras (överklagandefrågor övervägs mer ingående i kapitel 13). Eftersom frågor om oredlighet i forskning kan vara svåra och komplicerade kan ett behov av överklagande lösas genom att forskningsutförarnas beslut om oredlighet i forskning görs överklagbara till en överklagandenämnd bestående av experter.¹

Nackdelar

Ett problem som har påtalats med det nuvarande systemet är att lärosätena i vissa fall anser sig ha svårigheter med att utreda oredlighet i forskning. Ett system med en överklagandenämnd löser då inte sådana problem. I stället blir de problemen egentligen ännu större, eftersom lärosätena då helt berövas möjligheten att inhämta ett yttrande och få hjälp med utredningarna från en nationell instans. Förutom den praxis som den nya överklagandenämnden med tiden skulle avge, medför ett överklagandesystem i sig inte heller någon större enhetlighet i Sverige kring processer för och definitioner av oredlighet i forskning. I dag gäller att det är lärosätena själva som avgör vad oredlighet i forskning är samt hur misstankar om oredlighet ska hanteras. För en större enhetlighet i dessa frågor har bl.a. en

¹ Utredningen finner i 13 kap. att en överprövning av ett beslut om oredlighet i forskning bör bli möjligt. En överklagandenämnd hade då varit ett alternativ till en sådan överprövning. Europakonventionens krav på en rättvis rättegång kan godta även andra prövningsorgan än domstolar. T.ex. har Överklagandenämnden för studiestöd ansetts som en sådan domstol (HFD 2015 ref 6).

nationellt gällande definition av begreppet oredlighet i forskning efterfrågats. En sådan nationellt gällande definition framstår emellertid som ologisk, om det ändå är den lokala forskningsutföraren som har det fulla ansvaret för utredningar av misstankar om oredlighet i forskning. Någon större enhetlighet kan därför inte förväntas med detta alternativ. Att enbart fokusera en organisation kring överklagandefrågor ger inte heller utrymme till reglering av de minst lika viktiga frågorna kring förebyggande åtgärder mot oredlighet i forskning.

7.1.3 Alternativ 3 – Ett nationellt organ får en mer tydlig och självständigt utredande roll av oredlighet i forskning

Det tredje alternativet är att göra det nationella utredande organet mer tydligt fristående och oberoende från forskningsutförarna än vad som är fallet i dag. Det bör ske genom att organet ges i uppdrag att utreda alla misstankar om oredlighet i forskning. Forskningsutförarna ska då inte längre ha ansvaret för att utreda misstankar om oredlighet i forskning.

Fördelar

Det kan ibland behövas vissa särlösningar för att myndigheter och/eller befattningshavare inte ska "utreda sig själva". T.ex. gäller i dag att vissa arbetsrättsliga prövningar av högre befattningshavare vid statliga arbetsgivare inte genomförs av myndigheten själv såsom arbetsgivare, utan i stället görs av den oberoende Statens ansvarsnämnd. Denna ordning tillkom för att bäst kunna garantera opartiskhet och tillförlitlighet i sådana arbetsrättsliga bedömningar och då det ansågs finnas risk för att allmänheten annars skulle kunna vara kritisk till en ordning där arbetsrättsliga beslut mot t.ex. en högre chef avgörs av chefens kolleger.

Enligt utredningen kan dagens ordning där de statliga universiteten och högskolorna egentligen utreder sig själva avseende misstankar om oredlighet i forskning till viss del kritiserats med liknande utgångspunkter, i vart fall från allmänhetens synpunkt. Krav på opartiskhet och trovärdighet pekar då på att dagens ordning bör förändras på liknande sätt. Med tanke på att lärosätena vill värna sina

varumärken och sina forskningsbidrag, kan trovärdigheten av ett lärosätes prövning riskera att bli ifrågasatt av allmänheten, även om prövningen är fullt sakligt korrekt genomförd. Detta utgör enligt utredningen i sig starka skäl för ett nationellt utredningsorgan med en mer självständig och fristående roll från lärosätena än vad som är fallet i dag.

Ett mer fristående organ som utreder oredlighet i forskning medför också större tydlighet vad gäller avgränsningen mellan organets roll och ansvar och forskningsutförarnas roll och ansvar än vad som gäller i dag beträffande lärosätena och Expertgruppen för oredlighet i forskning. Universitetskanslersämbetet har också tidigare principiellt ifrågasatt den rådande ordningen från ett rättssäkerhets- och förtroendeperspektiv, där det i praktiken blir upp till varje lärosäte att avgöra när ett yttrande ska inhämtas från Expertgruppen. Utredningen anser att sådana oklarheter är negativa för såväl inblandade forskare som för förtroendet för forskningen. En klarare avgränsning är därför viktig för systemets tydlighet. Värnandet av forskningens kvalitet och trovärdighet samt rättssäkerheten är enligt utredningen därför ytterligare starka skäl för att bilda ett sådant mer fristående utredande organ med en klarare reglering.

Ett annat grundproblem som har utpekats är att hela hanteringarna av oredlighet i forskning måste blir mer enhetliga. Detta problem hänger samman med att definitionen av oredlighet i forskning i dag inte är nationellt gällande, utan formulerad av varje lärosäte för sig. En nationell definition av oredlighet i forskning framstår av den anledningen som viktig. För att bäst kunna säkerställa en enhetlig hantering av en sådan nationell definition bör även utredningarna också helt göras av en fristående nationell instans snarare än av lärosätena själva.

Om alla fall av misstänkt oredlighet i forskning ska utredas av en nationell myndighet kommer den myndigheten också att ha lättare för att upparbeta en kompetens på området än vad de enskilda forskningsutförarna har som bara behandlar enstaka fall, och kanske även med flera års mellanrum. Att ett oberoende organ utreder misstankar om oredlighet kan medverka till att det skapas en öppnare kultur kring frågor om god sed och oredlighet i forskning. Kunskap kan också spridas på ett bättre sätt, vilket i förlängningen bör medverka till minskad oredlighet och ökat förtroende för forskningen.

Nackdelar

De statliga universiteten och högskolorna ska sköta sina egna verksamheter och andra myndigheter ska som en utgångspunkt inte blanda sig i de verksamheterna. Det finns en viss risk för att en större organisationsförändring kan uppfattas negativt av lärosätena, med bl.a. åberopande av deras autonomi. De statliga universiteten och högskolorna har emellertid även i andra delar blivit frångagna beslutanderätt där det har bedömts att en mer central handläggning är bättre, t.ex. vad gäller Högskolans avskiljandenämnd. Någon fullständig autonomi eller självständighet från staten avseende utformning av verksamhetsformer och uppdrag etc. föreligger därför inte heller för de statliga universitetens och högskolornas del.

En annan nackdel är att det finns risk för att lärosätena kan förlora kompetens på området. Lärosätena är ansvariga för att värna vetenskapens trovärdighet och god forskningssed och en viktig del därav ligger i arbetet med att bl.a. utreda misstänkt oredlighet.

Att skapa en helt ny myndighet för utredningar av misstankar om oredlighet i forskning kan också medföra såväl större kostnader för omorganisation som mer permanenta ökade administrationskostnader än vad t.ex. alternativ 1 skulle göra.

7.1.4 En nationell myndighet för prövning av oredlighet i forskning bör inrättas

Utredningens förslag: Oredlighet i forskning ska prövas nationellt av en statlig myndighet.

Enligt utredningen framstår alternativ 3, där misstankar om oredlighet i forskning ska prövas nationellt av en statlig myndighet, som det bästa alternativet. Ett sådant system kan bäst tillförsäkra att alla prövningar av oredlighet i forskning hanteras på ett opartiskt och trovärdigt sätt, vilket ytterligare stärker kvaliteten och trovärdigheten i forskningen såväl nationellt som internationellt. Systemet kan också, med en tillhörande nationell definition av oredlighet i forskning, bäst bidra till en större enhetlighet i Sverige av bedömningar om oredlighet i forskning. Vare sig alternativ 1, att behålla systemet med vissa kompletteringar, eller alternativ 2, där forskningsutförarnas ut-

redningar av oredlighet i forskning görs överklagbara till en särskild överklagandenämnd, kan enligt utredningen tillförsäkra motsvarande enhetlighet och trovärdighet, och bör därför inte väljas. Att alternativet med en överklagandenämnd inte heller möjliggör för lärosätena att få hjälp med svårare utredningar och prövningar utan i stället helt tar bort en sådan möjlighet, talar också mot det alternativet. Utredningen bedömer därmed att alternativ 3 framstår som det mest lämpliga alternativet och att det därför ska införas en hanteringsordning där en fristående nationell instans övertar ansvaret från forskningsutförarna att pröva alla misstankar om oredlighet i forskning.

Den föreslagna ordningen innebär att forskningsutförarna kommer att ha ansvar för att hantera andra avvikelser från god forskningssed än de som anses utgöra oredlighet i forskning. Exakt vad som ska utredas på nationell nivå av den nationella instansen respektive på lokal nivå av forskningsutförarna blir avhängigt av hur oredlighet i forskning definieras. Utredningen föreslår en sådan definition i kapitel 8. Det föreslagna systemet skulle kunna få till konsekvens att forskningsutförarna förlorar viss kompetens kring utredningar av oredlighet i forskning, som skulle kunna tas tillvara inom arbetet med att främja god forskningssed. Vi bedömer dock att den kompetens som ändå behöver finnas hos forskningsutförarna kring god forskningssed och hantering av andra avvikelser från sådan sed än oredlighet är tillräcklig. Forskningsutförarnas roll i det tänkta systemet beskrivs vidare i avsnitt 10.2.3 som handlar om Oredlighetsnämndens respektive forskningsutförarnas roll i utredningarna av misstänkt oredlighet, och i avsnitt 14.3.1 som behandlar forskningsutförarnas hantering av andra avvikelser från god forskningssed.

I vissa andra länder är utredningsorganet för oredlighet i forskning privaträttsligt och inrättat på initiativ av forskningsutförarna själva. Utredningen bedömer dock att det mest lämpliga för svenska förhållanden är att ett sådant organ är statligt. De nationella organ för utredning av misstankar om oredlighet i forskning som hittills har funnits i Sverige, Vetenskapsrådets expertgrupp och Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden, har haft sin placering inom statliga myndigheter. Utredningen har inte funnit tillräckliga skäl för att frångå denna ordning och i stället t.ex. uppmana forskningsutförarna att själva organisera ett passande icke-statligt organ.

7.2 Organisationsform

Utredningens förslag: Oredlighet i forskning ska prövas av en självständig myndighet, Oredlighetsnämnden. Myndigheten ska vara en nämndmyndighet.

Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etik-prövningsnämnden ska läggas ner.

7.2.1 Utredningsorganet ska vara en självständig myndighet

Den nuvarande Expertgruppen för oredlighet i forskning är ett beslutsorgan inom Centrala etikprövningsnämnden. Ett sådant beslutsorgan är självständigt i sitt beslutsfattande men myndighetens ledning ansvarar för att organet tilldelas medel och resurser för verksamheten genom myndighetens beslut.

Till följd av utredningens förslag om att alla misstankar om oredlighet i forskning ska utredas på nationell nivå och förslaget om att fler forskningsutförare än statliga universitet och högskolor ska omfattas (se avsnitt 9.2) kommer den nationella instansen att hantera fler ärenden än Expertgruppen normalt har gjort, innan rekordåret 2016. Den instans som ska utreda misstänkt oredlighet bör också enligt vårt förslag i avsnitt 11.1 få fler uppgifter. Det innebär att denna instans kommer att få fler ärenden och ett utökat ansvarsområde jämfört med dagens Expertgrupp. Frågan är vilken som är den lämpligaste organisationsformen för en instans med dessa uppgifter.

Utredningen anser att det är viktigast att säkerställa beslutsfattandets oberoende och självständighet. Ett beslutsorgan utan egen budget som måste tilldelas resurser i konkurrens med övrig verksamhet i den myndighet den tillhör framstår som något mindre självständigt och oberoende än en egen myndighet med egen budget. Samtidigt kan en alltför liten verksamhet inte organiseras i form av en självständig myndighet eftersom den administrativa bördan då blir för stor. Även om små myndigheter ofta är inhysta hos värdmyndigheter som förser dem med lokaler, it-utrustning och administrativ personal måste myndigheterna själva ansvara för t.ex. årsredovisning. Ett beslutsorgan inom en myndighet har färre administrativa uppgifter. Vi bedömer dock att ärendemängden och de uppgifter som ska utföras i

detta fall blir tillräckligt omfattande för att motivera att de sköts av en egen myndighet. Både oberoendet och myndighetens storlek anser vi talar för att verksamheten ska organiseras som en egen myndighet i stället för ett beslutsorgan inom en annan myndighet.

Som konsekvens av förslaget om en ny självständig myndighet för prövning av oredlighet i forskning föreslår vi att Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden läggs ner.

7.2.2 Myndigheten ska vara en nämndmyndighet

Olika typer av ledningsformer

Förvaltningsmyndigheterna under regeringen ska som regel ledas av antingen en myndighetschef, en styrelse eller en nämnd.² De allra flesta myndigheter är enrådgighetsmyndigheter där det är myndighetschefen som ansvarar för verksamheten inför regeringen. Enligt 2010 års förvaltningspolitiska proposition (prop. 2009/10:175) lämpar sig den ledningsformen i regel väl för verksamhet som i hög grad är styrd av lag, verksamhet som i huvudsak är av rutinärend- och servicekaraktär, verksamhet av främjande karaktär eller en myndighet med ett litet finansiellt ansvar. I styrelsemyndigheter är det styrelsen som ansvarar inför regeringen för verksamheten. Ledningsformen är enligt den förvaltningspolitiska propositionen lämplig för myndigheter som beslutar om medel i stor omfattning, myndigheter med stora anslag eller transfereringar, myndigheter som förvaltar stora tillgångar, forskningsintensiv eller kunskapsproducerande verksamhet eller verksamhet som i stor utsträckning påverkar näringsliv, kommuner eller landsting. Nämndmyndigheter leds av en nämnd som ansvarar inför regeringen för verksamheten. Nämndmyndighetsformen förekommer för myndigheter med väl avgränsade frågor och ofta är uppgifterna reglerade i lag. Vissa nämnder har en domstolsliknande karaktär. De allra flesta nämndmyndigheter är små och de har ofta en värdmyndighet som sköter administrationen och anställer personal medan nämnden ansvarar för verksamheten.

² 2 § myndighetsförordningen (2007:515).

Överväganden och förslag

Den huvudsakliga verksamheten vid den tänkta myndigheten kommer att vara av domstolsliknande karaktär. Vi anser att det precis som vid dagens Expertgrupp för oredlighet i forskning bör vara en grupp bestående av experter som kollektivt beslutar i ärendena. Myndighetens uppgifter kommer att vara väl avgränsade och författningsreglerade. Detta talar för att nämndmyndighet är en lämplig ledningsform. Om myndighetens uppgifter begränsar sig till de som framgår av avsnitt 11.1 nedan kommer myndigheten bara att behöva ha ett fåtal personer anställda. Så små enrådighetsmyndigheter förekommer knappt. En enrådighetsmyndighet skulle kunna vara motiverad om det skulle krävas en stor beredningsorganisation för att bereda de ärenden som ska avgöras eller om myndigheten skulle ha flera andra uppgifter än prövning av misstankar om oredlighet, vilka skulle behöva utföras av anställd personal. För den verksamhet vi föreslår bedömer vi dock att det inte behövs en organisation av den storleken att en enrådighetsmyndighet skulle vara den lämpligaste formen. Vi föreslår i stället att myndigheten ska vara en nämndmyndighet eftersom både verksamhetens karaktär och storlek talar för detta.

I de allra flesta nämndmyndigheter sammanträder hela nämnden i en konstellation och hela nämnden leder myndigheten. Det finns dock ett par undantag. Skatterättsnämnden består av högst fjorton ledamöter som är uppdelade i två olika avdelningar.³ Alla ledamöter tillsammans utgör nämnden som leder myndigheten. De regionala etikprövningsnämnderna består också av flera avdelningar. Varje avdelning består av en ordförande, som är eller har varit ordinarie domare, tio ledamöter med vetenskaplig kompetens och fem ledamöter som företräder allmänna intressen.⁴ En regional etikprövningsnämnd leds av ordförandena för de olika avdelningarna. Dessa är mellan två och fem personer.⁵

Som beskrivs i avsnitt 11.2 bedömer vi att nämnden kommer att behöva vara relativt stor men inte så stor att den bör delas upp i flera avdelningar. Det finns därför ingen anledning att föreslå någon annan

³ 2 § lagen (1998:189) om förhandsbesked i skattefrågor.

⁴ 25 § lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor.

⁵ 6 § och bilagan till förordningen (2007:1069) med instruktion för regionala etikprövningsnämnder.

typ av ledningsform än den gängse, dvs. att nämnden utgör myndighetens ledning.

En organisationskommitté med ansvar för att ordna det praktiska arbetet med att inrätta myndigheten behöver tillsättas så småningom. En närmare bedömning av kostnaderna för myndighetens verksamhet finns i kapitel 17 om förslagets konsekvenser.

7.2.3 Myndighetens namn

Myndigheten föreslås vara en nämndmyndighet med prövning av oredlighet i forskning som huvudsaklig uppgift. Detta bör avspeglas i namnet. Utredningen anser att ett lämpligt namn på myndigheten är *Oredlighetsnämnden*, som är kort och koncist. Visserligen förekommer begreppet oredlighet även i andra sammanhang än forskning, vilket medför att man inte enbart av namnet kan utläsa vilka uppgifter nämnden utför, men motsvarande gäller även för många andra statliga myndigheter. En mer precis beteckning som *Nämnden för prövning av oredlighet i forskning* tycker vi är onödigt lång. Namnet *Nämnden för oredlighet i forskning* har den nackdelen att det kan föra tankarna till att nämnden främjar oredlighet i forskning, vilket är olyckligt. Vi har också övervägt de mer positivt klingande namnen *Granskningsnämnden för god forskningssed* och *Forskningens förtroendenämnd*, men inte funnit att de skulle vara mer lämpliga eller praktiskt beskrivande än *Oredlighetsnämnden*.

8 En nationell definition av oredlighet i forskning

Utredningen har haft i uppdrag att föreslå vilka frågor om oredlighet i forskning ett oberoende organ ska kunna utreda. I detta kapitel föreslås en definition av oredlighet i forskning som tydliggör vad det är som ska utredas och därmed också vad det är som inte ska utredas av den föreslagna Oredlighetsnämnden. Först övervägs frågan om en definition bör fastslås genom föreskrift i lag. Efter det övervägs om termen ”oredlighet i forskning” bör behållas eller ersättas av någon annan term. Därefter diskuteras hur en nationell definition av oredlighet i forskning bör utformas.

8.1 En nationell definition ska beslutas i lag

Utredningens förslag: Oredlighet i forskning ska definieras i lag.

8.1.1 Utgångspunkter

Synen på god forskningssed och oredlighet i forskning varierar mellan olika länder. Vissa länder fokuserar mer på ”moraliska riktlinjer” för hur forskare ska bedriva god forskning, medan andra länder har mer ”juridiska definitioner” av oredlighet i forskning som beskriver vilka avvikelser från god forskningssed som är helt oacceptabla.¹ Ibland har nationella system först haft fokus på arbete

¹ Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation, *Rapport om det danske uredelighedssystem Anbefalinger til håndtering af videnskabelig uredelighed i Danmark*, December 2015 s. 77–82.

med god forskningssed, men efter uppkomsten av något eller några allvarliga oredlighetsfall i landet har man även sett ett behov av att inrätta nationella system för en bättre hantering av avvikelser från god forskningssed.² Det kan därmed sägas finnas två sidor av oredlighet i forskning; ett proaktivt arbete för att bl.a. undvika oredlighet i forskning och ett mer ingripande arbete när oredlighet i forskning ändå misstänks ha inträffat. Arbete med god forskningssed och forskningsetiska kodexar är ingen strikt juridisk fråga utan i stället ett arbete med att försöka formulera moraliska regler för en forskare och hur forskning bör bedrivas.³ Det ingripande arbetet uppstår när oredlighet i forskning misstänks ha uppkommit. Då måste det finnas hanteringsregler för hur misstankarna ska utredas, men också regler som klargör vad det är som ska utredas. Det sistnämnda innefattar krav på en definition av de avvikelser från god forskningssed som ska utredas som oredlighet i forskning. En definition av oredlighet i forskning utgör ur den synvinkeln en mer juridisk hantering med syfte att utpeka och avgränsa från alla andra typer av avvikelser från god forskningssed.

Det finns i Sverige i dag ingen enhetlig definition av oredlighet i forskning, vilket många anser är ett problem. Nedan anges för- och nackdelar med att föreskriva en definition av oredlighet i forskning i lag.

8.1.2 Fördelar med en lagreglering

Utredningen har ansett att det finns skäl för att föreslå en ny myndighet (Oredlighetsnämnden) som ska kunna utreda misstankar om oredlighet i forskning, se kapitel 7. Den nya myndighetens verksamhet måste regleras genom föreskrifter och en definition av oredlighet i forskning kommer då att bli av central betydelse för Oredlighetsnämnden genom att peka ut vad det är Oredlighetsnämnden ska pröva och därmed också vad nämnden inte ska pröva. Att Oredlighetsnämnden ska vara en nationell myndighet talar för att också definitionen av oredlighet i forskning utformas på nationell nivå genom en central föreskrift. Eftersom Oredlighetsnämndens

² Se t.ex. Det kongelige kunnskapsdepartementet, Prop. 158 L (2015–2016) s. 8.

³ Jämför t.ex. Vetenskapsrådet, *God forskningssed*, Vetenskapsrådets rapportserie 1:2011 s. 18.

prövningar ska kunna avse även forskningsutförare vid enskilda utbildningsanordnare samt vid kommuner och landsting (se avsnitt 9.2), måste en föreskrift då också utformas i form av lag.

Det är i dag universiteten och högskolorna själva som definierar begreppet oredlighet i forskning och vad det är som ska utredas som misstänkt oredlighet i forskning. Ett problem med den ordningen är att lika fall kan bedömas på olika sätt av olika lärosäten. Det finns också exempel på att t.o.m. samma fall har bedömts på olika sätt av berört lärosäte respektive av Expertgruppen för oredlighet i forskning. Detta skapar en rättsosäkerhet för forskare och förvirring bland forskningsutförare. En nationell definition skapar då en större tydlighet om vad oredlighet i forskning är och vilka beteenden det är som ska utredas som oredlighet i forskning. Det medför i sin tur att riskerna för olikabehandling vid bedömningar av oredlighet i forskning minimeras.

Såväl Norge som Danmark har utfärdat tydliga definitioner av oredlighet i forskning i lag. I Finland har den Forskningsetiska delegationen utarbetat nationella anvisningar för handläggning av misstankar om oredlighet i forskning. Det är förvisso upp till varje land att bedöma skälen för lagregleringar utifrån de särskilda förhållanden som råder i just det landet, men utredningen anser att det finns ett egenvärde i att ett svenskt system utformas på ett liknande sätt som i våra grannländer, bl.a. eftersom vi i viss utsträckning har likartade akademiska och juridiska traditioner. En gemensam, eller i vart fall liknande, definition av oredlighet i forskning skulle underlätta utbyte av sakkunskap och sakkunniga vid prövningar av misstankar om oredlighet i forskning.

8.1.3 Nackdelar med en lagreglering

Det finns samtidigt nackdelar med att lagreglera en definition av oredlighet i forskning. Utredningar bygger i dag på att det är forskningsutföraren som definierar vad oredlighet i forskning är. Universiteten och högskolorna har dock väldigt skiftande åsikter om vad det är som bör omfattas av en definition. Alla anser att fabricering, förfalskning och plagiering ingår, men i övrigt finns i dag ingen större samsyn kring frågan. En lagdefinition som "sätter ned foten" begränsar därmed den lokala synen på det levande och

omstridda begreppet i forskarsamhället. Förespråkande av akademisk självständighet och att forskarsamhället självt bör enas kring en gemensam definition, talar därför mot lagstiftning.

En lagreglering av ett område som handlar om moraliska och etiska principer och handlingsregler kan också anses begränsande eftersom en lag ofta inte kan fånga in alla handlingar och ställningstaganden som inbegrips i ett etiskt system.

8.1.4 Bedömning och förslag

Att en nationell definition kan medverka till att göra utredningar av misstänkt oredlighet i forskning rättssäkrare och tydligare för såväl forskare som forskningsutförare är starka skäl för att föreslå att en definition anges i författning. Det är också viktigt för Oredlighetsnämnden att dess ansvarsområde utformas på ett tydligt sätt genom en föreskrift av utredningsområdet, i form av just en nationell definition av oredlighet i forskning. Utredningen föreslår därför att en nationell definition av oredlighet i forskning ska föreskrivas. Eftersom regleringen om utredningar av oredlighet i forskning ska omfatta även andra än statliga myndigheter (se avsnitt 9) ska definitionen föreskrivas genom lag.

8.2 Termen "oredlighet i forskning" bör alltså användas

Som har angetts i kapitel 3 har termen "oredlighet i forskning" använts mer officiellt i Sverige först under 2000-talet. Dessförinnan användes mest termer såsom "forskningsfusk", "ohederlighet i forskning" och "vetenskaplig oredlighet". Frågan är då om termen "oredlighet i forskning" bör behållas i samband med en nationell definition, eller om någon annan term i stället framstår som mer lämplig.

Vid den bedömningen kan det konstateras att oredlighet i forskning är den term som i dag används i mer officiella sammanhang. Regleringen om högskolornas utredningsansvar i 1 kap. 16 § högskoleförordningen riktas t.ex. mot just oredlighet i forskning och den expertgrupp som har inrättats vid Centrala etikprövningsnämnden heter Expertgruppen för oredlighet i forskning. Termen

får därmed anses vedertagen i Sverige och välkända termer och ordningar bör inte ändras utan goda sakliga skäl. Samtidigt används termen "vetenskaplig oredlighet" av bl.a. Vetenskapsrådet⁴ och många lärosäten. Det är dock oklart om det här ligger några tydliga och egentliga sakskaäl eller ställningstaganden bakom användandet av olika termer.

Ett skäl för att ändra termen oredlighet i forskning skulle enligt utredningen vara att termen "oredlighet i forskning" har en viss inneboende språklig och tolkningsmässig svaghet genom sin mångtydighet. En språklig tolkning av ordet "oredlig" som "oärlig" eller "bedräglig" medför en snävare syn med ett större fokus på den oredliges subjektiva inställning till det inträffade. En tolkning som "otilllåten" eller "otillbörlig" medför en vidare syn som är mer formellt fokuserad. Inte heller kan termen "forskning" definieras på något helt entydigt sätt. Ett ytterligare skäl är regleringens genomslag. För att en samlande definition ska få störst genomslag skulle en "nollställning" kunna likrikta alla berörda aktörers uppfattningar och utgångspunkter. En ny term skulle då kunna ge bättre förutsättningar för en starkare nystart, eftersom alla forskningsutförare i dag har sin egen definition av "oredlighet i forskning".

Ett alternativ till termen "oredlighet i forskning" är att återgå till termen "vetenskaplig oredlighet". Den termen kan dock ändå riskera att medföra en annan tolkning av begreppet. En konsekvens skulle bli att Oredlighetsnämnden måste bedöma om det har varit fråga om vetenskap eller inte. Begreppet vetenskap definieras till skillnad från forskning inte i svensk lag. Användandet av termen "vetenskaplig oredlighet" vid Vetenskapsrådet och olika lärosäten görs i dag också med olika definitioner och innebörd. Utredningen kan därför inte se att en övergång till "vetenskaplig oredlighet" skulle medföra någon större fördel än vad ett fortsatt användande av termen "oredlighet i forskning" skulle göra.

Ett annat alternativ är att enbart använda en negativ hänvisning såsom t.ex. "allvarliga avvikelser från god forskningssed" eller något liknande. Detta skulle dock vara ett nytt angreppssätt som medför svårigheter med att t.ex. definiera god forskningssed och grad av allvar i avvikelsen.

⁴ T.ex. Vetenskapsrådet, *God forskningssed*, Vetenskapsrådets rapportserie 1:2011 kapitel 8.

Utredningen anser sammanfattningsvis att nackdelarna med termen "oredlighet i forskning" inte är så stora jämfört med alternativen att någon annan term bör föreslås. Termen bör därmed alltså vara gällande i Sverige för att beteckna den typ av beteenden som ska prövas av Oredlighetsnämnden.

8.3 Förslag till nationell definition av oredlighet i forskning

Utredningens förslag: Oredlighet i forskning ska definieras enligt följande:

"allvarliga avvikelser från god forskningssed i form av fabricering, förfalskning eller plagiering som begås uppsåtligen eller av grov oaktsamhet vid planering, genomförande eller rapportering av forskning."

En definition av oredlighet i forskning kan anses bestå av två delar: en objektiv sida och en subjektiv sida. Den objektiva sidan hanterar vad som rent faktiskt har inträffat, medan den subjektiva sidan hanterar vad en ansvarig forskare har haft för inställning till det som har inträffat. I avsnitt 8.3.1 kommer överväganden att göras av en definitions objektiva sida och i avsnitt 8.3.2 övervägs en definitions subjektiva sida.

8.3.1 Definitionens objektiva sida

Vad som ingår i begreppet oredlighet i forskning bestämmer vad som ska prövas vid misstankar om oredlighet i forskning. De flesta verkar vara överens om att forskare kan handla orätt på en rad olika sätt, men att bara en delmängd av alla dessa handlingar bör betecknas som oredlighet i forskning. Det är i dag en principiell utgångspunkt i Sverige att oredlighet i forskning handlar om vissa allvarliga avvikelser från god forskningssed, och inte alla avvikelser. Enligt den definition som t.ex. Vetenskapsrådet hänför sig till och som i dag också används av en del lärosäten avses t.ex. fall med falska eller förvrängda forskningsresultat eller vilseledande uppgifter. Som har redogjorts för tidigare har utredningar av oredlighet i forskning också sina utgångspunkter i rena forskningsfusk. En

sådan inriktning mot allvarliga fall överensstämmer även med våra grannländers definitioner. Utredningen anser att endast allvarligare avvikelser från god forskningssed bör utredas som oredlighet i forskning även fortsättningsvis. Det är inte önskvärt att det görs en central prövning av alla avvikelser från god sed, eftersom de kan vara av helt olika slag, där vissa gränsar till rent slarv.

I universitetens och högskolornas olika definitioner av oredlighet i forskning ingår typer av handlingar som alla utgör avvikelser från god forskningssed men som är väldigt olika. Utredningen tycker sig kunna kategorisera tre typer av handlingar och beteenden som i vart fall av vissa anses omfattade av termen oredlighet i forskning.

Den första typen av handlingar är sådana som leder till felaktiga forskningsresultat. Dessa kan ofta sammanfattas som fabricering och förfalskning. Den andra typen av handlingar handlar om att felaktigt uppge sin egen eller andras insatser i forskningen. Här rör det sig om plagiat eller oberättigat hävdande av författarskap. Resultatet av sådana handlingar är dock inte direkt kopplade till felaktiga forskningsresultat.⁵ Den tredje typen av handlingar är mer diversifierad och passar inte in under de två första kategorierna. Det rör sig där om handlingar som är felaktiga av andra anledningar. Vissa riktar sig t.ex. mot felaktigt beteende gentemot tredje person, såsom att inte tillräckligt skydda försökspersoner eller utsätta dem för risker. Andra exempel är att bryta mot bestämmelser om att inhämta etiska eller andra tillstånd. Även försvårande av vetenskaplig granskning kan anses tillhöra denna tredje kategori.

Vid sidan av dessa tre kategorier finns också handlingar och beteenden som ingen verkar räkna som oredliga, men som ändå i någon mån är felaktiga inom forskningen. Exempel på sådana beteenden är att bedriva dålig eller slarvig forskning.

Som nämnts i avsnitt 3.4.4 finns en rad olika definitioner av oredlighet i forskning, som brukar kunna klassificeras i termer av att vara snäva eller vida och öppna eller slutna. Snäva definitioner hänvisar till ett litet antal företeelser, t.ex. fabricering, förfalskning och plagiering (FFP). Vida definitioner inkluderar ett större antal företeelser. Slutna definitioner räknar upp alla företeelser som klas-

⁵ Dessa två typer kan också anses klart utpekade i den definition som används av t.ex. Vetenskapsrådet.

sas som oredlighet medan öppna definitioner tillåter att fler företeelser kan inkluderas, genom t.ex. en formulering som ”FFP och andra allvarliga avvikelser från god forskningssed”.

Utredningen har övervägt om den svenska definitionen av oredlighet bör vara snäv eller vid respektive öppen eller sluten samt vilka företeelser som bör klassificeras som oredlighet i forskning i en nationellt gällande lagdefinition. Vi har övervägt framför allt fyra konkreta alternativ för hur den objektiva sidan av en svensk nationell definition av oredlighet i forskning skulle kunna utformas:

- enligt den definition som Vetenskapsrådet och Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) har hänvisat till,
- genom att konkret utpeka fabricering, förfalskning och plagiering (FFP),
- genom att konkret utpeka fabricering, förfalskning och plagiering (FFP) samt andra allvarliga avvikelser från god forsknings-sed, eller
- genom att konkret utpeka fabricering, förfalskning och plagi-ering (FFP) samt några ytterligare konkret angivna beteenden.

Dessa alternativ kommer nu att bedömas mer i detalj.

Alternativ 1 – Vetenskapsrådet/SUHF⁶

Oredlighet i forskning innebär handlingar eller underlåtelser i samband med forskning, vilka leder till falska eller förvrängda resultat eller ger vilseledande uppgifter om en persons insats i forskningen.

Denna definition har övervägts eftersom den används av många av de svenska lärosätena. När Utbildningsdepartementet tidigare remitterade Vetenskapsrådets och SUHF:s förslag till hantering av misstankar om oredlighet i forskning, tillstyrkte en majoritet av

⁶ Om den definitionen föreslås borde den objektiva sidan se ut på det här sättet och med en justering från termen ”vetenskaplig oredlighet” till termen ”oredlighet i forskning”, jfr. t.ex. Vetenskapsrådet, *God forskningssed*, Vetenskapsrådets rapportserie 1:2011 samt Förslag till hantering av misstänkt vetenskaplig oredlighet, skrivelse till regeringen från SUHF och Vetenskapsrådet den 15 juni 2007.

remissinstanserna också den föreslagna definitionen, medan några andra avstyrkte den eller ansåg att den borde justeras. Kritiken som då framfördes mot definitionen avsåg bl.a. frågetecken kring om definitionen tillräckligt tydligt drar en gräns mellan dålig forskning och medveten förvrängning av forskningsresultat och att vetenskapliga konflikter inte ska slitas i oredlighetsnämnder, att definitionen kan innebära att även små misstag, tolkningar och felaktiga slutsatser av vetenskapliga fynd kan betraktas som oredlighet, att definitionen inte hänvisar till internationell standard (FFP) och är alltför vid och oprecis och därmed kan täcka in även forskningens etik i ett större sammanhang och inte bara forskarens faktiska handlande samt att en definition som innehåller mångtydiga begrepp såsom "falska" och "förvrängda" kan inbjuda till misstolkningar.⁷

Alternativ 2 – FFP:

Oredlighet i forskning innebär fabricering, förfalskning eller plagiering.

Detta är en snäv och sluten definition som pekar ut de beteenden som både i Sverige och internationellt anses utgöra kärnan i oredlighetsbegreppet. Motsvarande definition används i USA och föreslås även i Danmark.

Skälen till förslaget att göra den danska definitionen snäv och sluten är att skapa en större tydlighet om vad oredlighet i forskning egentligen är. Det har då påpekats att det inte är möjligt att på förhand konkretisera alla de situationer som kan tänkas utgöra oredlighet i forskning och att det inte heller är möjligt att på förhand ens avgöra vad FFP kan omfatta. Med en snäv definition av att oredlighet i forskning endast utgörs av FFP har en definition emellertid ansetts bli så klar som det är möjligt.⁸ Det har även för svenska förhållanden påpekats att det är ett problem att oredlighet i

⁷ Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap, Dnr 2007-3087, Göteborgs universitet, 2007-10-01 H 2 2918/07, Uppsala universitet, UFV 2007/1127 samt Malmö högskola, Dnr Mahr 69-07/365. Definitionen i Utbildningsdepartementets remiss avsåg även att det för ansvar krävs att den vetenskapliga oredligheten begåtts uppsåtligt eller av grov oaktsamhet, U2007/4579/F.

⁸ Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation, *Rapport om det danske uredelighedssystem Anbefalinger til håndtering af videnskabelig uredelighed i Danmark*, December 2015 s. 24 och 25.

forskning i dag definieras på så många olika sätt. Alternativ 2 innebär därmed en samling kring att oredlighet i forskning i vart fall utgörs av FFP.

Många lärosäten har i dag dock en vidare tolkning av begreppet oredlighet i forskning än att det enbart utgörs av FFP. Även Expertgruppen för oredlighet i forskning har på senare tid breddat sin syn på definitionen.⁹ Att föreslå en snäv definition står därmed till viss del i kontrast till den syn som finns i dag inom delar av det svenska forskarsamhället. Å andra sidan finns det i dag inte heller någon fullständig svensk enighet om hur snäv eller vid tolkningen av termen oredlighet i forskning bör vara och det är därför svårt att tala om någon svensk praxis i egentlig mening.

Alternativ 3 – FFP och andra allvarliga avvikelser:

Oredlighet i forskning innebär fabricering, förfalskning eller plagiering, eller andra allvarliga avvikelser från god forskningssed.

Alternativ 3 är en vidare definition av oredlighet i forskning än alternativ 2, eftersom det ger utrymme för att anse att även andra allvarliga avvikelser från god forskningssed än FFP kan utgöra oredlighet i forskning. En liknande definition används i Norge och i vart fall för närvarande även i Danmark.

Det är svårt att på förhand helt kunna konkretisera innebörden av oredlighet i forskning. En "uppsamlingsregel" kan då ge fördelen av att i efterhand kunna bedöma om en viss konkret händelse passar in eller inte. På så vis kan vissa beteenden som i efterhand bedöms vara så allvarliga och oönskade att de bör definieras som oredlighet i forskning också inkluderas genom att tolkas in såsom utgörande "annan allvarlig avvikelse från god forskningssed". Regleringen kan på så vis bli mer slagkraftig och effektiv än med en definition av enbart FFP som oredlighet i forskning.

En definition som hänvisar till FFP och andra allvarliga avvikelser från god forskningssed blir samtidigt mer otydlig avseende dess omfattning än en definition som bara hänvisar till FFP. En sådan

⁹ T.ex. har oredlighet i forskning ansetts kunna föreligga vid forskning utan erforderliga etikprövningstillstånd om ett skaderekvisit är uppfyllt (O 5 – 2016) samt vid fall av bristande och ofullständig dokumentation (O 1 – 2016).

otydlighet är olycklig i sig, men är enligt utredningen i synnerhet problematisk vid en prövning av även en eller flera forskares ansvar för en oredlighet i forskning, eftersom forskare av rättssäkerhetsskäl på förhand bör kunna vara så medvetna som möjligt om vilka handlingar det är som kan komma att prövas av Oredlighetsnämnden.

Alternativ 4 – FFP och andra konkret uppräknade beteenden:

Oredlighet i forskning innebär fabricering, förfalskning plagiering, samt X, Y och Z.

Alternativ 4 är en sluten definition som är bredare än alternativ 2 eftersom den utöver FFP kvalificerar fler andra konkret angivna förfaranden som oredlighet i forskning. En definition av denna typ används i Finland, där FFP och stöld anses utgöra oredlighet i forskning.

En fördel med detta alternativ är att definitionen kan göras bredare än att endast hänvisa till FFP, men att den samtidigt inte har den inneboende oklarheten som en öppen hänvisning till andra allvarliga avvikelser från god forskningssed har.

Med en sådan definition blir det emellertid lagstiftaren som måste ta ställning till vilka avvikelser från god forskningssed det är som ska kvalificeras som oredlighet i forskning. Som har angetts tidigare är det dock utöver FFP svårt att tydligt utpeka de beteenden som är mer generellt accepterade som oredlighet i forskning. Detta gäller såväl internationellt¹⁰ som nationellt.

Utredningens överväganden och slutsats

Vid överväganden för hur en lämplig definition av oredlighet i forskning bäst bör utformas bedömer utredningen att två utgångspunkter är särskilt viktiga, nämligen att definitionen ska ge en stor tydlighet och rättssäkerhet, och att den ska ha en bred acceptans inom forskarsamhället.

¹⁰ Se t.ex. Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation, *Rapport om det danske uredelighedssystem Anbefalinger til håndtering af videnskabelig uredelighed i Danmark*, December 2015 s. 23.

En sluten eller en öppen definition?

I Danmark har nyligen föreslagits att man ska införa en sluten och snävare definition av oredlighet i forskning genom att man enbart hänför sig till FFP. Man föreslår därmed att tilläggsskrivningen om ”*og andre alvorlige brud på god videnskabelig praksis*” tas bort. I det danska förslaget påpekas särskilt vikten av att definitionen blir så klar som möjligt och kommer i bättre överensstämmelse med internationell praxis. Detta är enligt utredningen viktiga synpunkter som även för svensk del talar för en mer sluten och snäv definition.

En sluten definition där det i förväg utpekats vad oredlighet i forskning är skapar störst tydlighet kring definitionen, vilket bl.a. underlättar fördelningen av ärenden mellan Oredlighetsnämnden och forskningsutförarna. Eftersom en prövning av oredlighet i forskning kommer att bedöma forskares ansvar för eventuella allvarliga felaktigheter, är det också viktigt att definitionen är så tydlig och klar som möjligt. Detta är enligt utredningen viktiga konstateranden eftersom det kommer att vara definitionen av oredlighet i forskning som drar gränsen för vad som ska utredas nationellt av Oredlighetsnämnden och vad som ska hanteras lokalt av forskningsutförarna. Det bör eftersträvas att den gränsdragningen blir så tydlig som möjligt.

Med en öppen definition kan Oredlighetsnämndens beslut om att vissa typer av beteenden utgör oredlighet i forskning komma överraskande för forskarsamhället och de berörda forskarna. Sådan oförutsägbarhet är enligt utredningen inte invändningsfri om även enskilda forskares ansvar ska bedömas utöver själva forskningen. Utredningen delar därmed de argument som har framförts i Danmark för en sluten definition av oredlighet i forskning.

En alltför öppen definition skulle också få till följd att det egentligen endast blir det bedömda allvaret i en avvikelse från god forskningssed som kvalificerar om avvikelsen utgör oredlighet i forskning eller inte. Det innebär i sin tur att normbasen för definitionen i vart fall teoretiskt kan bli mycket stor. Gränsen mellan forskningsutförarnas hantering av sin egen verksamhet och den nationella Oredlighetsnämndens inblandning blir då också mer oklar.

En snäv eller vid definition?

Utredningen anser att det också är viktigt att själva grundsynen på vilka företeelser som är oredliga är så tydlig som möjligt. FFP är de beteenden där det såväl nationellt som internationellt råder en enighet kring att de utgör oredlighet i forskning. En snäv definition som enbart hänvisar till FFP motsvarar därför en minimireglering av den uppfattning som råder i det svenska och internationella forskarsamhället om att oredlighet i vart fall utgörs av FFP.

Som har redogjorts för kan utredningen inte se att det finns en bredare enighet kring vad en samlande definition borde omfatta utöver FFP, vare sig i det nationella eller i det internationella forskarsamhället. Vi vill här särskilt kommentera de handlingar som flera svenska lärosäten har klassificerat som oredliga.

Förutom FFP så är underlåtenhet att inhämta eller följa etiskt eller annat tillstånd för sin forskning den enskilt vanligaste handlingen som ingår i definitioner av oredlighet. Många anser att det självklart är oredligt att forska utan att ha ett sådant tillstånd, eller att hävda att man har tillstånd fast man inte har det. Samtidigt menar många andra att det inte är självklart att en sådan handling ska ingå i en definition av oredlighet. Utredningen anser att det finns i huvudsak tre skäl mot att inbegripa dessa handlingar i en lagstadgad definition av oredlighet i forskning. För det första finns ingen fullständig enighet i forskarsamhället kring att sådana handlingar ska innefattas i definitionen. För det andra utgår de förfarandena från en helt annan grundsyn på vad oredlighet i forskning är, än FFP som handlar om vilseledanden om forskningens resultat eller vilseledanden om gjorda insatser i forskningen. För det tredje finns redan en lagstiftning kring etikprövning av forskning enligt vilken det inom lagens tillämpningsområde också är straffbart att forska utan godkännande från en etikprövningsnämnd.

Nästan lika vanligt är att lärosäten anger att oberättigat hävdande av författarskap räknas som oredlighet. Utredningen har emellertid samtidigt uppmärksammat på att oenighet i författarskapsfrågor ofta bottnar i personkonflikter och samarbeten som har gått snett. Sådana personkonflikter bör bäst lösas lokalt hos forskningsutföraren och inte genom föreskrift i lag hanteras av en nationell myndighet. Utredningen anser därför att oberättigat hävdande av författarskap inte självständigt bör föreskrivas som en del

av definitionen av oredlighet i forskning och därmed alltid komma att utredas nationellt av Oredlighetsnämnden, utan i vart fall som en utgångspunkt mer lämpligt hanteras på lokal nivå. De olika kategorier av handlingar som lärosätena betecknar som oredlighet i forskning är dock inte ömsesidigt uteslutande. Vissa handlingar kan troligen klassificeras som både fabricering eller förfalskning och oberättigat hävdande av författarskap. Det får enligt utredningen överlämnas till Oredlighetsnämnden att i varje enskilt fall bedöma om en anmäld handling faller inom ramen för definitionen av oredlighet i forskning. Ett annat förfarande som flera lärosäten anser är oredligt är försvårande av vetenskaplig granskning. Det kan t.ex. röra sig om att förstöra eller inte överlämna material som en granskare behöver för att kunna verifiera påstådda resultat. Här vill vi anföra att konsekvensen av att inte kunna visa de data som en forskningsrapport bygger på möjligen skulle kunna vara att man bedöms som oredlig för fabricering av data. Men det kan också leda till att den som utreder den misstänkta oredligheten inte kan uttala sig om oredlighet har begåtts eftersom bakgrundsmaterialet inte är tillgängligt. Eftersom det inte finns någon bred enighet kring att beteendet försvårande av vetenskaplig granskning ska räknas in i definitionen av oredlighet så stannar utredningen vid att inte uttryckligen föreslå att det ingår i definitionen.

Andra handlingar som ingår i olika lärosätens definitioner av oredlighet är förtigande eller undertryckande av resultat eller uppgifter, presentation eller spridning av falska eller förvrängda resultat och osaklig eller missvisande sammanställning av egna resultat. Sådana typer av handlingar anser utredningen kan hänföras till fabricering eller förfalskning. Obehörigt användande av information given i förtroende är också en handling som nämns som exempel på oredlighet av flera lärosäten. Utredningen anser att ett sådant agerande självfallet är allvarligt men inte är av den arten att det bör utredas nationellt av Oredlighetsnämnden.

Slutsats

Utredningen anser att rättssäkerhetsskäl och mål om tydlighet talar för en sluten definition. Juridiska definitioner med ansvarsutpekanden mot enskilda personer bör ha tydliga avgränsningar

och inte riskera att kunna bli oförutsägbara. Vidare råder stor enighet kring att fabricering, förfalskning och plagiering utgör oredlighet i forskning. Även om många andra förfaranden är allvarliga avvikelser från god forskningssed råder ingen enighet kring vilka av dessa som också skulle utgöra oredlighet i forskning och därmed utredas av Oredlighetsnämnden. En alltför öppen eller vid definition av oredlighet i forskning kan därför skapa rättsosäkerhet för forskare samt också ge problem med legitimiteten från hela forskarsamhället och därmed på sikt också riskera att undergräva förtroendet för den föreslagna utredningsorganisationen. Utredningen anser även att det inte är lämpligt att föreslå en alltför långtgående reglering av nationella utredningar eftersom det skulle innebära en större förändring mot nuvarande förhållanden och ingrepp i bl.a. lärosätenas forskningsverksamheter. Definitionen av oredlighet i forskning blir den föreskrift som reglerar ansvaret mellan nationell utredning och lokal hantering. Det talar därför ytterligare för en sluten och snäv definition och talar samtidigt mot en öppen och vid definition. Att även många andra forskningsutförare än statliga universitet och högskolor ska omfattas av förslagen, talar enligt utredningen dessutom ytterligare mot att definitionen och därmed det nationella granskningsmandatet av deras forskningsverksamheter blir alltför öppet eller vitt.

Vid en samlad bedömning föreslår utredningen därför att en svensk definition av oredlighet i forskning endast bör hänvisa till fabricering, förfalskning och plagiering (alternativ 2).

På så vis uppnås enligt utredningen störst tydlighet och rätts-säkerhet samt bredast stöd från forskarsamhället för att i vart fall det som definitionen utpekar tveklöst utgör oredlighet i forskning. Genom en sådan snäv definition uppnås enligt utredningen också en tydlig och mer rimlig avvägning mellan vilka fall som bör utredas på en nationell nivå och vilka som alltså bör hanteras av forskningsutförarna.

I detta sammanhang har vi också övervägt om det skulle vara fruktbart att definiera oredlighet som FFP och *liknande* avvikelser från god forskningssed. Fördelarna med en sådan definition skulle vara att den inte breddar grundsynen på vad oredlighet är och att den inte är alltför otydlig men att den samtidigt lämnar lite utrymme för att beteenden som är att likställa med FFP inte definieras bort. Den största nackdelen med en sådan formulering är dock

att den ändå inte är helt tydlig och vi har därför slutit oss till att den inte utgör det bästa alternativet.

Vi vill understryka att de förfaranden förutom FFP som av vissa lärosäten i dag bedöms ingå i begreppet oredlighet i forskning alla är mer eller mindre allvarliga avsteg från god forskningssed. Att utredningen föreslår en snäv definition av oredlighet i forskning betyder inte att sådana andra ageranden inte är allvarliga eller klandervärda. Vi bedömer dock att de inte bör utredas nationellt av Oredlighetsnämnden inom ramen för de förslag som lämnas i det här betänkandet, utan i stället bättre hanteras av den enskilda forskningsutföraren. Valet av definition påverkar i den delen mer gränsytan mellan vad som tydligt bör utredas på nationell nivå och vad som tydligt bör hanteras på lokal nivå. Det kan därmed få till följd att en forskningsutförare vid sin hantering av misstankar om en annan typ av avvikelse än FFP anser att den avvikelsen är av sådan art och allvar att den t.ex. kan föranleda samma eller t.o.m. mer långtgående konsekvenser än en handling som Oredlighetsnämnden har bedömt som oredlighet i forskning.

Närmare om FFP

Frågan är då vad FFP i sin tur egentligen innebär och omfattar för typer av beteenden. Nedan kommer därför en kort genomgång av vad som har sagts i förtydligande syfte om FFP.

Fabricering och förfalskning

Fabricering, förfalskning och plagiering har diskuterats i den vetenskapliga litteraturen, bl.a. enligt följande.¹¹

Med *fabricering* menas att man hittar på data eller resultat. Det kan göras avsiktligt, men också genom slarv eller av oskicklighet, t.ex. genom feltolkningar eller felinformation. Fel som har begåtts av misstag brukar emellertid inte betecknas som fusk.

¹¹ Återgivandet i denna inledande del utgör en kort sammanfattning från en översyn av begreppen som gjordes i Forsman, Birgitta, *Vetenskap och moral*, Bokförlaget Nya Doxa, 2002, s. 63–68 och däri angivna källor.

Förfalskning kan ske på en rad olika sätt, men innebär ofta att man tar bort något icke önskvärt, ofta i ledet mellan framtagandet av data och publicering. Sådana handlingar kan göras avsiktligt, eller genom att nonchalera möjligheten att uppställa alternativa tolkningar. Vissa redigeringar kan anses normala att göra, men att undanhålla oönskade resultat från väl genomförd forskning är lika allvarligt som att fabricera data eftersom syftet är att lura forskarsamhället.

Begreppen fabricering och förfalskning har också diskuterats i t.ex. betänkandet *God sed* i forskningen respektive av Vetenskapsrådet på följande sätt:

Fabrikation av data innebär att man hittar på nya data som inte framkommit i en undersökning eller finns med i den undersökning som refereras. *Förfalskning* av data innebär att erhållna data justeras på något sätt. Det är i sak ingen skillnad mellan att förfälska data och att, med någon av de populära termerna, 'frisera', 'trimma' eller 'massera' data. Följer man indelningsgrunden här och frågar efter avsikten blir det en avgörande skillnad mellan att fabricera och förfälska data och att *övertolka* data. I gråzonen dem emellan kan man placera *selektion* av data som stöder den egna hypotesen och *undanhållande* av sådant som motsäger den. En viktig skillnad mellan de olika missgärningarna är att när det gäller eventuell övertolkning av data kan detta kontrolleras genom att gå till primärdata. När det gäller fabrication, förfälskning eller sådan selektion som förstör data finns det ingen möjlighet att gå till primärdata och kontrollera.¹²

Det mest uppenbara fallet av forskningsfusk torde vara att forskaren helt enkelt fabricerar sina data eller resultat, hittar på dem, för att sedan framställa dem som riktiga.¹³

I förslaget till nya dansk lag om vetenskaplig oredlighet föreslås det att fabricering och förfälskning definieras på följande sätt:

Fabrikering: Konstruktion af data eller substitution med fiktive data.

Forfalskning: Manipulation af forskningsmateriale, udstyr eller processer, eller ændringer eller udeladelse af data eller resultater, hvorved forskning fremstår misvisende.¹⁴

¹² SOU 1999:4 s. 48 och 49.

¹³ Vetenskapsrådet, *God forskningssed*, Vetenskapsrådets rapportserie 2011:1 s. 107.

¹⁴ Lovforslag nr. L 117 fremsat den 25. januar 2017 af uddannelses- og forskningsministeren (Søren Pind).

Plagiering

Plagiering har i den vetenskapliga litteraturen¹⁵ bl.a. beskrivits som att man stjälar eller använder texter m.m. utan att ange att man själv inte är upphovsman. Det finns emellertid samtidigt inga fasta gränser för hur mycket som får användas utan upplysningar om ursprunget. Idéer är inte heller skyddade.

Under utredningens arbete har det framkommit att det finns delvis olika normer kring plagiat, i synnerhet s.k. självplagiat, i olika vetenskapliga discipliner. Det har påpekats att det inom vissa discipliner är accepterat att återge egen tidigare forskning utan källhänvisning medan det inom andra inte är accepterat.

Begreppet plagiering har också diskuterats i t.ex. Kommitténs om forskningsetik betänkande samt av Vetenskapsrådet på följande sätt:

Den grundläggande etiska normen man bryter mot vid plagiering kan kort och gott uttryckas så: den som gör en vetenskaplig insats skall ha vederbörligt erkännande för den ...*Plagiering* innebär att man tar data, idéer eller något som en annan person har skrivit eller uttryckt och vidareför detta som om det var ens egna insatser. Förbudet mot plagiering kommer till uttryck i olika vetenskapliga normer för hur källor skall citeras eller refereras. I detaljerna kan det variera något men andemeningen, den etiska grundnormen bakom ett avståndstagande mot nyttjande av andras insatser utan erkännande, är densamma.¹⁶

Plagiat inom forskning innebär att en forskare använder ett forskningsmaterial (texter, idéer, hypoteser, 'design', metoder, data, resultat eller slutsatser) – medvetet eller av oaksamhet – på ett sådant sätt att denna användning ger en vilseledande föreställning om forskarens insatser i det aktuella forskningsprojektet.¹⁷

I förslaget till ny dansk lag om vetenskaplig oredlighet definieras plagiering på följande sätt:

Plagiering: Tilegnelse af ideer, processer, resultater, tekst eller særlige begreber uden retmæssig kreditering.

¹⁵ Återgivandet i denna inledande del utgör en kort sammanfattning från en översyn av begreppet som gjordes i Forsman, Birgitta, *Vetenskap och moral*, 2002, Bokförlaget Nya Doxa s. 68–69 och där i angivna källor.

¹⁶ SOU 1999:4, s. 49 och 50.

¹⁷ Vetenskapsrådet, *God forskningssed*, Vetenskapsrådets rapportserie 2011:1, s. 108.

Sammanfattande bedömning

Liksom med begreppet oredlighet i forskning finns det inga självklara svar om vad det exakt är som avses med begreppen fabricering, förfalskning och plagiering. Det får enligt utredningen överlämnas till Oredlighetsnämnden att i varje enskilt fall bedöma om en anmäld handling faller inom ramen för FFP, med stöd av bl.a. de källor som här har angetts.

Endast allvarliga avvikelser ska omfattas

Utredningen anser att det i definitionen av oredlighet i forskning ska klargöras att oredlighet i forskning avser *allvarliga* avvikelser från god forskningssed, i form av fabricering, förfalskning och plagiering. Det innebär att Oredlighetsnämnden måste göra en viss bedömning av allvaret i varje enskilt fall av misstänkt fabricering, förfalskning och plagiering.

Särskilt när det gäller plagiering kan det finnas fall som inte kan bedömas som så allvarliga att de bör prövas av Oredlighetsnämnden. I den aktuella propositionen med förslag till ändringar i den norska forskningsetiklagen påpekas t.ex. att definitionen av oredlighet i forskning är avgränsad mot mindre allvarliga avvikelser och att mindre allvarliga fall av plagiat därför inte heller ska definieras som oredlighet i forskning, men väl kan utgöra andra avvikelser från god forskningssed.¹⁸ Utredningen delar bedömningen om gränsdragning mot allvarliga avvikelser och anser att det t.ex. skulle vara olämpligt att göra det obligatoriskt för Oredlighetsnämnden att pröva alla typer av misstankar om t.ex. plagiering, även sådana som gränsar mot att över huvud taget utgöra en plagiering. Att genom lag framtvinga en nationell prövning av sådana typer av ageranden anser inte utredningen framstår som vare sig behövligt eller proportionerligt i förhållande till de ingrepp som prövningen kommer att innebära för en misstänkt forskare och berörd forskningsutförare.

Som tidigare nämnts betyder inte detta att alla andra avvikelser från god forskningssed per definition är acceptabla. Utredningen har dock stannat vid att föreslå att endast allvarliga avvikelser i

¹⁸ Det kongelige kunnskapsdepartementet, Prop. 158 L (2015–2016) s. 35.

form av FFP ska ingå i definitionen av oredlighet och därmed utgöra de avvikelser som ska prövas nationellt i en särskild ordning av Oredlighetsnämnden. De avvikelser som inte faller in under den definitionen får alltså hanteras av forskningsutförarna själva.

Såväl handlingar som underlåtenhet ska kunna bedömas

En annan fråga är om och i vilken utsträckning som underlåtenhet, i stället för aktiva handlingar, bör föreskrivas kunna utgöra oredlighet i forskning.

Enligt den definition som Vetenskapsrådet hänför sig till kan t.ex. oredlighet i forskning begås genom såväl handlingar som underlåtelser. I de danska och norska definitionerna av oredlighet i forskning nämns inte detta uttryckligen. Svaret på frågan om oredlighet i forskning kan begås genom underlåtenhet är avhängigt av om någon viktig del av god forskningssed kräver en aktiv handling, men någon uppsåtliga eller av grov oaktsamhet trots det i stället har förhållit sig passiv. Utredningen anser att frågan om aktiv handling eller underlåtenhet inte behöver regleras utförligt i en definition utan att en underlåtenhet kan innebära oredlighet i forskning, om någon viktig del av god forskningssed har krävt aktiv handling.

Oredlighet i forskning kan ske vid såväl planering, genomförande som publicering av forskning

Enligt t.ex. de danska och norska definitionerna kan oredlighet i forskning uttryckligen uppstå vid såväl planering som vid genomförande eller publicering av forskning. Detta står också i överensstämmelse med den amerikanska definitionen enligt vilken *research misconduct* kan begås vid

...proposing, performing, or reviewing research, or in reporting research results.

Den absoluta majoriteten av de utredningar av svenska universitet och högskolor och av Expertgruppen för oredlighet vid Centrala etikprövningsnämnden gällande misstänkt oredlighet som denna utredning har tagit del av har handlat om publicerade resultat. Utredningen har dock sett exempel på både misstänkt oredlighet i

planering av forskning, i form av felaktigheter i en forskningsansökan, och i genomförande av forskning, där en forskare anmälde personer som arbetade inom ett pågående projekt. Utredningen anser att den svenska definitionen i likhet med t.ex. de norska och danska definitionerna bör omfatta oredlighet i både planering, genomförande och publicering av forskning.

8.3.2 Definitionens subjektiva sida

Den subjektiva sidan av en definition är den sida där man bedömer en inställning till det som har inträffat. Inom straffrätten krävs i den delen t.ex. att en gärningsman har haft skuld i förhållande till det inträffade. Detta betecknas som "skuldprincipen" och innebär bl.a. att endast den som har bevisad skuld bör drabbas av straffrättsligt ansvar.¹⁹ Man talar då om två skuldformer: uppsåt och oaktsamhet. Förenklat kan dessa två former förklaras som att en gärningsman antingen ska *ha förstått* vad hen har gjort (uppsåt) eller att hen i vart fall *borde ha förstått* detta (oaktsamhet). Utan uppsåt eller oaktsamhet har en gärning och följderna av en gärning mer inträffat i form av en olyckshändelse. Prövning av oredlighet i forskning kan inte jämföras med sådana straffrättsliga bedömningar, men samma grundprinciper bör enligt utredningen emellertid ändå beaktas, eftersom oredlighet i forskning inte ska kunna konstateras vid t.ex. fall av olyckshändelser. Någon rimlig avvägning måste därför göras även för den subjektiva sidan av en definition.

Det bör krävas uppsåt eller grov oaktsamhet för oredlighet i forskning

Frågan blir då vilket skuldkrav som bör uppställas för att t.ex. en inblandad forskare ska kunna anses vara ansvarig för oredlighet i forskning. Här finns tre varianter: uppsåt, uppsåt och grov oaktsamhet eller uppsåt och "vanlig" oaktsamhet.

¹⁹ Se Asp, Petter, Ulväng, Magnus och Jareborg, Nils, *Kriminalrättens grunder*, andra upplagan, Lustus förlag, 2013 s. 48.

Inte heller i denna fråga finns någon samsyn bland de svenska lärosätena. Vissa lärosäten kräver t.ex. uppsåt för att oredlighet i forskning ska anses ha skett, medan andra även anser att handlingar som har utförts av grov oaktsamhet eller t.o.m. "vanlig" oaktsamhet räcker för att utgöra oredlighet i forskning. Många lärosäten har, liksom Expertgruppen för oredlighet i forskning,²⁰ anslutit sig till Vetenskapsrådets definition av vetenskaplig oredlighet. För den definitionen räcker det med "vanlig" oaktsamhet som skuldkrav. Vissa av lärosätena har dock skärpt skuldkravet till grov oaktsamhet.

Utredningen har gjorts uppmärksam på att det kan vara mycket svårt att bevisa uppsåtliga avvikelser från god forskningssed, vilket är en viktig synpunkt i sammanhanget eftersom en utredningsreglering och hantering av misstankar av oredlighet i forskning inte får riskera att bli helt ineffektiv. Ett subjektivt krav som endast utgörs av uppsåt verkar inte heller vara frekvent förekommande i internationell reglering om oredlighet i forskning. Av dessa skäl anser utredningen att en nationell definition av oredlighet i forskning inte kan vara begränsad till enbart uppsåt.

Många internationella definitioner begränsar emellertid kompletteringen av uppsåt till grov oaktsamhet i stället för att även avse vanlig oaktsamhet. Uppsåt eller grov oaktsamhet är t.ex. de krav som gäller enligt definitioner för såväl Norge som Danmark. En svensk definition bör enligt utredningen närma sig de definitioner som tillämpas av våra grannländer, vilket därmed talar för att även en svensk definition bör avgränsas till uppsåt och grov oaktsamhet. På så vis fokuseras också på ett lämpligt sätt mot allvarliga och mer förslagna och klandervärda avvikelser från god forskningssed som gränsar till uppsåt i stället för att omfatta även vanliga oaktsamheter, som skulle kunna gränsa mot rena olyckshändelser.

Enligt utredningen är ett subjektivt krav på uppsåt eller grov oaktsamhet därför ett lämpligt skuldkrav att föreskriva även för svenska förhållanden vid utformningen av en definition av oredlighet i forskning.

²⁰ Se t.ex. Centrala etikprövningsnämnden, Expertgruppen för oredlighet i forskning, yttrande 2015-09-25, Dnr Ö 1-2015.

Innebörden av grov oaktsamhet

Utredningen har inte kunnat finna några tydliga preciseringar kring hur gränsen mellan grov oaktsamhet och vanlig oaktsamhet bör bedömas vid prövningar av misstankar om oredlighet i forskning.

Vid andra rättsliga bedömningar tolkas grov oaktsamhet oftast restriktivt. I t.ex. kontraktsrätten förklarades begreppet tidigare med ”vårdslöshet som inte ens vårdslösa personer brukar göra sig skyldiga till”, eller ”vårdslöshet som ger misstanke om uppsåt”. Sådana förklaringar används emellertid egentligen inte längre och begreppets innebörd anses nu bero på i vilket sammanhang som det förekommer.²¹

Inom skadestands- och försäkringsrätten anses det t.ex. krävas en vårdslöshet av mycket allvarligt slag och som vanligen ligger på gränsen till uppsåtligt förfarande och vittnar om en betydande hänsynslöshet eller nonchalans.²² I andra sammanhang kan det t.ex. krävas att mer påtagligt felaktiga uppgifter av grundläggande natur har lämnats.²³

I Norge har man gjort mer direkta uttalanden om vad som bör menas med grov oaktsamhet i förhållande till oredlighet i forskning:

for at en oppførsel skal kunne karakteriseres som grovt uaktsom, må den etter mitt syn representere et markert avvik fra vanlig forsvarlig handlemåte. Det må dreie seg om en opptreden som er sterkt klanderverdigg, hvor vedkommende altså er vesentlig mer å klandre enn hvor det er tale om alminneligg uaktsomhet.²⁴

Enligt utredningen bör ett krav på grov oaktsamhet för oredlighet i forskning därför innebära att ett förfarande vid t.ex. en manipulation av forskningsmaterial eller konstruktion av data, måste framstå som särskilt allvarligt, klandervärt och nonchalant för att kunna bedömas vara grovt oaktsamt och som utgångspunkt inte omfatta vanliga förbiseenden eller missförstånd. Det får emellertid överlämnas till Oredlighetsnämnden att för varje enskilt fall bedöma om kravet är uppfyllt eller inte.

²¹ Se t.ex. Hellner, Jan och Radetzki, Marcus, *Skadeståndsrätt*, nionde upplagan, 2014 s. 142 och däri angivna hänvisningar.

²² T.ex. NJA 1992 s. 130 och Hellner, Jan och Radetzki, Marcus, *Skadeståndsrätt*, nionde upplagan, 2014 s. 142.

²³ T.ex. NJA 2013 s. 369 vid viss straffrättslig bedömning.

²⁴ Det kongelige kunnskapsdepartementet, Prop. 158 L (2015–2016) s. 35 och där hänvisat rättsfall Høyesterett Rt. 1989 s. 1 318.

9 Ytterligare avgränsningar – vem och vad ska kunna prövas av den nationella nämnden?

Som har anförts i kapitel 7 föreslår utredningen att oredlighet i forskning ska utredas av en statlig myndighet, Oredlighetsnämnden. Utredningen har också haft i uppdrag att föreslå vilka frågor om oredlighet i forskning ett oberoende organ ska kunna utreda. Den definition som föreslogs i kapitel 8 är ett svar på den frågan. I det här kapitlet föreslår vi ytterligare hur nämndens verksamhet bör utformas och avgränsas. Först behandlar vi frågan om hur forskning bör definieras i detta sammanhang. Därefter föreslås vilka forskningsutförare som bör ingå i det föreslagna systemet. Enligt direktivet ska utredningen bedöma om ett oberoende organ ska kunna utreda misstanke om oredlighet i forskning hos andra forskningsutförare än statliga universitet och högskolor. Efter det föreslås, i enlighet med uppdrag i direktivet, möjliga lösningar på hur utredning av oredlighet ska kunna genomföras när det gäller forskning som utförts i Sverige och som en del i internationella forskningssamarbeten. Utredningen har också haft i uppdrag att ta ställning till om det bör finnas en borte gräns för när utredningar om oredlighet i forskning ska få initieras. Denna fråga behandlas sist i kapitlet.

9.1 Vilken verksamhet?

Utredningens förslag: I lagen om prövning av oredlighet i forskning ska forskning definieras på samma sätt som i lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor (etikprövningslagen).

Utredningens direktiv har inte gett oss i uppdrag att närmare överväga hur forskning ska definieras men vi har funnit det nödvändigt att utreda frågan eftersom den föreslagna Oredlighetsnämndens kompetensområde bör vara tydligt definierat. Utredningen har övervägt dels om det behövs en definition av forskning i den lag som styr Oredlighetsnämndens uppgifter, dels vilken definition som i så fall ska gälla. Vi har dock inte haft möjlighet och inte heller ansett det rimligt att utarbeta någon ny definition av forskning utan stannat vid att överväga om någon befintlig definition är lämplig.

Det som talar för att införa en definition av forskning i lagen om prövning av oredlighet i forskning är att det av rättssäkerhetsskäl bör vara så tydligt som möjligt för både forskare, forskningsutförare och Oredlighetsnämnden vilken typ av verksamhet som kan komma att granskas av nämnden. Det som talar emot en definition är att det inte är självklart att någon av de definitioner av forskning som redan finns i svensk lagstiftning passar i detta sammanhang, och att det heller inte är rimligt att den här utredningen föreslår ytterligare en forskningsdefinition.

En första svårighet med att definiera Oredlighetsnämndens kompetensområde är att utredningens direktiv genomgående talar om oredlighet i forskning, även när det gäller statliga universitet och högskolors befintliga skyldighet att utreda misstankar om oredlighet. Denna skyldighet gäller dock inte bara oredlighet i *forskning*. Enligt formuleringen i högskoleförordningen (1993:100) ska en högskola som genom en anmälan eller på något annat sätt får kännedom om en misstanke om oredlighet i *forskning, konstnärlig forskning eller utvecklingsarbete* vid högskolan utreda misstankarna. Vi har övervägt om även Oredlighetsnämnden bör utreda misstankar om oredlighet i *forskning, konstnärlig forskning eller utvecklingsarbete*, eller enbart i *forskning*. Formuleringen av den nuvarande utredningsskyldigheten för statliga universitet och högskolor

syftar tillbaka på 2 § 1 kap. högskolelagen (1992:1434) enligt vilken staten som huvudman ska anordna högskolor för dels utbildning, dels forskning och konstnärlig forskning samt utvecklingsarbete. I regeringens proposition *om universitet och högskolor – frihet för kvalitet* (prop. 1992/93:1), som är ett förarbete till formuleringen i högskolelagen, definieras begreppen forskning och utveckling i enlighet med OECD:s terminologi:

- Med *grundforskning* avses ett systematiskt och metodiskt sökande efter ny kunskap och nya idéer utan någon bestämd tillämpning i sikte. Grundforskning syftar till att ge bidrag till den vetenskapliga kunskapsmassan inom ett visst område.
- Med *tillämpad forskning* avses ett systematiskt och metodiskt sökande efter kunskap med en bestämd tillämpning i sikte.
- Med *utvecklingsarbete* avses ett idérikt och systematiskt utnyttjande av vetenskaplig och annan kunskap för att åstadkomma nya produkter, nya processer, nya system eller väsentliga förbättringar av nu existerande sådana.¹

Termen *konstnärlig forskning* skrevs in i högskolelagen 2013. En beskrivning ges i regeringens proposition *Forskning och innovation* (prop. 2012/13:30), som pekar på att konstnärlig forskning skiljer sig från vetenskaplig forskning i det att den konstnärliga forskningen utgår från konstnärlig praktik.²

Oredlighetsnämnden föreslås nedan pröva misstankar om oredlighet hos även andra forskningsutförare än statliga universitet och högskolor. Definitionerna av grundforskning och tillämpad forskning bedömer vi kan tillämpas på forskning av alla olika typer av forskningsutförare. Termen *utvecklingsarbete* är dock mer problematisk eftersom den i många sammanhang ges en delvis annan innebörd än den som uttrycks i definitionen ovan. Även med den definitionen kan troligen många typer av utvecklingsarbete komma att räknas in, som egentligen inte har den koppling till forskning eller vetenskap som avses med definitionen och som är önskvärd. Det vore därmed riskabelt att låta Oredlighetsnämnden utreda misstänkt oredlighet i utvecklingsarbete enligt den ovan angivna

¹ Prop. 1992/93:1 s. 32.

² Prop. 2012/13:30 s. 105.

definitionen hos andra forskningsutförare än statliga universitet och högskolor.

Utredningen har vidare inte funnit någon definition av begreppet konstnärlig forskning som är så tydlig som en lagfäst definition bör vara.

Eftersom det är svårt att tydligt definiera konstnärlig forskning och utvecklingsarbete för alla de forskningsutförare vars verksamhet ska kunna utredas av Oredlighetsnämnden så anser utredningen att nämnden bara ska utreda misstänkt oredlighet i *forskning*. För detta talar också att *oredlighet i forskning* är en etablerad term.

Hur bör då forskning på mest lämpligt sätt definieras i den föreslagna lagen om prövning av oredlighet i forskning? Här har vi övervägt två alternativ, forskningsdefinitionen i förarbetena till högskolelagen, som återfinns ovan, och forskningsdefinitionen i lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor (etikprövningslagen). I etikprövningslagen definieras forskning som

vetenskapligt experimentellt eller teoretiskt arbete för att inhämta ny kunskap och utvecklingsarbete på vetenskaplig grund, dock inte sådant arbete som utförs inom ramen för högskoleutbildning på grundnivå eller på avancerad nivå.

Tyvärr finns problem med båda dessa definitioner. Definitionen i förarbetena till högskolelagen är uppdelad i grundforskning och tillämpad forskning och den är inte lagfäst. En fördel med etikprövningslagens definition är att den är lagfäst. En annan fördel är att den även innefattar utvecklingsarbete på vetenskaplig grund, vilket innebär att skillnaden för de statliga universiteten och högskolorna inte skulle bli så stor gällande vilken typ av verksamhet som kan komma att utredas av ett oberoende organ. En nackdel är att definitionen i etikprövningslagen är omstridd och att regeringen, efter att flera instanser påpekat att definitionen medför tolkningssvårigheter, har gett en särskild utredare i uppdrag att se över den.³

Vid en samlad bedömning anser utredningen att lagen om prövning av oredlighet i forskning ska ha samma definition av forskning som etikprövningslagen. De övervägande skälen är att Oredlighets-

³ Dir. 2016:45.

nämndens kompetensområde bör göras så tydligt som möjligt och att det i svensk lagstiftning inte bör finnas flera olika forskningsdefinitioner. Även om etikprövningslagens forskningsdefinition har brister, så tror vi att alternativet att inte ge någon definition i lagen är sämre än att använda etikprövningslagens definition. Översynen av regelverken för forskningsetik bör emellertid beaktas vid en slutlig utformning av en definition i lagen om prövning av oredlighet i forskning.

Även med en definition av forskning i lagen om prövning av oredlighet i forskning måste Oredlighetsnämnden utarbeta praxis kring vilken verksamhet som faller inom ramen för vad som utgör forskning enligt definitionen. Vi bedömer att mycket av forskningen på konstnärliga högskolor faller inom den föreslagna definitionen av forskning och att misstänkt oredlighet i sådan konstnärlig forskning därför också kommer att kunna granskas av Oredlighetsnämnden. Om det kommer att uppstå misstankar om oredlighet i konstnärlig forskning som Oredlighetsnämnden inte anser sig behörig att pröva bör forskningsutföraren kunna hantera sådana misstankar inom ramen för sin egen organisation. Detsamma gäller sådant utvecklingsarbete som inte heller ryms inom definitionen av forskning.

9.2 Vilka forskningsutförare?

Utredningens förslag: Oredlighetsnämnden ska utreda alla misstankar om oredlighet i forskning hos statliga universitet och högskolor, enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda vissa examina, övriga statliga myndigheter, statliga bolag och stiftelser, kommuner och landsting samt kommunala bolag, föreningar och stiftelser.

Forskningsutförare i Sverige lyder i dag under olika regelverk gällande utredning av misstankar om oredlighet i forskning. Bestämmelsen om inhämtande av yttrande från Expertgruppen för oredlighet i forskning gäller endast statliga universitet och högskolor. Dessa har också ett lagkrav på sig att i sin verksamhet värna vetenskapens trovärdighet och god forskningssed samt att anpassa sin verksamhet så att en hög kvalitet nås i utbildningen och forsk-

ningen.⁴ För andra forskningsutförare är det inte reglerat i författning hur misstankar om oredlighet i forskning ska hanteras.

Till utredningen har framförts en önskan om att all forskning och alla forskningsutförare så långt möjligt ska behandlas lika. Utredningen anser att det är en god strävan. Vi har haft samråd med representanter för alla olika kategorier av forskningsutförare i Sverige för att få bättre underlag för att bedöma om den föreslagna nationella nämnden bör utreda misstänkt oredlighet i forskning även i annan forskningsverksamhet än vid statliga universitet och högskolor.

Utredningen har haft som övergripande inriktning att en så stor del av forskningsutförarna som möjligt ska ingå i det tänkta systemet. Det framstår som både rättvist, rättssäkert och effektivt att ett och samma organ utreder alla misstankar om oredlighet. Risken för att lika fall bedöms olika minskar, kompetensen samlas på ett ställe och olika organisationer för liknande verksamhet behöver inte byggas upp. Det finns dock också skäl som talar emot att ett statligt organ ska kunna utreda misstänkt oredlighet hos alla olika forskningsutförare. Nedan följer överväganden om de olika forskningsutförarna var för sig.

9.2.1 Statliga universitet och högskolor

I dag gäller att det endast är statliga universitet och högskolor som får hämta in ett yttrande från Expertgruppen för oredlighet i forskning hos Centrala etikprövningsnämnden. Ett universitet eller en högskola är skyldig att hämta in ett sådant yttrande om den person som väckt frågan om misstanke om oredlighet, eller den person som misstanken riktas mot, begär det, och universitetet eller högskolan inte bedömer det som uppenbart obehövligt. Statliga universitet och högskolor har också en författningsreglerad skyldighet att i sin verksamhet värna vetenskapens trovärdighet och god forskningssed.

Att statliga universitet och högskolor ska ingå i det föreslagna systemet där Oredlighetsnämnden ska utreda misstänkt oredlighet är självskrivet. Utredningen har dock övervägt om Oredlighets-

⁴ 1 kap. 3a och 4 §§ högskolelagen (1992:1434).

nämnden bör pröva alla oredlighetsmisstankar eller om universitetet och högskolorna fortsatt ska kunna utreda vissa fall i egen regi. Det som talar för att nämnden bör pröva alla misstankar och att de statliga universitetet och högskolorna därmed bör ha en skyldighet att överlämna alla sådana ärenden är att rättstillämpningen skulle bli mer enhetlig än i dag, att ett centralt organ som utreder flera ärenden skulle komma att få högre kompetens i frågan än respektive lärosäte som bara utreder enstaka fall, och att ett lärosäte inte skulle behöva utreda sig själv vid misstankar om oredlighet i forskning i organisationen.

Under utredningens gång har det framförts åsikter om att en skyldighet att anmäla misstankar om oredlighet till ett centralt organ är ett för stort ingrepp i högskolornas verksamhet. Redan i dag är statliga universitet och högskolor skyldiga att anmäla ärenden om oredlighet till Expertgruppen för oredlighet om någon av de inblandade begär det och det inte bedöms vara uppenbart obehövligt. Under 2016 har också betydligt fler yttranden begärts från Expertgruppen för oredlighet i forskning av statliga universitet och högskolor. Att alla misstankar om oredlighet ska anmälas till Oredlighetsnämnden är därför i praktiken inte ett särskilt stort ingrepp i universitetens och högskolornas autonomi. Principen om autonomi måste också vägas emot andra principer och i detta fall anser utredningen att det är befogat att skärpa regelverket till fördel för värnande av forskningens kvalitet och tillförlitlighet och allmänhetens förtroende för forskningen. Oredlighetsnämnden bör därför utreda alla fall av misstänkt oredlighet i forskning inom statliga universitet och högskolor.

9.2.2 Enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda vissa examina

Forskning utförs också inom högskolor som drivs av andra aktörer än staten, till exempel av stiftelser, bolag eller föreningar. Dessa kallas enskilda utbildningsanordnare. Vissa enskilda utbildningsanordnare har rätt att utfärda samma typer av examina som statliga universitet och högskolor får utfärda. Tillstånd att utfärda sådana examina får endast lämnas under vissa förutsättningar, t.ex. att utbildningen bedrivs på sådant sätt att den uppfyller de krav som uppställs i 1 kap. högskolelagen (1992:1434). Det är dessa enskilda

utbildningsanordnare med tillstånd att utfärda vissa examina som diskuteras i det här avsnittet. För enkelhets skull benämner vi dem ibland enbart ”enskilda utbildningsanordnare”.

Flertalet av de enskilda utbildningsanordnarna som har tillstånd att utfärda vissa examina bedriver forskningsverksamhet, men inte alla. Det är i dag inte reglerat i författning hur de ska hantera misstankar om oredlighet i forskning. Flera av dem, särskilt de stora, har dock beslutat om en intern hanteringsordning. Många av de enskilda utbildningsanordnarna är små och har aldrig utrett något fall av misstänkt oredlighet.

Utredningen anser att det är av stor vikt att prövning av oredlighet i forskning framöver ska behandlas på ett så likartat sätt som möjligt inom all högskolverksamhet, även den som bedrivs utanför de statliga universiteten och högskolorna. Utredningen har även fått uppfattningen att många av de enskilda utbildningsanordnarna faktiskt också önskar ha samma regleringar som de statliga universiteten och högskolorna för dessa frågor.

Samtidigt ska det understrykas att de enskilda utbildningsanordnarna är fristående från staten. Den styrande idén i den s.k. Autonomipropositionen *En akademi i tiden – ökad frihet för universitet och högskolor* (prop. 2009/10:149) om att statlig reglering av universitet och högskolor inte bör vara alltför långtgående eller detaljerad är därmed ännu mer aktuell i förhållande till de enskilda utbildningsanordnarna. Detta innebär emellertid inte att staten helt har underlåtit att reglera de enskilda utbildningsanordnarnas verksamhet, men regleringen är mer begränsad för de enskilda utbildningsanordnarna än för statliga universitet och högskolor. Till exempel gäller högskolelagens bestämmelser bara i begränsad omfattning.

Om tillräckligt starka skäl föreligger är det ändå möjligt att reglera även de enskilda utbildningsanordnarnas verksamhet. Ett exempel på en reglering är lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda vissa examina i vilken det ställs en rad krav på enskilda utbildningsanordnare som vill kunna utfärda dessa examina.

Utredningen anser att enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda vissa examina bör omfattas av den föreslagna regleringen kring hantering av oredlighet i forskning och att det bör ske på samma sätt som för övriga forskningsutförare, dvs. genom föreskrifter.

Av respekt för de enskilda utbildningsanordnarnas självbestämmande anser utredningen emellertid att de förslag som också lämnas för fortsatt upprätthållande av god forskningssed i avsnitt 14.3 inte ska omfatta de enskilda utbildningsanordnarna utan enbart gälla statliga universitet och högskolor. Om en enskild utbildningsanordnare ser positivt på de föreskrifterna, kan de emellertid genom egen reglering själva besluta att tillämpa dem. I kapitel 12 övervägs vissa frågor kring offentlighet och sekretess för utredningarna.

9.2.3 Övriga statliga myndigheter

Forskning utförs också inom ett trettiotal statliga myndigheter som inte är universitet eller högskolor. Enligt en kartläggning som gjordes av en statlig utredare 2012 hade vissa av dessa myndigheter forskning som ett tydligt uppdrag i instruktion eller regleringsbrev medan andra bedrev forskning utan att denna uppgift nämndes i sådana styrdokument.⁵ Utredaren bedömde att myndigheternas kvalitetssäkring av sin forskning i stort sett var tillfredsställande, med några få undantag.⁶ I utredarens betänkande nämns dock ingenting om hur de aktuella statliga myndigheterna utreder eventuella misstankar om oredlighet i forskning. Ett urval av dessa myndigheter var närvarande vid den hearing som utredningen anordnade den 18 maj 2016 och ingen av dem rapporterade att de har utarbetade rutiner för hur sådana misstankar ska utredas. En önskan om att de statliga myndigheterna ska omfattas av samma regelverk som de universiteten och högskolorna framfördes då.

Övriga statliga myndigheter har inte lika stor kunskap om eller erfarenhet av hur misstänkt oredlighet bör utredas som universiteten och högskolorna och deras forskningsverksamhet är också mycket liten i förhållande till lärosätenas. Detta anser vi talar för att inte heller de myndigheterna själva bör utreda misstänkt oredlighet i forskning, utan att de på samma sätt som statliga universitet och högskolor ska vara skyldiga att anmäla misstankar om oredlighet till Oredlighetsnämnden. Därmed föreslår vi att statliga myndigheter som bedriver forskning ska omfattas av den föreslagna regleringen.

⁵ SOU 2012:20 s. 38.

⁶ SOU 2012:20 s. 41 f.

9.2.4 Kommuner och landsting

Forskning utförs även i kommuners och landstings regi. Exempelvis ska landstingen och kommunerna enligt lag medverka vid finansiering, planering och genomförande av kliniskt forskningsarbete på hälso- och sjukvårdens område samt av folkhälsovetenskapligt forskningsarbete.⁷ För denna verksamhet får kommuner och landsting statsbidrag. Någon samlad bild av kommunernas och landstingens forskning har vi inte kunnat få, men det förefaller som om forskning inom hälso- och sjukvård utgör den absolut största delen. Kommunerna driver utvecklingsarbete inom t.ex. områden som äldreomsorg, socialtjänst och avloppsteknik och det kan inte uteslutas att en viss del av den verksamheten faller inom definitionen av forskning.

Hur kommuner och landsting ska utreda frågor om oredlighet i forskning eller andra avvikelser från god forskningssed är inte reglerat. Som forskningsutförare bör de emellertid som andra inom vars verksamhet forskning bedrivs beakta forskningsetiska normer. Vid samråd med företrädare för landstingens forskningsverksamhet och Sveriges Kommuner och Landsting har framkommit att det finns väl utarbetade system för t.ex. hantering av frågor om uppkomna vårdskador m.m., men att det i allmänhet inte finns någon struktur inom kommunerna och landstingen för hur just misstankar om oredlighet i forskning ska hanteras. I vissa fall har en misstänkt person som forskat inom sjukvården varit anställd vid en högskola och därmed har misstanken kunnat hanteras av denna, men när forskaren enbart är anställd av landstinget finns inte möjligheten att lämna ärendet till en högskola.

Utredningen anser att samma regelverk om hantering av misstankar om oredlighet i forskning, så långt möjligt bör gälla alla forskningsutförare. Att ha olika regelverk är särskilt olyckligt för forskning inom hälso- och sjukvård, där forskningen ofta utförs i samverkan mellan akademi och landsting. Det som talar för att misstänkt oredlighet i kommuner och landstings forskning ska utredas av Oredlighetsnämnden är att lika fall bör bedömas lika och att det är mindre resurskrävande att ha en instans som utreder oredlighet i forskning än att flera sådana parallella instanser byggs

⁷ 26 b § hälso- och sjukvårdslagen (1982:763).

upp. Med tanke på att omfattningen av forskningen inom kommuner och landsting är liten i jämförelse med universitetens och högskolornas forskning tror vi också att kommunsektorn skulle gynnas av ett sådant system. Det faktum att kommuner och landsting har en lagstadgad skyldighet att bedriva viss forskning och att delar av deras forskning är statligt finansierad talar ytterligare för att de bör omfattas av systemet, även om de också bedriver egeninitierad forskning med egna medel. Vi bedömer att det inte är rimligt att misstänkt oredlighet inom kommuners och landstings forskning hanteras enligt olika regelverk, utan att sådana misstankar ska hanteras på samma sätt oavsett finansiering och lagreglering.

Kommuner och landsting är självstyrande och en tvingande statlig reglering innebär en inskränkning i den kommunala självstyrelsen som måste motiveras. Om staten föreslår överta ansvar från kommunerna måste det alltid ha övervägts om samma syfte kan uppnås med ett mindre avsteg i den kommunala självstyrelsen. Enligt 14 kap. 3 § regeringsformen bör en inskränkning i den kommunala självstyrelsen inte gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till de ändamål som har föranlett den. Detta är en proportionalitetsprincip för lagstiftning mot kommuner och en prövning ska göras av om skälen för den tänkta regleringen motiverar det eventuella intrång i den kommunala självstyrelsen som regleringen innebär. Om olika möjligheter finns för att nå samma mål bör riksdagen välja den reglering som är minst ingripande mot den kommunala självbestämmanderätten.

Vid en sådan bedömning anser utredningen att ett system där ett statligt organ utreder misstänkt oredlighet i kommunernas forskning visserligen innebär en inskränkning i den kommunala självstyrelsen eftersom en ny reglering införs, men samtidigt också en lättnad för kommunerna, eftersom de själva inte längre behöver ansvara för sådana oredlighetsutredningar. Det är också rimligt att samma system gäller för prövning av oredlighet i forskning i hela den offentliga förvaltningen. Ett alternativ är annars att reglera att kommunsektorn i stället själv ska utreda misstänkt oredlighet i sin forskning. Kommuner och landsting har t.ex. processer för kvalitetssäkring och avvikelsehantering och det skulle då kunna regleras att avvikelser från god forskningssed ska hanteras inom de systemen.

Vi anser dock att starkare skäl talar för att kommuner och landsting ska ha samma regler som de statliga forskningsutförarna och de enskilda utbildningsanordnarna när det gäller utredning av oredlighet i forskning och att den lilla inskränkningen i den kommunala självstyrelsen som det innebär är väl motiverad av att samma regler bör gälla alla och att det är mer effektivt att ha en instans för oredlighetsutredningar än flera parallella. Av respekt för det kommunala självbestämmandet anser utredningen emellertid att de förslag som också lämnas för fortsatt upprätthållande av god forskningssed i kapitel 14.3 inte ska omfatta kommuner och landsting, utan enbart gälla statliga universitet och högskolor. Om enskilda kommuner och landsting ser positivt på även de föreskrifterna, kan de genom egen reglering själva besluta att tillämpa också de reglerna.

9.2.5 Övrig statlig och kommunal verksamhet

Forskning utförs dessutom inom annan statlig verksamhet så som det statliga bolaget RISE Research Institutes of Sweden AB. Utredningen anser att den föreslagna lagen om prövning av oredlighet i forskning ska omfatta all forskningsverksamhet i statliga bolag och stiftelser, om verksamheten är reglerad i lag eller någon annan författning eller om staten som ägare eller genom tillskott av statliga anslagsmedel eller genom avtal eller på något annat sätt har ett bestämmande inflytande över verksamheten. Detsamma ska gälla all forskningsverksamhet i kommunala aktiebolag, handelsbolag, ekonomiska föreningar och stiftelser där kommuner eller landsting utövar ett rättsligt bestämmande inflytande. Regleringen motsvarar i huvudsak Riksrevisionens granskningsområde enligt 2 § 1, 4 och 5 i lagen (2002:1022) om revision av statlig verksamhet samt den avgränsning som ges för kommuner och landsting i 2 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400).

9.2.6 Privata forskningsutförare

Många forskningsutförare är privata företag, organisationer och stiftelser. De branscher som 2013 hade störst utgifter för forskning och utveckling var Metaller, datorer, elektronikvaror, optik,

elapparatur och övriga maskiner, Motorfordon och andra transportmedel, Möbler och andra tillverkande varor, Farmaceutiska basprodukter och läkemedel samt Informations- och kommunikationstjänster.

Utredningen har övervägt om även misstänkt oredlighet i privata företags, organisationers och stiftelsers forskning bör utredas av Oredlighetsnämnden. Ett skäl som talar för ett sådant system är att all forskning bör behandlas lika oavsett i vems regi den utförs. Utredningen har dock svårt att se hur en allmänt utformad tvingande reglering om att anmäla misstankar om oredlighet till den nationella nämnden skulle kunna utformas för privata företag, organisationer och stiftelser. En skyldighet att anmäla en misstanke om oredlighet till ett statligt organ och en skyldighet att förse organet med forskningsdata förefaller vara ett alltför långtgående ingrepp i näringsfriheten.

Andra typer av tvingande reglering finns visserligen redan gällande vissa aspekter av forskningsverksamheten. Ett exempel på detta är att bl.a. forskning som innebär ett fysiskt ingrepp på en forskningsperson eller innefattar behandling av känsliga personuppgifter bara får utföras om den har godkänts vid en etikprövning av en statlig nämnd.⁸ Detta gäller för all forskning, vare sig den sker i offentlig eller privat regi. En annan typ av tvingande reglering för privata företag är tillstånd för att få sälja vissa typer av produkter. Över vissa verksamheter utövas också tillsyn av statliga myndigheter. Ett tydligt exempel på det är läkemedelsforskning. Läkemedelsföretagens forskningsverksamhet granskas av svenska och utländska myndigheter och det finns även ett omfattande system för självkontroll. Misstankar om oredlighet och andra former av oegentlighet utreds internt eller med hjälp av Läkemedelsverket, som har tillsynsansvar över företagens kliniska läkemedelsprövningar. Forskare som bedömts ha varit oredliga kan av företagen stämmas för kontraktsbrott. Det rigorösa kontrollsystemet har byggts upp mot bakgrund av den stora skandalen på 1960-talet gällande läkemedelssubstansen talidomid (i Sverige marknadsförd under varunamnet Neurosedyn). Medlet visade sig ge svåra fostermissbildningar om det gavs till gravida under de tre första havandeskapsmånaderna.

⁸ 3, 4, 6 och 24 §§ lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor.

Eftersom oredlighet i forskning i normalfallet inte är brottsligt utan rör sig om avsteg från god forskningssed, anser vi att en tvingande lagstiftning för privata företag, organisationer och stiftelser skulle bli alltför långtgående och inte kan motiveras. Det framstår heller inte som lika nödvändigt med en tvingande reglering om att anmäla misstankar till en ny statlig myndighet om det finns andra system som effektivt tar hand om sådana misstankar. Utredningen har inte haft möjlighet att i detalj studera alla branscher och deras regelverk men kan peka på att det åtminstone för läkemedelsbranschen redan finns en fungerande statlig tillsyn över forskningen genom Läkemedelsverket som dessutom är reglerad på EU-nivå. Vi bedömer att det inte är vare sig önskvärt eller möjligt att ersätta eller komplettera det systemet med bestämmelse om att företagen måste anmäla misstankar om oredlighet i forskning till det ovan föreslagna statliga organet. Utredningen föreslår därmed att privata företag, organisationer och stiftelser inte ska omfattas av det föreslagna systemet.

9.2.7 Forskning med offentlig finansiering

I Danmark respektive Norge gäller att all forskning som har fått offentlig respektive norsk finansiering ska kunna utredas av deras respektive centrala organ för utredningar av misstänkt oredlighet i forskning. Utredningen har övervägt om en liknande reglering är önskvärd även för Sveriges del.

De statliga forskningsfinansiärerna Vetenskapsrådet, Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande (Formas) och Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (Forte) har gemensamma riktlinjer⁹ för vilka medelsförvaltare som godkänns som mottagare av deras bidrag. Enligt riktlinjerna får en godkänd medelsförvaltare inte vara en organisatorisk enhet som bedriver ekonomisk verksamhet. En medelsförvaltare ska dessutom bl.a. vara en juridisk person med ett svenskt organisationsnummer, ha en dokumenterad forskningsverksamhet och bedömas ha förmågan att klara de åtaganden enligt de rådgemensamma generella villkoren för bidrag

⁹ Vetenskapsrådet, *Godkända medelsförvaltare för Vetenskapsrådets bidrag*, Bilaga 1 till GD-beslut nr 195 (2015).

till forskning, garantera den akademiska friheten inom ramen för sitt uppdrag genom att forskningsproblem får väljas fritt, forskningsmetoder fritt får utvecklas och forskningsresultat fritt får publiceras. De svenska organisationer som är godkända som medelsförvaltare hos Vetenskapsrådet, Forte och Formas är enbart sådana forskningsutförare vars forskning föreslås kunna utredas av Oredlighetsnämnden. För dessa skulle en bestämmelse om att misstänkt oredlighet i forskning som får offentlig finansiering ska kunna utredas inte tillföra något.

Men statliga forskningsbidrag kan också ges till andra typer av forskningsutförare. Exempelvis ger Vinnova bidrag till både privata företag, ideella föreningar, stiftelser, fysiska personer och utländska juridiska personer.¹⁰

Utredningen anser att det är en tilltalande tanke att misstänkt oredlighet i all forskning som finansieras med offentliga medel skulle utredas av Oredlighetsnämnden. Vi anser dock samtidigt att en reglering av privata företag, organisationer och stiftelser inte är önskvärd och blir alltför långtgående. En bestämmelse om att misstänkt oredlighet i all forskning som finansieras med offentliga medel skulle utredas av Oredlighetsnämnden skulle troligen bli svår att tillämpa eftersom forskningsprojekt ofta bara delvis är finansierade av offentliga medel, vilket torde medföra svårigheter med att avgöra vilken del av projekten som då skulle behöva utredas av nämnden. Det förefaller dessutom ogenomförbart att reglera att misstänkt oredlighet utförd av t.ex. utländska juridiska personer skulle utredas av Oredlighetsnämnden. Efter dessa överväganden finner utredningen att Oredlighetsnämnden inte bör utreda misstanke om oredlighet i forskning hos andra forskningsutförare än statliga universitet och högskolor, enskilda utbildningsanordnare, övriga statliga myndigheter, statliga bolag och stiftelser, kommuner och landsting samt kommunala bolag, föreningar och stiftelser, även om forskningen fått offentlig finansiering.

¹⁰ Vinnova, *Årsredovisning 2015* s. 42.

9.3 Utredning av misstänkt oredlighet utomlands och i internationella forskningssamarbeten

Utredningens bedömning: Oredlighetsnämnden bör utreda misstankar om oredlighet i den forskningsverksamhet som utförs av någon av de utpekade forskningsutförarna, även om forskningen utförs utomlands.

Forskning sker allt oftare inom ramen för internationella samarbeten. Över en tredjedel av artiklarna som publiceras i vetenskapliga tidskrifter har författare från olika länder.¹¹ Vissa samarbeten sker mellan forskare i Sverige och bara någon eller ett fåtal personer i ett annat land, men det finns också stora globala forskningsprojekt som involverar tusentals forskare från många olika länder.¹² Även finansieringen av internationella forskningssamarbeten kan komma från många olika källor.

Enligt utredningens direktiv uppkommer i detta sammanhang frågor om vilka regelverk om utredning av misstänkt oredlighet i forskning som ska gälla och i vilket land en utredning ska ske. Utredningen ska därför föreslå möjliga lösningar på hur utredning av oredlighet ska kunna genomföras när det gäller forskning som utförts i Sverige och som en del i internationella forskningssamarbeten. Vi har tolkat direktivet så att frågan handlar om dels internationella forskningssamarbeten som utförs i Sverige, dels internationella forskningssamarbeten som utförs utomlands och där en svensk forskningsutförare är samarbetspart. Vi kommer också att kommentera de situationer där svenska forskare forskar utomlands, utan att forskningen är del i ett internationellt forskningssamarbete.

9.3.1 Exempel på internationella forskningssamarbeten

Internationella forskningssamarbeten finns i många olika varianter. Ibland skriver parterna avtal kring vem som ska göra vad men inte alltid. Ibland jobbar man parallellt med olika delar av ett projekt

¹¹ The Royal Society, *Knowledge, networks and nations Global scientific collaboration in the 21st century*, 2011 s.46. Uppgiften gäller år 2008.

¹² I bid s. 46 f.

och ibland samarbetar man mer direkt inom varje del. En forskare med anställning hos en svensk forskningsutförare kan därmed komma att utföra forskning utomlands inom ramen för samarbetet. På motsvarande sätt kan en forskare utan anknytning till en svensk forskningsutförare utföra forskning i Sverige, inom en svensk forskningsutförares organisation. Även om man har arbetat med olika delar i ett projekt kan delarna sen pusslas ihop och presenteras som en helhet. Det förekommer också att forskare enbart lånar utrustning utomlands för att genomföra experiment, i synnerhet speciell utrustning i form av ”core facility” eller liknande.

9.3.2 Utredning av oredlighet i internationella forskningssamarbeten

Flertalet länder, om inte alla, med vilka svenska forskningsutförare utför internationella forskningssamarbeten, har egna system för att utreda misstänkt oredlighet i forskning. Dessa system är framför allt inriktade på forskning i det egna landet, men kan ibland också sträcka sig till att kunna utreda forskning utomlands som på något annat sätt har anknytning till landet, t.ex. genom att den har fått finansiering från det aktuella landet eller att forskare med anställning inom landet har utfört forskningen i utlandet. I våra grannländer finns bestämmelser om granskning av misstänkt oredlighet i forskning som har skett i utlandet. Det norska Granskingsutvalget kan uttala sig dels om oredlighet i forskning i Norge, dels om oredlighet i forskning i utlandet om den bedrivs av forskare som är anställda av en norsk arbetsgivare eller om en väsentlig del av finansieringen kommer från Norge. Här hänger man alltså upp utredningsskyldigheten på en anknytning i form av anställning av en norsk arbetsgivare eller finansiering från Norge. I Danmark gäller att den vetenskapliga publikation som det klagas på ska vara offentliggjord i Danmark, ha utarbetats som ett led i den anklagades anställning eller förvärvsarbete i Danmark eller ska ha fått finansiering av en dansk offentlig myndighet, eller så ska forskaren i övrigt ha sin närmaste anknytning till Danmark. I de finska anvisningarna om god vetenskaplig praxis och handläggning av misstankar om avvikelser från den sägs att anvisningarna i tillämpliga delar bör iakttas även i det nationella och internationella forskningsarbete som sker i samarbete med företag och andra organisationer.

Då en misstanke om oredlighet uppstår inom forskning som är eller har varit del i ett internationellt samarbete uppstår frågan vem som ska utreda den misstänkta oredligheten. Det är kanske från början inte tydligt vem som har varit eller är ansvarig för olika delar av projektet och i vilket land oredligheten har ägt rum. Det kan därmed komma att uppstå situationer både där flera olika länders organ för utredning av misstänkt oredlighet¹³ har möjlighet eller skyldighet att utreda en viss misstanke om oredlighet i forskning, och där inget lands organ har skyldighet att utreda.

9.3.3 Nuvarande svenska reglering

I dag gäller att en högskola, i betydelsen statligt universitet eller statlig högskola, som genom en anmälan eller på något annat sätt får kännedom om en misstanke om oredlighet i forskning, konstnärlig forskning eller utvecklingsarbete *vid högskolan* ska utreda misstankarna.¹⁴ Det har inte närmare angetts hur uttrycket *vid högskolan* bör tolkas.

Utredningen har bara fått kännedom om ett fall där en forskare har utretts för oredlighet i forskning som delvis har skett utomlands, men den handling som forskaren fälldes för hade inte genomförts utomlands. Vi vet inte om någon högskola har ställts inför frågan att avgöra om forskning utomlands kan räknas som att den är utförd vid högskolan.

9.3.4 Överväganden och slutsats

När det gäller internationella forskningssamarbeten uppstår frågor om vilken forskning i Sverige och vilken forskning utomlands som bör kunna granskas av Oredlighetsnämnden. Systemet måste både vara rimligt och genomförbart, juridiskt och praktiskt.

Att de utpekade forskningsutförarnas forskningsverksamhet i Sverige ska omfattas av regelverket anser vi är självklart. Men vad bör gälla om forskare som är anställda av de utpekade forskningsutförarna forskar utomlands inom ramen för sin anställning, inom

¹³ Med organ avses här både forskningsutförare och organ som är fristående från dessa.

¹⁴ 1 kap. 16 § högskoleförordningen (1993:100).

ett internationellt forskningssamarbete eller t.ex. sammanställer data eller skriver en artikel i ett annat land utan att för den skull vara knuten till en forskningsmiljö där? I dessa fall tycker vi att det är rimligt att Oredlighetsnämnden ska kunna granska forskningen. Om endast forskning som har utförts i Sverige kan utredas så skulle det kunna få den oönskade effekten att en forskare kan skylla på att en viss del av forskningen, t.ex. sammanställningen av resultat, har genomförts utomlands, och på så sätt undkomma prövning.

Som utredningen ser det finns det i grunden inget hinder mot att själva *regleringen* om svenska utredningar av oredlighet i forskning kan omfatta även internationella samarbeten. En utredning måste emellertid också kunna *genomföras* såväl juridiskt som praktiskt. För att kunna utreda ett ärende om misstänkt oredlighet i forskning behöver nämnden kunna få ta del av relevant utredningsmaterial i form av t.ex. forskningsdata. Därvid kan juridiska och praktiska hinder uppstå eftersom svenska myndigheter inte kan utöva sin myndighet i andra länder.

Det är bara från svenska forskningsutförare som Oredlighetsnämnden kan tilldelas en rätt att begära ut material som också kan göras möjlig att verkställa. Även om reglerna om utredning av oredlighet i forskning alltså principiellt skulle kunna omfatta även internationella situationer, anser utredningen att Oredlighetsnämnden endast bör åläggas uppdrag som den kan förutsättas ha en möjlighet att kunna genomföra. Oredlighetsnämnden bör därför bara få till uppgift att utreda misstänkt oredlighet i forskning inom ramen för internationella samarbeten för vilken det gäller att en svensk forskningsutförare kan lämna ut forskningsdata till nämnden. För att det ska vara möjligt ska ansvaret för forskningen och dokumentationen av den ligga hos den svenska forskningsutföraren. Om en utredning är praktiskt och juridiskt genomförbar får överlämnas till Oredlighetsnämnden att avgöra i varje enskilt fall.

Ovanstående resonemang leder också till slutsatsen att det inte är all forskning som har utförts i Sverige som kan prövas av Oredlighetsnämnden. Även här gäller att den måste ha utförts av en svensk forskningsutförare som kan lämna ut forskningsdata till nämnden.

Frågan vem som äger forskningsdata inom internationella forskningssamarbeten verkar inte kunna besvaras på ett generellt plan. Det är beroende av datans karaktär och därmed olika från fall

till fall. Svenska forskningsutförare bör tydligt precisera ansvar och ägarskap gällande forskning och forskningsdata i sina internationella samarbeten. Enligt den information utredningen har fått så regleras frågan om data i flertalet av universitetens och högskolornas samarbetsavtal inom internationellt forskningssamarbete, t.ex. inom samarbeten som får stöd av EU:s ramprogram för forskning och innovation Horisont 2020.

Någon särskild reglering av detta bedömer vi inte behövs eftersom den föreslagna lagen ska tillämpas på den forskningsverksamhet som utförs av de utpekade forskningsutförarna. I denna forskningsverksamhet ska då begreppsmässigt ingå även den forskningsverksamhet som utförs utomlands.

9.3.5 Övriga kommentarer

Vi vill samtidigt påpeka att alla problem kring utredning av misstänkt oredlighet i internationella forskningssamarbeten inte kan lösas genom en reglering av Oredlighetsnämndens verksamhet. Svenska forskare kan t.ex. utföra forskning utomlands som bisyssla. Då utförs forskningen inte inom ramen för den ordinarie anställningen. Det skulle liksom tidigare beskrivits då inte vara möjligt för Oredlighetsnämnden att begära in relevant utredningsmaterial. Nämnden bör därmed inte få till uppgift att utreda misstänkt oredlighet i sådan forskning. Utredningen vill dock påpeka att forskare med anknytning till Sverige genom anställning självfallet bör arbeta med samma etiska förhållningssätt oavsett var hen bedriver sin forskning.

Dessutom kommer det, liksom är fallet redan i dag, att kunna uppstå situationer där misstänkt oredlighet i forskning som utförts i Sverige eller utomlands prövas av både ett svenskt och ett utländskt organ. Det skulle också kunna uppstå situationer där det inte finns någon ansvarig instans i det andra landet. Dessa båda fall skulle visserligen vara olyckliga, men kan inte lösas inom ramen för denna utredning.

Inom OECD pågår ett arbete om förbättring av och internationellt utbyte kring hur medlemsländerna ska utreda misstankar om oredlighet i forskning. Inom detta arbete har en arbetsgrupp haft särskilt fokus på att underlätta utredningar av misstänkt ored-

lighet i internationellt forskningssamarbete. Gruppen konstaterade i sin slutrapport att en harmonisering av olika länders system för utredning av misstänkt oredlighet är högst osannolik och kanske inte heller önskvärd. Däremot förespråkade den vissa principer om utredning av misstänkt oredlighet som bör följas i internationella forskningssamarbeten och medvetandehöjande åtgärder kring detta. Gruppen föreslår att man i varje avtal gällande internationellt forskningssamarbete ska ta upp frågan om god forskningssed och beskriva de principer och procedurer som ska gälla för utredningar av misstänkt oredlighet i projektet.¹⁵ Liknande rekommendationer ges i en nyligen publicerad rapport av Science Europe.¹⁶ Utredningen ansluter sig till dessa synpunkter.

9.4 Bör det finnas en bortre gräns för när utredningar ska få initieras?

Utredningens förslag: Oredlighetsnämnden ska inte pröva oredlighet i forskning som grundas på omständigheter som är äldre än tio år, om det inte finns särskilda skäl för en sådan prövning.

Utredningen har haft i uppdrag att ta ställning till om det bör finnas en bortre gräns för när utredningar om oredlighet i forskning ska få initieras. Kommittédirektivet pekar vidare på att det är allvarligt om forskningsresultat som bygger på fusk eller annan oredlighet i forskning har publicerats och resultaten ligger till grund för föreskrifter och policyutformning eller för hur processer, metoder och produkter utformas, och att det i internationella sammanhang har förekommit att artiklar dragits tillbaka decennier efter konstaterad oredlighet. Samtidigt konstateras att vissa myndigheter i USA, t.ex. Office of Research Integrity, använder en sexårsgräns för hur länge efter påstådd oredlighet i forskning som anmälningar kan göras och undersökningar genomföras.

¹⁵ OECD, Global Science Forum, *Co-ordinating Committee for Facilitating International Research Misconduct Investigations*, Final Report s. 6, www.oecd.org/sti/sci-tech/42713295.pdf

¹⁶ Science Europe, *Research Integrity Practices in Science Europe Member Organisations*, Survey Report, juli 2016.

9.4.1 En jämförelse med andra regleringar

Internationell utblick

För forskning som utförs med stöd av Department of Health and Human Services (HHS) i USA gäller att anmälningar och utredningar av påstådd oredlighet i forskning måste göras inom sex år efter det att den påstådda oredligheten har begåtts. Sexårsregeln gäller dock inte om den anklagade inom tidsgränsen har fortsatt att citera eller återanvända den aktuella forskningen för egen nytta eller om den påstådda oredligheten skulle ha väsentlig negativ effekt på allmänhetens liv och hälsa. I dessa fall kan anklagelserna utredas även om det gått längre tid än sex år.¹⁷ I vare sig Norge eller Finland finns någon preskriptionsgräns gällande utredning av misstänkt oredlighet.

Universitetens och högskolornas hantering i dag

I dag finns ingen föreskriven bortre gräns för när utredningar om oredlighet i forskning får initieras av statliga universitet och högskolor. Expertgruppen för oredlighet i forskning yttrade sig t.ex. 2011 i ett ärende som avsåg misstankar om oredlighet i forskning utförd 1998–2005.¹⁸ I övrigt har det inte kommit till utredningens kännedom att ett universitet eller en högskola har utrett misstänkt oredlighet som påstås ha inträffat långt tillbaka i tiden, och inte heller känner vi till något fall där ett universitet eller en högskola har avstått från att utreda misstänkt oredlighet till följd av att alltför lång tid har förflutit.

Exempel på andra typer av begränsningsregler i svensk rätt

När olika former av personligt ansvar regleras i svensk rätt finns det ett flertal exempel på tidsbegränsande regleringar. Vid brott finns t.ex. preskriptionsbestämmelser, med undantag för vissa särskilt allvarliga brott.¹⁹

¹⁷ 42 Code of Federal Regulations 93.105.

¹⁸ Centrala Etikprövningsnämnden, Expertgruppen för oredlighet i forskning, yttrande 2011-04-21, Dnr O 3-2010.

¹⁹ 35 kap. 1 och 2 §§ brottsbalken (1962:700).

Disciplinpåföljder för offentligt anställda arbetstagare som uppsåtligen eller av oaktsamhet har åsidosatt sina skyldigheter i anställningen kan bara meddelas om arbetstagaren inom två år från förseelsen skriftligen har underrättats om vad som anförs mot honom eller henne.²⁰

I fråga om klagomål mot hälso- och sjukvården och dess personal ska Inspektionen för vård och omsorg inte utreda händelser som ligger mer än två år tillbaka i tiden, om det inte finns särskilda skäl.²¹ Skälet för den begränsningen är att det sällan är möjligt att utreda händelser som ligger längre tillbaka i tiden, eftersom personal kan ha bytts ut eller rutiner förändrats. Det anges att det därför med hänsyn till patientsäkerheten sällan finns skäl att lägga ner omfattande resurser på utredning av händelser som inträffade flera år tidigare. Särskilda skäl för att inleda en utredning av en händelse som ligger längre tillbaka i tiden än två år, kan vara att klagomålet rör en händelse som fått allvarliga konsekvenser för en enskild, att det finns skäl att misstänka att ett brott har begåtts eller att det finns skäl att befara att anmälda missförhållanden alltjämt består.²²

I frågan om skydd för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden på sin arbetsplats har regeringen bedömt att det inte finns något skäl till att uttryckligen tydliggöra hur långt tillbaka i tiden som ett missförhållande ska kunna gälla utan att mer börja framstå som ett historiskt intresse snarare än ett larm i egentlig mening.²³

9.4.2 Argument för och emot en bortre gräns

Ett huvudsyfte med utredningar av oredlighet i forskning är att värna forskningens kvalitet och tillförlitlighet samt god forskningssed. För att uppnå detta syfte måste oredlig forskning förebyggas och upptäckas, och publicerade felaktiga resultat dras tillbaka. Felaktiga resultat på grund av oredlighet skulle kunna leva kvar länge och kunna bidra till exempelvis felaktiga medicinska behandlingar och ineffektivt använda forskningsresurser. Från de utgångspunkt-

²⁰ 17 § lagen (1994:260) om offentlig anställning.

²¹ 7 kap. 12 § patientsäkerhetslagen (2010:659).

²² Prop. 2009/10:210 s. 218.

²³ Prop. 2015/16:128 s. 27.

erna är det rimligt att det inte bör finnas någon bortre gräns för när oredlighet i forskning inte längre ska kunna utredas.

Som har anförts i avsnitt 8.3 bör en utredning om oredlighet i forskning emellertid anses innefatta såväl en objektiv som en subjektiv del. Det är inte bara forskningen som ska påvisas ha varit oredlig eller inte, utan Oredlighetsnämnden ska också ta ställning till vilken eller vilka forskare som har varit ansvariga för en oredlighet. I likhet med det som redovisats ovan, finns det därför skäl för att införa en bortre gräns för prövningar av oredlighet i forskning, så att en forskare ska kunna känna sig trygg i sitt liv efter att en viss längre tid har gått och inte längre ska kunna riskera att drabbas av hårda konsekvenser för någon gammal felaktighet. En forskare skulle t.ex. kunna ha begått en felaktighet tidigt i sin karriär och därefter haft många år av obefläckad yrkesverksamhet. Det kan då tyckas orimligt att personen ska utredas för ett mycket gammalt fall av misstänkt oredlighet. Ett ytterligare argument för att införa en bortre gräns är att samhället ska prioritera att lägga resurser på nya fall snarare än gamla fall av oredlighet i forskning. Ett tredje skäl för en sådan bortre gräns för prövningar av oredlighet i forskning är att det generellt är svårare att utreda äldre händelser än färskare händelser. Det kan t.ex. finnas svårigheter med att inhämta relevanta handlingar eller att få information från inblandade forskare. En utredningsskyldighet för en myndighet måste vara praktiskt genomförbar, vilket ytterligare talar för att ha någon form av bortre gräns för utredningen.

9.4.3 Överväganden och slutsats

Det finns skäl som talar både för och emot att införa en bortre gräns för när utredningar av misstänkt oredlighet i forskning ska kunna initieras. Viktiga skyddsbehov för både samhället och forskaren behöver vägas mot varandra när man ska ta ställning till en eventuell bortre gräns.

Det går inte utan vidare att jämföra situationen vid prövning av oredlighet i forskning med t.ex. brotts- eller disciplinpåföljder, bl.a. eftersom Oredlighetsnämnden inte ska besluta om eventuella konsekvenser av en konstaterad oredlighet.

Vi bedömer emellertid att grundtankarna för resonemangen om preskriptionstider ändå är relevanta vid överväganden om en bortre gräns för när utredningar om oredlighet i forskning ska kunna initieras, eftersom individers ansvar ändå ska bedömas. Det ska i det sammanhanget också påpekas att forskning kan vara fel av många andra skäl än att den är oredlig. Det är emellertid inte Oredlighetsnämndens uppgift att uttala sig om felaktigheter i forskning, utan just om oredlighet i forskning, vilket innefattar ett moment av skuld. Nämndens utredningsuppdrag får med andra ord inte riskera att övergå i någon mer allmän utredningsskyldighet av felaktiga forskningsresultat, oavsett hur gamla eller skuldbefriade de skulle kunna vara.

Utredningen anser därför att en utgångspunkt bör vara att forskare efter en tid inte ska kunna riskera att drabbas av utpekanden och konsekvenser av alltför gamla oegentligheter. Hänsynen till forskarna talar enligt utredningen därför för att det ska finnas någon form av bortre gräns för när en utredning om oredlighet i forskning ska kunna initieras.

Eftersom vetenskapliga resultat ständigt prövas och omprövas av andra forskare och skadeverkningarna av felaktiga forskningsresultat blir betydligt mindre med tiden allteftersom vetenskapen utvecklas kan det också hävdas att äldre fall inte är lika viktiga att utreda som nya. Värnandet av samhällets resurser talar därmed också för en bortre gräns för prövningar av oredlighet i forskning. Det kan också vara förenat med större svårigheter att utreda alltför gamla händelser.

Utredningen bedömer därför att det bör finnas någon form av bortre gräns för prövningarna av oredlighet i forskning. Dock kan följdverkningarna av oredlighet i forskning få stora negativa konsekvenser och det ligger i samhällets intresse att felaktig forskning dras in eller rättas. Den bortre gränsen bör därmed ändå sättas relativt långt fram i tiden. Utredningen har inte kunnat finna några helt relevanta jämförelseobjekt som kan vägleda i frågan om när prövning av oredlighet i forskning inte längre ska kunna initieras. En samlad bedömning gör att vi anser att tio år är en rimlig tid, räknat från det att anmälan har gjorts eller misstankar har framförts.

Vi bedömer emellertid samtidigt att Oredlighetsnämnden som ett undantag bör kunna utreda även äldre fall, om det skulle finnas

särskilda skäl för en sådan prövning. Ett sådant särskilt skäl skulle kunna vara att den påstådda oredligheten har haft allvarliga konsekvenser i form av t.ex. skadeverkningar för samhället eller risker för sådana skadeverkningar. Det skulle också kunna anses viktigt att i vart fall i vissa fall kunna gå tillbaka och granska tidigare forskning av personer som har konstaterats varit oredliga.

Ett alternativ hade annars varit att det som huvudregel inte ska finnas någon uttalad bortre gräns för när utredningar om oredlighet i forskning ska kunna initieras, men att det införs en möjlighet för Oredlighetsnämnden att avstå från att utreda sådana misstankar om det finns särskilda skäl. Ett sådant särskilt skäl skulle i så fall kunna vara att det just har förflutit alltför lång tid sedan den misstänkta oredligheten har begåtts och att man t.ex. av hänsyn till forskaren eller till att oredligheten eller skadeverkningarna bedöms som ringa inte bör utreda saken. Gemensamt för båda modellerna är att Oredlighetsnämnden kommer att behöva göra en prövning av huruvida de ska ta upp ett äldre fall till utredning. Att ange en tidsgräns för när en sådan prövning ska ske blir tydligare för alla parter än om det överlämnas till Oredlighetsnämnden att utarbeta praxis i frågan. Vi förordar därmed att det som huvudregel ska finnas en bortre gräns för när utredningar om oredlighet ska kunna initieras och att den bortre gränsen bör vara tio år.

10 Mer om utredningarna om oredlighet i forskning

Utredningen har haft i uppdrag att bedöma om det bör vara möjligt för enskilda att vända sig till ett oberoende organ för att anmäla misstänkt oredlighet i forskning. Den frågan övervägs i det här kapitlet. Vi överväger också på vilka andra sätt en utredning om oredlighet i forskning bör kunna initieras. Dessutom behandlas några aspekter av utredningarnas genomförande, vad den föreslagna Oredlighetsnämnden bör besluta om och vad som bör hända efter beslutet. Slutligen diskuteras forskningsfinansiärernas roll i det föreslagna systemet.

10.1 Inledande av utredningarna

Utredningens förslag: Statliga universitet och högskolor, enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda vissa examina, övriga statliga myndigheter, statliga bolag och stiftelser, kommuner och landsting samt kommunala bolag, föreningar och stiftelser som genom en anmälan eller på något annat sätt får kännedom om en påstådd avvikelse från god forskningssed i forskningsverksamheten ska, om avvikelsen avser misstanke om oredlighet i forskning, överlämna ärendet för prövning av Oredlighetsnämnden.

Enskilda ska ha möjlighet att anmäla misstankar om oredlighet i forskning till Oredlighetsnämnden.

Oredlighetsnämnden ska även få pröva frågor om oredlighet i forskning som den har fått kännedom om på något annat sätt än genom överlämnande eller anmälan.

Om Oredlighetsnämnden bedömer att en anmälan inte rör oredlighet i forskning men kan gälla andra avvikelser från god forskningssed, ska ärendet lämnas över till berörd forskningsutförare för vidare hantering.

10.1.1 Forskningsutförarna ska ha skyldighet att anmäla

Som redogjorts för i kapitel 7 och 9 föreslår vi att Oredlighetsnämnden ska utreda alla misstankar om oredlighet i forskning vid statliga universitet och högsolor, enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda vissa examina, övriga statliga myndigheter, statliga bolag och stiftelser, kommuner och landsting samt kommunala bolag, föreningar och stiftelser. För att Oredlighetsnämnden ska kunna utreda alla fall måste dessa forskningsutförare vara skyldiga att till nämnden anmäla alla misstankar om oredlighet i forskning inom den egna forskningsverksamheten som kommit till deras kännedom. Forskningsutförarna kan få kännedom om misstankar genom t.ex. en intern eller extern anmälan eller genom att någon i ledande funktion själv fattar en sådan misstanke. Misstankar om gärningar som inte faller inom definitionen av oredlighet ska forskningsutföraren däremot själv ta hand om.

Hur ska då gränsdragningen kring om ett ärende handlar om oredlighet eller andra avvikelser från god forskningssed göras i praktiken? I inledningen av ett ärende, hur forskningsutföraren än har fått kännedom om det, står det inte alltid klart om misstanken rör oredlighet eller annan avvikelse från god forskningssed. Det är i detta sammanhang angeläget att det finns en tydlig ordning för vem som ska avgöra den frågan. I annat fall finns risk för att samma händelse utreds av både Oredlighetsnämnden och forskningsutföraren och att det fattas två kanske motstridiga beslut om huruvida oredlighet eller annan avvikelse från god forskningssed har skett.

Man skulle därför kunna tänka sig ett system där alla misstankar om avvikelser från god forskningssed lämnas till Oredlighetsnämnden, som tar ställning till vad ärendena handlar om och behåller de som avser oredlighet och överlämnar de som avser andra avvikelser från god forskningssed till forskningsutförarna. För Oredlighetsnämndens praxisbildning skulle det kunna vara en fördel att nämnden får se alla fall av misstänkta avsteg från god forskningssed. Vi

bedömer dock att en sådan hantering skulle vara onödigt betungande för Oredlighetsnämnden. Det kommer troligen att initieras många ärenden om misstänkta avvikelser från god forskningssed som ligger långt från oredlighet i forskning och sådana anmälningar bör inte onödigt tynga Oredlighetsnämnden. Ett sådant system föreslås därför inte.

För att i så stor utsträckning som möjligt undvika att forskningsutföraren gör en uppgift som Oredlighetsnämnden har, dvs. bedömer om något är att betraktas som oredlighet i forskning, bör en forskningsutförare som får in en anmälan som är rubricerad som misstankar om oredlighet i forskning överlämna den till Oredlighetsnämnden. I oklara fall kommer forskningsutföraren att behöva göra en första bedömning av huruvida en anmälan rör misstänkt oredlighet. Om forskningsutföraren i en sådan första bedömning, eller senare under sin egen behandling av ärendet, kommer fram till att anmälningen rör misstänkt oredlighet, ska forskningsutföraren överlämna ärendet till Oredlighetsnämnden.

10.1.2 Enskilda ska ha möjlighet att anmäla

Utredningen har haft i uppdrag att bedöma om det bör vara möjligt för enskilda att vända sig till ett oberoende organ för att anmäla misstänkt oredlighet i forskning. Det som framför allt talar för att enskilda ska ha en sådan möjlighet är att det ökar chansen att alla misstänkta fall av oredlighet i forskning verkligen utreds. En möjlighet för enskilda att vända sig till Oredlighetsnämnden skulle också innebära ett slags kontrollfunktion över att forskningsutförarna inte gör en felaktig bedömning av om ett ärende bör prövas av Oredlighetsnämnden eller hanteras av forskningsutföraren. Ett annat skäl som talar för att enskilda ska kunna vända sig till Oredlighetsnämnden är att den som misstänker oredlighet inte alltid är säker på vem som har begått oredligheten och till vilken forskningsutförare forskningen hör. I både Norge och Danmark kan också enskilda anmäla misstanke om oredlighet till det centrala organ som i respektive land ansvarar för utredning av sådana misstankar.

En vanlig invändning som många har framfört under utredningens gång är emellertid att en möjlighet för enskilda att anmäla

kan komma att utnyttjas av vissa personer på ett icke önskvärt sätt för att göra grundlösa anmälningar av kolleger, konkurrenter eller andra enbart i syfte att misskreditera dessa. Sådana grundlösa anklagelser kan visserligen framföras även till forskningsutförarna, men det finns en farhåga om att de skulle kunna öka i antal om man inte behöver vända sig direkt till den forskningsutförare det berör, som kanske dessutom känner till vem man är. Vi bedömer dock att antalet grundlösa anmälningar inte skulle öka markant om enskilda tillåts anmäla misstänkt oredlighet direkt till Oredlighetsnämnden, eftersom anmälningar kan göras anonymt till forskningsutförarna i dag. Vidare anser vi att fördelarna med att enskilda kan anmäla direkt till Oredlighetsnämnden överväger nackdelarna. Det bör därför finnas en möjlighet för enskilda att anmäla misstänkt oredlighet direkt till Oredlighetsnämnden.

Anonyma anmälningar

Till utredningen har även framförts farhågor om att risken för falska anklagelser ökar om anmälaren kan vara anonym. Detta knyter an till den pågående samhällsdebatten kring att anonymitet på internet i många fall har den negativa konsekvensen att människor uttrycker hat, hot och personangrepp i större utsträckning än de skulle ha gjort om de inte hade varit anonyma. På motsvarande sätt skulle det kunna finnas människor som utnyttjar möjligheten att anonymt lämna in en anmälan om oredlighet i forskning, i mer eller mindre uttalat syfte att skada en eller flera forskare.

Här vill utredningen peka på att det inte finns någon möjlighet att förbjuda enskilda att lämna in anonyma anmälningar eller tips till myndigheter om de vill göra det. Det finns många exempel på att myndigheter tar upp anmälningar till bedömning även om anmälan har inlämnats anonymt. Vi har t.ex. sett flera exempel på att universitet och högskolor utreder anonyma anmälningar om oredlighet i forskning.

Utredningen bedömer att en anonym anmälan i sig inte utgör något absolut hinder mot att pröva misstankar om oredlighet i forskning. Vare sig en anmälan är anonym eller undertecknad blir det Oredlighetsnämnden som får avgöra om den anser att det föreligger skäl för att utreda misstankarna eller inte.

Det finns dock problem med anonyma anmälningar och anonymitet bör därför inte uppmuntras. Vi hoppas att personer som misstänker oredlighet i forskning men drar sig för att anmäla kan stöttas av de åtgärder som universitet och högskolor ska vidta för att främja medarbetares möjligheter att få råd och stöd i frågor om god forskningssed och avvikelser från sådan sed, se vidare avsnitt 14.3.2. Om den nya visselblåsarlagen blir tillämplig på personer som anmäler misstänkt oredlighet i forskning innebär det också att dessa har ett särskilt skydd mot repressalier från arbetsgivaren.

10.1.3 Den nationella nämnden ska själv kunna initiera ärenden

Vid en knapphändig utformad anmälan eller ett tips kan Oredlighetsnämnden komma att behöva göra ett eget utredningsarbete för att utröna om man ska gå vidare och öppna en utredning, vilket mer skulle kunna liknas vid att det är nämnden själv som initierar ärendet än att det har anmälts till den. I sin verksamhet i övrigt skulle nämnden också kunna få kännedom om fall av misstänkt oredlighet och det vore märkligt om den då inte skulle kunna utreda misstankarna utan vänta till dess att en formell anmälan kommer in. Oredlighetsnämnden bör därför också själv kunna initiera ärenden.

10.1.4 Överlämnande av ärenden till forskningsutföraren

Om Oredlighetsnämnden bedömer att ett ärende inte rör oredlighet i forskning men kan gälla andra avvikelser från god forskningssed, ska ärendet lämnas över till berörd forskningsutförare för vidare hantering. Detta gäller oavsett om ärendet har överlämnats till nämnden av en forskningsutförare, anmälts på annat sätt eller har initierats av nämnden själv.

10.2 Genomförande av utredningarna

10.2.1 Förvaltningslagens tillämplighet

Utredningens förslag: Bestämmelserna i 14 § första stycket, 15–17 §§, 18 § tredje stycket, 20 och 21 §§ samt 26 § andra meningen förvaltningslagen ska tillämpas vid Oredlighetsnämndens prövning av oredlighet i forskning.

Oredlighetsnämnden ska som förvaltningsmyndighet tillämpa förvaltningslagen (1986:223) i sin handläggning av ärenden. Bestämmelserna i förvaltningslagen om parts rätt att få lämna uppgifter muntligt (14 § första stycket), myndigheternas skyldighet att anteckna uppgifter (15 §), parter rätt att på eget initiativ få del av uppgifter som tillförts ärendet och genom myndighetens försorg få del av uppgifter och beredas tillfälle att framföra sina synpunkter på detta (16 och 17 §§), att varje ledamot som deltar i den slutliga handläggningen i princip är skyldig att delta även i avgörandet (18 § tredje stycket), att myndigheterna är skyldiga att ange de skäl som bestämt utgången av beslut (20 §), att part ska underrättas om innehållet i beslut varigenom myndigheten avgör hans eller hennes ärende (21 §) och att part ska ges tillfälle att yttra sig innan myndighet rättar skrivfel m.m. (26 § andra meningen) är dock uttryckligt tillämpliga endast vid myndighetsutövning.

Någon definition av termen myndighetsutövning ges emellertid inte i den nu gällande förvaltningslagen. Enligt tidigare försök till precisering av termen ska det vara fråga om en befogenhet att bestämma om vissa förhållanden som grundar sig på den offentlighetsrättsliga lagstiftningen, att befogenheten utövas i förhållande till enskild och att det är fråga om ärenden som ensidigt avgörs av myndighet.¹ Sammanfattningsvis är det således fråga om ett i offentlighetsrättsliga normer grundat beslutsfattande, som i väsentlig mån påverkar den enskildes personliga eller ekonomiska situation.²

Mot bakgrund av vad som ovan anförts anser utredningen att Oredlighetsnämndens prövning av oredlighet i forskning, inklusive dess beslut, utgör myndighetsutövning och att de rättssäkerhets-

¹ Se vidare förarbetena till 1971 års förvaltningslag.

² SOU 2010:29 s. 99 f.

garantier som reserveras för sådana ärenden genom de här ovan angivna bestämmelserna ska gälla också för Oredlighetsnämndens ärenden. Visserligen knyts inga direkta rättsverkningar till Oredlighetsnämndens beslut, men utredningen anser att Oredlighetsnämndens beslut ändå får anses ge uttryck för samhällets maktbefogenheter på ett sådant sätt att det enligt utredningen bör betecknas som myndighetsutövning. För att undanröja eventuella tvivel om huruvida Oredlighetsnämndens prövningar utgör myndighetsutövning och huruvida de nämnda bestämmelserna i förvaltningslagen därmed som följd kommer till tillämpning av Oredlighetsnämnden, bör det i lag uttryckligen föreskrivas att de här angivna bestämmelserna i förvaltningslagen ska tillämpas vid prövning av oredlighet i forskning.

De nuvarande bestämmelserna i 4–6 §§ förvaltningslagen om myndigheternas service- och samverkansskyldighet ger uttryck för den servicenivå enskilda kan förvänta sig vid kontakter med myndigheter. De kompletteras av 7 § som också ger anvisningar om hur myndigheterna ska förhålla sig men som bara gäller vid handläggning av ärenden. Enligt sistnämnda bestämmelse ska varje ärende där någon enskild är part handläggas så enkelt, snabbt och billigt som möjligt utan att säkerheten eftersätts. Enligt utredningens bedömning är denna ordning tillräcklig och några ytterligare bestämmelser gällande handläggningstider behöver inte införas. Utredningen vill samtidigt understryka att ärenden om misstänkt oredlighet ofta kan vara komplexa och svårutredda och att en önskan om snabb handläggningstid inte bör gå ut över utredningarnas kvalitet.

10.2.2 Utredningarna bör handla om både forskningen, forskarna och forskningsutföraren

Oredlighetsnämnden bör i så stor utsträckning som möjligt själv bestämma hur dess utredningar ska genomföras. Hur nämndens sammansättning och arbetsformer bör regleras behandlar vi i avsnitt 11.2 och 11.3. Av våra förslag gällande definition av oredlighet och beslut följer dock att Oredlighetsnämndens prövning bör innefatta flera delar.

Först bör själva *forskningen* prövas. I den prövningen utreds den objektiva sidan av begreppet oredlighet i forskning. Med den

definition av oredlighet i forskning som utredningen föreslår innebär det att Oredlighetsnämnden, beroende av vad misstankarna gäller, prövar om det över huvud taget föreligger någon fabricering, förfalskning eller plagiering i forskningen.

Om Oredlighetsnämnden bedömer att det föreligger fabricering, förfalskning eller plagiering, ska den gå över till att pröva om en eller flera *forskare* kan anses ansvariga för detta i form av oredlighet i forskning. Med den definition av oredlighet i forskning som utredningen föreslår innebär det att Oredlighetsnämnden i den delen prövar om fabriceringen, förfalskningen eller plagieringen har skett uppsåtligt eller av grov oaktsamhet.

Vilka bör i sammanhanget räknas som forskare? Forskare är ingen skyddad yrkestitel. Av definitionen av forskning i lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor (etikprövningslagen) som vi anser även ska gälla för Oredlighetsnämndens verksamhet räknas inte arbete som utförs inom ramen för högskoleutbildning på grundnivå eller avancerad nivå som forskning. Utredningen anser här att forskare är de personer som genomgår eller har genomgått forskarutbildning och som deltar i forskning. Övriga personer som utför eller deltar i forskningsverksamhet, t.ex. teknisk eller administrativ personal, anser vi inte ska räknas som forskare.

Såväl forskaren som forskningsutföraren har dock ansvar för forskningen (se avsnitt 4.2). Utredningen har tidigare konstaterat att oredlighet inte alltid enbart beror på att en eller flera enskilda individer har handlat felaktigt. Det kan finnas faktorer i t.ex. forskningsmiljöer eller processer inom forskningsutförarens organisation som bidrar till att forskare agerar oredligt. Nämnden bör inom ramen för sin prövning även undersöka sådana faktorer.

10.2.3 Den nationella nämndens respektive forskningsutförarnas roll

De ärenden som i dag hanteras av Expertgruppen för oredlighet i forskning är redan under utredning av ett statligt universitet eller en statlig högskola. I det föreslagna systemet ska inte forskningsutföraren själv utreda ärenden om misstänkt oredlighet, utan överlämna ärendena till Oredlighetsnämnden.

Många universitet och högskolor har till utredningen framfört en önskan om att all hantering av ärenden om misstänkt oredlighet inte lyfts bort från lärosätena. Två skäl har framförts, dels att lärosätena sitter inne med mycket information om ärendena, dels att de måste upprätthålla en egen kompetens i frågor om oredlighet och god forskningssed, vilket underlättas av att de arbetar med utredningarna.

Utredningen bedömer att en del av hanteringen av ärendena om misstänkt oredlighet i det tänkta systemet i praktiken kommer att utföras av forskningsutförarna, även om de inte formellt kommer att vara ansvariga för utredningarna. Oredlighetsnämnden kommer t.ex. att behöva få information av forskningsutföraren om de anmälda fallen av misstänkt oredlighet, i form av upplysningar om personer, anställnings- och ansvarsförhållanden, samarbeten och forskningsdata. Vilken information som behövs kommer att variera från fall till fall, men vi bedömer att det kommer att krävas att berörd forskningsutförare själv sätter sig in i ärendet även om beslutet om huruvida oredlighet har förekommit inte längre ska tas av denna.

10.2.4 Befogenheter för nämnden och uppgiftslämnarskyldighet för forskningsutförarna

Utredningens förslag: Forskningsutförare ska på begäran lämna Oredlighetsnämnden den hjälp och de uppgifter, upplysningar och handlingar om aktuell forskning som nämnden behöver för sin prövning samt tillträde till de lokaler som har använts vid forskningen.

Oredlighetsnämnden ska få utfärda förelägganden när uppgifter, upplysningar eller handlingar inte lämnas och när tillträde eller hjälp vägras. Ett föreläggande ska få förenas med vite. Ett sådant föreläggande ska kunna riktas mot alla forskningsutförare som omfattas av den föreslagna lagen om oredlighet i forskning förutom kommuner, landsting och kommunala bolag, stiftelser och föreningar.

Utredningen har gjort uppmärksam på att Expertgruppen för oredlighet i forskning i dag inte har några befogenheter att ta till när den ska göra sina utredningar. T.ex. har Expertgruppen inte någon möjlighet att själv inhämta primärdata eller kräva att datorer lämnas in för analyser etc. Expertgruppen har i ett par av sina ytt-

randen konstaterat att den inte har kunnat utreda ärendet tillfredsställande i brist på nödvändigt bakgrundsmaterial. Lärosätena har inte kunnat förse Expertgruppen med det önskade materialet.

Det är naturligtvis rent allmänt viktigt att ett utredningsorgan har de instrument till sitt förfogande som är nödvändiga för att det ska kunna genomföra en utredning på ett korrekt sätt. Vi föreslår i detta betänkande att utredningar av oredlighet i forskning förs över till Oredlighetsnämnden, som därmed på ett tydligt sätt också blir självständigt utredande och inte bara rådgivande till forskningsutförarna som Expertgruppen för oredlighet i forskning är i dag. Det blir då viktigt att Oredlighetsnämnden också kan tillförsäkras om att få del av den information som den behöver för utredningen.

Utredningen förordar att forskningsutförarna åläggs att på begäran lämna Oredlighetsnämnden den hjälp och de uppgifter, upplysningar och handlingar om aktuell forskning som nämnden behöver för sin prövning samt tillträde till de lokaler som används vid forskningen. En liknande bestämmelse finns t.ex. i 1 kap. 12 § högskoleförordningen (1993:100) där det sägs att högskolorna ska lämna de uppgifter om sin verksamhet som Universitetskanslersämbetet begär.³

Till god forskningssed hör att dokumentera sin forskning så att den kan granskas i efterhand. För statliga universitet och högskolor och andra statliga myndigheter finns dessutom ett regelverk kring dokumentation och arkivering av forskning som bl.a. säger att en myndighets handlingar som huvudregel ska bevaras, hållas ordnade och vårdas⁴ och att handlingarna inte får gallras innan rimlig tid förflutit för att det ska ha funnits möjlighet att granska handlingar för att verifiera forskningsresultat.⁵ Utredningen bedömer därmed att forskningsutförarna kommer att kunna tillhandahålla de uppgifter och handlingar om forskningen som Oredlighetsnämnden behöver för sin prövning om det inte har gått väldigt lång tid sedan forskningen genomfördes. Som anfördes i avsnitt 9.4 föreslår vi att Oredlighetsnämndens prövning av oredlighet i forskning inte får

³ Universitetskanslersämbetet ansvarar enligt 1 § förordningen (2012:810) med instruktion för Universitetskanslersämbetet för uppgifter i fråga om kvalitetssäkring, granskning av effektivitet, uppföljning, tillsyn och chefsutveckling.

⁴ 3 § arkivlagen (1990:782).

⁵ 8 § Riksarkivets föreskrifter och allmänna råd om gallring av handlingar i statliga myndigheters forskningsverksamhet, RA-FS 1999:1.

grundas på omständigheter som är äldre än tio år, om det inte finns särskilda skäl för en sådan prövning.

Här kan dock uppkomma frågor om sekretesskydd för känsliga uppgifter i materialet. Dessa frågor behandlas i avsnitt 12.2. En annan fråga är att det kanske inte är tydligt att det verkligen är forskningsutföraren som äger forskningsdata, när det gäller t.ex. samarbeten med andra forskningsutförare eller privata företag. Här vill utredningen understryka att det är viktigt att frågor kring vem som äger forskningsdata klargörs i avtal mellan samarbetsparterna. I avtalen bör också tydliggöras att materialet kan lämnas ut om det krävs av Oredlighetsnämnden.

Utredningen har också övervägt om den nya Oredlighetsnämnden ska tilldelas mer vidsträckta tvångsmedel, så som aktiva befogenheter och tvångsmässiga möjligheter att själv införskaffa det material som nämnden anser sig behöva. Vi anser dock att befogenheter av detta slag skulle innebära alltför långtgående åtgärder och lämnar därför inga förslag om sådana typer av tvångsmedel. I händelse av att en forskningsutförare inte lämnar uppgifter, upplysningar eller handlingar eller vägrar tillträde eller hjälp bör Oredlighetsnämnden emellertid få utfärda förelägganden och ett föreläggande bör även kunna förenas med vite. Ett sådant föreläggande bör kunna riktas även mot staten som forskningsutförare, men inte mot kommuner och landsting eller kommunala bolag, stiftelser och föreningar.

10.3 Beslut

Utredningens förslag och bedömning: Resultatet av Oredlighetsnämndens prövning ska redovisas i ett beslut. Av beslutet ska framgå om resultatet av prövningen innebär att en eller flera forskare har gjort sig skyldiga till oredlighet i forskning eller inte.

Oredlighetsnämnden ska i ett yttrande i samband med sitt beslut även få uttala sig om brister hos forskningsutföraren som nämnden anser bör avhjälpas.

Oredlighetsnämnden ska inte fatta beslut om arbetsrättsliga eller andra konsekvenser.

10.3.1 Den nationella nämnden fattar beslut

Ett förvaltningsbeslut har i praxis på senare tid karakteriseras på följande sätt:

Kännetecknande för ett förvaltningsbeslut är att det innefattar ett uttalande varigenom en myndighet vill påverka andra förvaltningsorgans eller enskildas handlande.⁶

Expertgruppens för oredlighet i forskning ställningstaganden rubriceras i dag emellertid som yttranden och inte som beslut. Benämningen är också yttrande i såväl högskoleförordningen som i instruktionen för Centrala etikprövningsnämnden.

Oavsett hur en myndighets uttalanden rubriceras kan ett uttalande ändå anses utgöra förvaltningsbeslut, om myndigheten genom uttalandet vill påverka andra förvaltningsorgans eller enskildas handlanden. Utredningen bedömer att Oredlighetsnämndens uttalande i frågan om oredlighet i forskning bör rubriceras ”beslut” snarare än ”yttrande”, för att undanröja minsta tvivel om att Oredlighetsnämnden fattar ett beslut när den uttalar sig om frågan om oredlighet i forskning och därvid också avslutar handläggningen av sitt ärende.

10.3.2 Beslutets innehåll

Oredlighetsnämndens beslut ska innehålla resultatet av nämndens prövning. Av beslutet ska framgå om resultatet av prövningen innebär att en eller flera forskare har gjort sig skyldiga till oredlighet i forskning eller inte. Oredlighetsnämnden kommer också kunna konstatera att det inte föreligger oredlighet i forskning, men att forskningen objektivt sett likväl utgör fabricering, förfalskning eller plagiat.

Utredningen har övervägt om Oredlighetsnämnden i sina beslut bör påpeka brister hos forskningsutförarna som den har upptäckt inom ramen för sina utredningar. I Norge föreslås en sådan ordning. I Österrike ger Österreichische Agentur für wissenschaftliche Integrität rekommendationer till berörda parter om åtgärder att vidta. Som nämnts i avsnitt 4.4.2 har Expertgruppen för oredlighet i forskning under de senaste åren i sina yttranden riktat kritik mot

⁶ RÅ 2007 ref. 7 s. 2.

de berörda lärosätena på flera punkter, bl.a. vad gäller dokumentation av forskning och handläggning av ärendena om misstänkt oredlighet. Lärosätena har dock ingen skyldighet vare sig att följa Expertgruppens yttrande i skuldfrågan eller att åtgärda de brister som Expertgruppen har konstaterat. Det är ingen uttalad uppgift för Expertgruppen att göra sådana uttalanden men de har ändå valt att på så sätt kommunicera vad de kommit fram till.

Det som talar emot att Oredlighetsnämnden ska uttala sig om brister i forskningsmiljön är att den inte kommer att vara någon tillsynsmyndighet. Universitetskanslersämbetet ansvarar i dag för uppgifter i fråga om t.ex. kvalitetssäkring, granskning av effektivitet och tillsyn rörande universitet och högskolor. Utredningen föreslår inte att Oredlighetsnämnden ska ta över någon av dessa uppgifter. Vi anser dock att det skulle vara olyckligt om brister som Oredlighetsnämnden upptäcker inte kommer till forskningsutförarens kännedom och därmed inte får en chans att åtgärdas av denna. En möjlighet för nämnden att påtala eventuella brister bedömer vi skulle vara en hjälp för forskningsutföraren, som inte inkräktar på andra myndigheters tillsynsansvar. Detta skulle också bidra till värnandet av god forskningssed. Vi bedömer därför att Oredlighetsnämnden bör ha en möjlighet att påtala eventuella upptäckta brister för forskningsutföraren. Eftersom Oredlighetsnämnden inte ska utöva någon generell tillsyn över forskningsutförarna måste ett uttalande om brister göras inom ramen för prövningen av oredlighet i forskning och inte frikopplat från en sådan prövning. Om t.ex. brister i utbildning eller handledning har haft en del i en uppkommen oredlighet i forskning, bör ett uttalande lämnas. Lika så bör Oredlighetsnämnden uttala sig om t.ex. allvarliga brister i forskningsutförarens forskningsmiljö. För ett uttalande om brister hos forskningsutföraren bör det dock inte krävas att någon upptäckt brist bevisligen har haft en påverkan på en fabricering, förfalskning eller plagiering i det enskilda fallet. Ett uttalande av detta slag bör ske i ett yttrande som avlämnas i samband med beslutet.

Mot bakgrund av den grundläggande principen att en myndighet normalt inte kan bestämma hur en annan myndighet ska agera i ett ärende och att Oredlighetsnämnden inte påförs något tillsynsansvar, föreslår vi inte att Oredlighetsnämnden ska kunna ålägga forskningsutförarna att åtgärda eventuella brister som den påtalar. Där emot föreslår vi att berörd forskningsutförare ska vara skyldig att

till Oredlighetsnämnden återrapportera hur ärenden som har avgjorts av nämnden har hanterats vidare av forskningsutföraren (se avsnitt 10.4.2 nedan).

10.3.3 Nämnden bör inte fatta beslut om arbetsrättsliga eller andra konsekvenser

Det är i dag lärosätena som ska utreda misstankar om oredlighet i forskning. Om ett lärosäte är arbetsgivare för en utredd forskare kan det såsom arbetsgivare fatta arbetsrättsliga beslut som en konsekvens av oredlighet i forskning. Det kan röra sig om t.ex. varning, löneavdrag, uppsägning, förbud mot att handleda doktorander eller särskild granskning av personens framtida forskning. I och med att vi föreslår att en nationell oberoende myndighet ska sköta utredningarna om oredlighet i forskning har vi också övervägt om den myndigheten ska ansvara för eventuella arbetsrättsliga bedömningar och konsekvenser.

Ett skäl för att Oredlighetsnämnden skulle ansvara för eventuella arbetsrättsliga bedömningar och konsekvenser är att samma handlingar bör få samma följdverkningar var än oredlighet har begåtts. En vanligt förekommande uppfattning i dag är att den arbetsrättsliga påföljden vid konstaterad oredlighet är olika vid olika lärosäten.

Det finns exempel på en sÄrlösning där någon annan än arbetsgivaren beslutar om konsekvenser av tjänsteförseelser. T.ex. bedöms disciplinansvar m.m. för vissa anstÄllda av Statens ansvarsnÄmnd i stället för av anstÄllningsmyndigheten, t.ex. de statliga universiteten och högskolorna. Grundtanken med den sÄrregleringen Är emellertid att vissa typer av arbetstagare inte bÖr prÖvas disciplinÄrt av sina kolleger. FÖr t.ex. hÖgre chefer och domare eller personal som har utnÄmnts av regeringen har det ansetts viktigt med en domstolsliknande instans som prÖvar arbetsrÄttsliga frÄgor, eftersom det annars skulle kunna framstÄ som otillfÖrlitligt att frÄgorna avgÖrs av kolleger till cheferna. SÄdana utredningar har dÄrför flyttats frÄn arbetsgivaren till Statens ansvarsnÄmnd. SÄrhantering av arbetsrÄttsliga frÄgor grundas i de fallen alltsÄ pÄ att utredningarna avser en viss personalkategori och inte att de avser en viss kategori av utredningar. Även utredningar av oredlighet i forskning mÄste dock naturligtvis ocksÄ utföras opartiskt och

tillförlitligt. I detta fall har emellertid kraven på opartiskhet och tillförlitlighet ingen koppling till vem det är som beslutar om eventuella efterföljande arbetsrättsliga åtgärder. För oredlighet i forskning talar de skälen i stället ytterligare för att utredningar av oredlighet i forskning bör göras av ett oberoende organ. Argumenten för att Statens ansvarsnämnd bör avgöra disciplinfrågor för vissa personalkategorier utgör därmed inte heller skäl för att konsekvensfrågor efter utredningar om oredlighet i forskning bör hanteras av annan än forskningsutföraren.

Utredningen ser inte att det finns skäl att föreslå några undantag från den tydliga utgångspunkten i svensk rätt att det är en arbetsgivare som hanterar frågor kring bl.a. disciplinärenden eller anställningsförhållanden. Om Oredlighetsnämndens utredningar skulle vara kopplade till konsekvenser på ett sådant sätt, skulle också t.ex. preskriptionstider för disciplinpåföljder kraftigt kunna begränsa möjligheterna att alls utreda oredlighet i forskning.

Utredningen har även övervägt om Oredlighetsnämnden i stället bör få i uppdrag att ge en rekommendation om eventuella konsekvenser eller uttala sig om graden av allvar i oredligheten, så att den instans som sen fattar beslut har ett riktmärke. I Danmark kan det centrala utredningsorganet UVVU uttala sig om graden av oredlighet om en berörd anställningsmyndighet särskilt efterfrågar det. Vi har dock stannat vid att eventuella konsekvenser helt och hållet är ett ansvar för arbetsgivaren. Forskningsutföraren som arbetsgivare är mer lämpad än nämnden att ta hänsyn till och väga in alla faktorer som är relevanta för bedömningen av konsekvenser i det aktuella fallet. Inte heller tror vi att det behövs en bestämmelse om att Oredlighetsnämnden ska uttala sig om graden av allvar i den konstaterade oredligheten. Det är svårt att på förhand definiera en sådan gradskala. Vi utgår från att grad av allvar och omständigheter kommer att framgå av nämndens beslut och att det räcker som underlag för arbetsgivarens beslut om konsekvenser.

Oredlighetsnämndens bedömningar kan ändå förväntas få en inverkan även på eventuella efterföljande arbetsrättsliga prövningar. Oredlighetsnämnden och forskningsutförare eller domstolar i arbetsrättsliga processer måste emellertid förhålla sig till olika regelverk vid sina respektive självständiga prövningar. Att en forskningsutförare eller domstol då kan göra en annan arbetsrättslig bedömning av relevanta förhållanden än den som Oredlighets-

nämnden har gjort, t.ex. avseende en avvikelser art eller allvar, måste accepteras. Risker för helt olika bedömningar vid utredningar om oredlighet i forskning och efterföljande arbetsrättsliga prövningar är emellertid som störst om otydligheterna också är stora kring t.ex. normer om vad oredlighet i forskning och god forskningssed är samt om det är oklart om och i vilken utsträckning som aktuella forskare har haft kännedom om de normerna. Utredningens förslag om en nationellt gällande definition av oredlighet i forskning, ett tydligare regelverk för prövningen av mistankar om oredlighet i forskning och ansvarsbestämmelser för forskare och forskningsutförare om att forskning ska utföras i enlighet med god forskningssed, bör då ytterligare minimera de riskerna.

Inte heller anser utredningen att myndigheten bör ta beslut om huruvida konstaterad oredlighet i forskning ska få konsekvensen att en forskare eller ett forskningsprojekt ska avstängas från finansiering för en bestämd tid. Beslut gällande forskningsfinansiering bör även fortsättningsvis tas av de myndigheter och andra som har till uppgift att finansiera forskning.

10.4 Vad händer efter den nationella nämndens beslut?

Utredningens förslag: Om oredlighet i forskning har konstaterats ska den forskningsutförare i vars verksamhet oredligheten har begåtts informera berörda forskningsfinansierare, myndigheter, vetenskapliga tidskrifter och andra berörda om Oredlighetsnämndens beslut.

Forskningsutförarna ska årligen återsrapportera till Oredlighetsnämnden hur de har hanterat ärenden som har avgjorts av nämnden.

10.4.1 Berörda instanser ska informeras

Flera instanser än forskningsutföraren berörs av ett beslut om oredlighet i forskning. Om felaktiga resultat har publicerats är både forskarsamhället och resten av samhället berörda och det är av yt-

tersta vikt att publikationerna rättas eller dras tillbaka. Alla berörda instanser måste informeras och bli delaktiga när oredlighet i forskning konstateras, så att de kan vidta lämpliga åtgärder utifrån sina uppdrag. Myndigheter kan behöva se över tillstånd som har getts. Finansiärer behöver information om nämndens beslut för att ta ställning till om avtal el.dyl. har brutits och till hur finansieringen av projekt påverkas.

Vi bedömer dock att det inte bör vara Oredlighetsnämndens uppgift att informera finansiärer, tidskrifter, myndigheter och andra som är berörda av ett beslut om oredlighet, eftersom nämnden i så fall skulle behöva ta reda på vilka som på så sätt är berörda. En sådan uppgift skulle bli alltför tidskrävande för den. I stället bör forskningsutföraren vara skyldig att underrätta berörda instanser.

10.4.2 Återrapportering till nämnden

Utredningen bedömer att det skulle vara alltför långtgående att ge Oredlighetsnämnden mandat som tillsynsmyndighet eller att kunna besluta om påföljder i de fall där oredlighet konstaterats. Samtidigt önskar vi att Oredlighetsnämndens beslut kan komma att bidra till både enhetlighet i konsekvenser för forskarna och åtgärdande av eventuella brister hos forskningsutförarna. För att åstadkomma detta bör den forskningsutförare som är berörd av ett beslut återrapportera till Oredlighetsnämnden hur ärendet har hanterats vidare av forskningsutföraren. Återrapporteringen ska gälla både beslut om konsekvenser för forskarna och åtgärder som har vidtagits gällande eventuella brister hos forskningsutföraren som Oredlighetsnämnden har påpekat.

Oredlighetsnämnden bör sedan sammanställa informationen om vilka konsekvenser för forskarna som har beslutats i de olika fallen. På så sätt skapas en samlad kunskap om dessa konsekvenser som kan vara till hjälp för de olika forskningsutförarna och också utgöra underlag i en uppföljning av reformen.

10.5 Forskningsfinansiärernas roll

Utredningens förslag: Statliga forskningsfinansiärer ska ges i uppdrag att finna gemensamma riktlinjer för hur de ska agera när oredlighet i forskning eller andra avvikelser från god forskningssed misstänks eller konstateras.

I Tyskland och USA kan de stora forskningsfinansiärerna utreda misstänkt oredlighet i de forskningsprojekt de finansierar. Någon sådan roll för de svenska forskningsfinansiärerna föreslås inte i detta betänkande. Eftersom forskningsfinansiärerna är viktiga aktörer inom svensk forskning har vi övervägt om deras roll eller uppgifter i det föreslagna systemet om hantering av oredlighet i forskning ändå kan förtydligas.

Det har kommit till utredningens kännedom att olika statliga forskningsfinansiärer gör olika bedömningar i frågor om vilka konsekvenser misstänkt och konstaterad oredlighet i forskning ska få för finansieringen av aktuella och kommande forskningsprojekt. Vi har också förstått att finansiärerna inom ramen för sin granskningsverksamhet ibland hittar felaktigheter i bidragsansökningar som är att betrakta som avvikelser från god forskningssed. Det kan t.ex. röra sig om att sökande har ändrat ordningen på författare i publikationer för att framställa sig själva som mer meriterade än de egentligen är.

Vi anser att de statliga forskningsfinansiärerna bör diskutera sådana frågor och finna gemensamma riktlinjer för hur de ska agera när oredlighet i forskning eller andra avvikelser från god forskningssed misstänks eller konstateras av dem själva eller andra. Regeringen bör ge ett urval av de statliga forskningsfinansiärerna, förslagsvis de största, i uppdrag att arbeta med detta. Det vore också önskvärt att dessa för en dialog i frågorna med övriga forskningsfinansiärer, både offentliga och privata.

Vid sidan om det som här nämnts kan det finnas ytterligare aspekter av finansiärernas granskning och bidragsbeslut som de själva kan se över i syfte att stärka god forskningssed och förebygga oredlighet i forskning.

11 Mer om den nationella nämndens uppgifter och organisation

Utredningen har haft i uppdrag att föreslå vilka övriga uppgifter utöver utredningar av oredlighet i forskning som ett oberoende organ bör ha. Den frågan övervägs i detta kapitel. Vi redogör även närmare för den föreslagna Oredlighetsnämndens sammansättning, arbetsformer, beredningsorganisation och värdmyndighet.

11.1 Den nationella nämndens uppgifter

Utredningens förslag: Oredlighetsnämndens huvudsakliga uppgift ska vara att pröva misstankar om oredlighet i forskning. Nämnden ska också i en årlig rapport sammanställa, analysera och utvärdera information från forskningsutförarna och den egna verksamheten samt ansvara för omvärldsbevakning och kunskapsspridning gällande frågor om god forskningssed.

Det grundläggande skälet till att inrätta Oredlighetsnämnden är att den ska pröva misstankar om oredlighet i forskning. Detta kommer att vara myndighetens huvudsakliga uppgift.

I betänkandet föreslås att forskningsutförarna ska rapportera vissa saker till Oredlighetsnämnden. Dels ska berörda forskningsutförare återrapportera vilka åtgärder de vidtagit med anledning av nämndens beslut (se avsnitt 10.4.2), dels ska de statliga universiteten och högskolorna redovisa hanterade fall av misstänkta avvikelser från god forskningssed och sitt arbete för att främja god sed och förebygga oredlighet (se avsnitt 14.4). För att kunskap och

goda exempel ska spridas, föreslår vi att Oredlighetsnämnden får i uppgift att i en årlig rapport sammanställa, analysera och utvärdera den information som forskningsutförarna inrapporterar. Den årliga rapporten bör också innehålla en sammanställning över Oredlighetsnämndens egna avgöranden. Nämnden bör vidare få i uppgift att ansvara för omvärldsbevakning och kunskapsspridning gällande frågor om god forskningssed. Att sammanställa och sprida den årliga rapporten är en viktig del i detta arbete. Rapporten bör förutom det som nämnts även kunna innehålla information från andra svenska och internationella källor.

Utredningen har övervägt att ge Oredlighetsnämnden fler uppgifter. Nämnden kommer att bygga upp en betydande kompetens kring frågor om god sed och oredlighet i forskning. Man skulle kunna tänka sig att den därför exempelvis skulle ge råd till forskare och forskningsutförare eller bedriva utbildning. Vi har också övervägt om nämnden bör utöva tillsyn över forskningsutförarna genom att kunna göra inspektioner av forskningsmiljöer. Vi bedömer dock att det i ett inledande skede är lämpligt att Oredlighetsnämnden fokuserar på kärnverksamheten och inte får ett alltför brett uppdrag. Därför föreslår vi inga fler uppgifter. Vi ger i betänkandet förslag på flera olika åtgärder som sammantaget bör stärka god sed och förebygga oredlighet i forskning. Om uppföljning och utvärdering av reformen visar att åtgärderna inte var tillräckligt kraftfulla skulle ytterligare uppgifter till Oredlighetsnämnden kunna övervägas.

11.2 Nämndens sammansättning

Utredningens förslag: Oredlighetsnämnden ska bestå av ordförande och högst tio övriga ledamöter. Det ska få utses ersättare för ordföranden.

Ordföranden och ersättare för ordföranden ska vara eller ha varit ordinarie domare. De övriga ledamöterna ska ha vetenskaplig kompetens inom olika områden. Bland ledamöterna ska finnas dokumenterad erfarenhet av arbete med frågor om god forskningssed.

En ledamot får inte vara ledamot av styrelse eller beslutsorgan eller inneha motsvarande funktion hos myndighet eller enskild vars huvudsakliga uppgift är forskningsfinansiering.

Ordföranden, ersättare för ordföranden och övriga ledamöter ska utses av regeringen för en tid av tre år.

Ledamöter som inte är ordförande eller ersättare för ordföranden ska utses efter förslag av Sveriges universitets- och högskoleförbund.

Med det system för hantering av misstankar om oredlighet i forskning som vi föreslår kommer Oredlighetsnämnden att hantera mångdubbelt fler ärenden än vad som i vart fall tidigare har varit normalt för Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden. Expertgruppens ärendemängd under 2016 ligger dock troligen på ungefär den nivå som kommer att bli aktuell för Oredlighetsnämnden. Den verksamhet som består i att pröva ärenden om misstänkt oredlighet kommer på samma sätt som vid dagens Expertgrupp att vara av domstolsliknande karaktär. Liksom vid dagens Expertgrupp bör besluten tas kollektivt av en grupp bestående av vetenskapliga experter. Ordförande i gruppen bör liksom i andra domstolsliknande nämnder och i Expertgruppen för oredlighet i forskning vara en lagfaren domare.

Ett uppdrag som ledamot i en statlig nämnd sköts oftast vid sidan av ordinarie tjänst och ersättningen är relativt modest. Hur många ledamöter som behövs hänger samman med myndighetens ärendemängd och arbetsformer. Utifrån mängden och karaktären på de ärenden som universiteten och högskolorna har hanterat under 2010–2015 uppskattar utredningen att Oredlighetsnämnden kommer att utreda cirka 15 ärenden per år. Det är fortfarande ett litet antal ärenden men varje ärende kan ta många månader att utreda och kräva stort engagemang av ledamöterna. Om mycket av ärendeberedningen sköts av ledamöterna själva behöver de vara fler än om beredningsarbetet sköts av anställd personal eller externa sakkunniga. Enligt utredningens uppfattning kommer ärendena att vara mycket olika till sin karaktär så någon stående organisation bestående av anställd personal med vetenskaplig kompetens är inte att föredra. Det skulle behövas många anställda för att kunna täcka alla relevanta vetenskapsområden och former av oredlighet. Det är också att föredra att de personer som gör de vetenskapliga bedöm-

ningarna själva är aktiva forskare. Tillräcklig kompetens för att utreda alla ärenden kommer inte heller att kunna finnas i nämnden. Vissa ärenden kommer troligen att kunna utredas fullt ut av någon eller några av nämndens ledamöter, medan nämnden i andra ärenden, på samma sätt som dagens Expertgrupp, kommer att behöva begära utlåtanden av tillfälligt engagerade sakkunniga med kompetens inom det aktuella vetenskapsområdet. Nämndens ledamöter kommer dock förstås att behöva lägga tid på att sätta sig in i varje ärende.

Även om beredningen av ärenden av utredningen föreslås komma att delvis skilja sig från beredningen vid dagens Expertgrupp för oredlighet i forskning kan verksamheten vid Expertgruppen tjäna som ett relevant jämförelseobjekt. Det relativt ringa antalet ledamöter har i bland lett till att Expertgruppen har varit sårbar och i praktiken har ersättarna fungerat som ordinarie ledamöter och deltagit i ärendehantering på samma sätt som de ordinarie ledamöterna.¹ Sverige är ett litet land och forskare inom samma vetenskapsområde känner ofta varandra som kolleger eller konkurrenter, vilket medför att ledamöter ibland är jäviga. Om flera ledamöter och ersättare är jäviga kan det i en liten nämnd finnas risk för att antalet ledamöter blir för litet för att beslut ska kunna fattas.

Vi anser att det mot bakgrund av antalet ärenden och ärendenas karaktär är rimligt att Oredlighetsnämnden består av ordförande och upp till tio övriga ledamöter. Även om ärendena till sin karaktär kan vara mycket komplexa så är det inte rimligt att dela upp ledamöterna i flera avdelningar eftersom ärendemängden kommer att vara begränsad. Däremot bör nämndens storlek i kombination med de allmänna reglerna om beslutförhet, som säger att en nämnd är beslutsför när ordföranden och minst hälften av de andra ledamöterna är närvarande,² tillåta en viss flexibilitet i bemärkelsen att alla ledamöter inte ska behöva delta i handläggning och beslut gällande alla ärenden. Nämnden blir inte alltför sårbar för jäv och en viss fördelning av arbetsbördan blir möjlig om nämnden tillfälligtvis har många tidskrävande ärenden samtidigt.

¹ Resonemanget härrör från tiden då Expertgruppen bestod av ordförande, fyra ledamöter och fyra ersättare. I början av 2017 utökas gruppen med två ledamöter och två ersättare.

² 15 § myndighetsförordningen (2007:515).

Utredningen har övervägt om det bör finnas ersättare för ledamöterna, men kommit fram till att sådana inte behövs. Många av ärendena som kommer upp för beslut kommer troligen att ha utretts under en längre tid och då är det svårt för en ersättare att hoppa in under ett enstaka sammanträde. De personer som deltar i besluten bör ha deltagit i merparten av beredningen av ett ärende. Därför bedömer vi att det för denna typ av verksamhet behövs ett tillräckligt stort antal ledamöter men att ersättare inte är nödvändiga. Däremot blir verksamheten alltför sårbar om det inte finns en ersättare för ordföranden. En sådan bör alltså få utses.

Ordföranden och ersättare för ordföranden bör, liksom är fallet i den absoluta merparten av alla statliga nämnder, vara eller ha varit ordinarie domare. Sådan kompetens behövs för att garantera rätts säkerheten i nämndens arbete. De övriga ledamöterna bör ha vetenskaplig kompetens inom olika områden. Det är också viktigt att det bland ledamöterna finns dokumenterad erfarenhet av arbete med frågor om god forskningssed. Dessa kompetenskrav bör författningsregleras.

Utredningen har också övervägt om det, liksom gäller för det norska Granskingsutvalget, ska ställas krav på att minst en ledamot ska vara knuten till en forskningsmiljö i ett annat land. Vissa svenska högskolor ställer också krav på utländsk kompetens i sina utredningar av misstänkt oredlighet. Vi har dock stannat vid att inte föreslå ett sådant krav. Det kan vara svårt att hitta lämpliga ledamöter och eftersom varje lands forskningsmiljöer och rätts system skiljer sig från andra länders bedömer vi att det skulle ställa alltför stora krav på en utländsk ledamot att sätta sig in i de svenska förhållandena. Däremot kan det finnas behov av utländska sakkunniga för genomförande av utredningarna.

För att undvika jäv eller misstankar därom bör en ledamot eller ersättare för en ledamot inte få vara ledamot av styrelse eller beslutsorgan eller inneha motsvarande funktion hos myndighet eller enskild vars huvudsakliga uppgift är forskningsfinansiering. Det samma gäller för ledamöter och ersättare i dagens Expertgrupp för oredlighet i forskning.

Ordförande, ledamöter och ersättare bör utses av regeringen, liksom är fallet för de flesta statliga nämnder. Ibland är det dock andra instanser som ska nominera personer till posterna. Utredningen tycker det är lämpligt att en eller flera instanser med sak-

kunskap inom området nominerar ledamöter och ersättare med vetenskaplig kompetens till Oredlighetsnämnden. Detta nomineringsförfarande bör också bidra till att nämnden får stor legitimitet inom forskarsamhället. Den instans som på bästa sätt skulle kunna bidra till det bedömer vi är Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF). SUHF bör kunna ta emot nomineringar av alla de forskningsutförare vars forskning föreslås kunna granskas av Oredlighetsnämnden.

Förslagsvis ska ordföranden, ersättare för ordföranden och övriga ledamöter utses av regeringen för en tid av tre år. Den föreslagna bestämmelsen utgör inget hinder mot att någon av dessa utses för flera sådana perioder i rad. Regeringen har utarbetat en praxis där ledamöter i statliga styrelser och nämnder utses högst två perioder i rad. En sådan ordning bör dock inte slås fast i författning eftersom det kan finnas särskilda skäl för att frånga den principen. Exempelvis kan det vara önskvärt att för att bibehålla kompetens förordna en person som ledamot för en tredje period om en stor del av de övriga ledamöterna försvinner.

11.3 Arbetsformer, beredningsorganisation och värdmyndighet

Utredningens förslag: Oredlighetsnämndens ärenden ska avgöras efter föredragning. Ledamot i Oredlighetsnämnden eller sådan personal vid Vetenskapsrådet som utför administrativa och handläggande uppgifter åt Oredlighetsnämnden ska få vara föredragande i nämnden.

För enskilda ärenden ska nämnden få utse sakkunniga.

Ordföranden ska få utse en eller flera av ledamöterna att vara vetenskaplig sekreterare i nämnden för en bestämd tid. Vetenskapliga sekreterare ska förbereda ärenden inför nämndens sammanträden.

Vetenskapsrådet ska upplåta lokaler och utföra administrativa och handläggande uppgifter åt Oredlighetsnämnden.

11.3.1 Arbetsformer och beredningsorganisation

Det avgörs från fall till fall hur reglerade en myndighets arbetsformer bör vara. För dagens Expertgrupp för oredlighet i forskning finns inga särskilda handläggningsregler alls. Utredningen har övervägt om Oredlighetsnämnden bör ha några regler som ram för sin verksamhet. Dessa ska i så fall vägas mot att myndigheten bör kunna vara så flexibel som möjligt eftersom ärendena till sin natur sinsemellan kommer att vara mycket olika. Vi har slutit oss till att föreslå några bestämmelser om ärendehantering som syftar till att Oredlighetsnämnden ska ha tillräckliga verktyg och största möjliga flexibilitet för att kunna genomföra utredningarna på bästa sätt. Dessa beskrivs i det följande.

Som nämnts ovan bedömer utredningen att Oredlighetsnämndens ärenden kommer att vara mycket olika till sin karaktär och att en stående organisation bestående av anställd personal med vetenskaplig kompetens därför inte är att föredra. Däremot tror vi att det bör finnas anställd personal som utför delar av den administrativa och juridiska hanteringen av ärendena.

Liksom är brukligt i motsvarande nämnder bör ärendena i Oredlighetsnämnden avgöras efter föredragning. För att nämnden ska kunna ha frihet att bestämma sina arbetsformer bör både ledamöter i nämnden och den personal som är anställd av värdmyndigheten och som utför administrativa och handläggande uppgifter åt Oredlighetsnämnden (se nedan) kunna föredra ärendena.

Den vetenskapliga kompetens som behövs för att utreda ärendena kommer inte alltid att kunna hämtas inom nämnden. Precis som görs i dag av både Expertgruppen för oredlighet i forskning och universiteten och högskolorna, kommer sakkunniga personer ofta att behöva förordnas för utredningarnas genomförande. Ibland kanske det t.o.m. kommer att behövas fler än en sakkunnig i ett ärende. Till utredningen har framförts att det många gånger är svårt att hitta sakkunniga som har en oberoende ställning visavis den oredlighetsanklagade forskaren. Inom vissa forskningsområden har endast ett fåtal personer tillräckliga kunskaper inom det aktuella området och de flesta av dessa har samarbetat med den anklagade forskaren. Det kan då t.o.m. vara svårt att hitta utländska sakkunniga som är oberoende. För att underlätta arbetet med att hitta sakkunniga bör Oredlighetsnämnden etablera ett samarbete med

t.ex. Kungliga Vetenskapsakademien, som i samtal med utredningen har ställt sig positiv till att t.ex. ta fram listor på lämpliga kandidater. Samarbete bör även kunna ske med andra länders organ för utredningar av misstänkt oredlighet i forskning. Initiativ till ett sådant internationellt samarbete har redan tagits inom ramen för European Network of Research Integrity Offices (ENRIO), samarbetsorganet för de centrala organ som utreder oredlighet eller på annat sätt arbetar med forskningsetiska frågor i de europeiska länderna. Det skulle vara särskilt fruktbart för nämnden att samarbeta med de nordiska länderna eftersom man då kan hitta sakkunniga som kan läsa och förstå handlingar på svenska. Ett informations- och kunskapsutbyte med andra länders organ för utredning av misstänkt oredlighet borde också vara till gagn för nämnden.

För att ytterligare underlätta ledamöternas arbete anser utredningen att ordföranden i nämnden ska ha en möjlighet att utse en av ledamöterna till att vara s.k. vetenskaplig sekreterare i nämnden för en bestämd tid. Sådana vetenskapliga sekreterare finns i den centrala och de regionala etikprövningsnämnderna. En vetenskaplig sekreterare hjälper till att förbereda ärendena inför nämndens sammanträden, i de delar det krävs vetenskaplig kompetens. För detta får den vetenskapliga sekreteraren ett arvode från nämnden som motsvarar en deltidstjänst.

11.3.2 Världmyndighet

Vi uppskattar utifrån storleken på de kansliresurser som behövs för Expertgruppen för oredlighet i forskning att antalet årsarbetskrafter för viss beredning av ärendena, för samordning, omvärldsbevakning och kunskapsspridning gällande bl.a. frågor om god forskningssed och för annan administration vid Oredlighetsnämnden bör uppgå till två stycken. Bland dessa bör finnas juridisk kompetens. Med en så liten beredningsorganisation är det rimligt att Oredlighetsnämnden inte har egen anställd personal, utan att personalen är anställd hos en världmyndighet som har i uppgift att upplåta lokaler och sköta administrativa och handläggande uppgifter åt nämnden.

Som världmyndighet brukar väljas en myndighet med närliggande uppgifter. En del nämndmyndigheter har i stället Kammar-

kollegiet som vårdmyndighet. Den personal som sköter uppgifter åt nämndmyndigheten är formellt anställd vid vårdmyndigheten. I vissa fall ägnar sådan personal hela sin arbetstid åt nämndmyndighetens uppgifter medan den i andra fall delar sin arbetstid mellan nämndmyndigheten och vårdmyndigheten. Ofta fluktuerar personalbehovet under året. Vid tillfälliga arbetstoppar och under semestertider kan det finnas behov av att låna in extra personal till nämndmyndigheten medan det under andra perioder kan vara lämpligt att den personal som vanligen arbetar för nämndmyndigheten i stället utför uppgifter åt vårdmyndigheten. En sådan flexibilitet är önskvärd och är troligen lättare att åstadkomma om vårdmyndigheten sysslar med närliggande uppgifter än om den är en mer neutral vårdmyndighet såsom Kammarkollegiet.

Flera myndigheter har uppgifter inom områden som ligger nära Oredlighetsnämndens. Två av dessa, Vetenskapsrådet och Universitetskanslersämbetet, framstår enligt utredningen som särskilt lämpliga att vara vårdmyndighet för Oredlighetsnämnden. Vetenskapsrådet ger stöd till grundläggande forskning inom samtliga vetenskapsområden. Andra uppgifter för Vetenskapsrådet är bl.a. att ta initiativ till att etiska frågor uppmärksammas vid forskning och att förmedla information om forskningsetiska frågor. Vidare är Vetenskapsrådet vårdmyndighet för Centrala etikprövningsnämnden, i vilken Expertgruppen för oredlighet i forskning är placerad. Universitetskanslersämbetet har till uppgift att bl.a. utöva tillsyn över och granska effektiviteten vid universitet och högskolor samt utvärdera utbildning på forskarnivå. Regeringen avser att ge Universitetskanslersämbetet i uppgift att även ansvara för kvalitetssäkring av universitets och högskolors forskning.³ Universitetskanslersämbetet är vårdmyndighet för Överklagandenämnden för högskolan och Högskolans avskiljandenämnd.

Utredningen förordar att Vetenskapsrådet blir vårdmyndighet och därmed ska upplåta lokaler och utföra administrativa och handläggande uppgifter åt Oredlighetsnämnden. Det närmare samarbetet i fråga om detta ska regleras i en överenskommelse mellan myndigheterna. Det har under utredningens gång framförts farhågor om att en placering av Oredlighetsnämnden vid Vetenskapsrådet skulle kunna väcka misstankar om jäv i oredlighetsärendena i

³ Prop. 2016/17:50 s. 65.

de fall Vetenskapsrådet har finansierat den aktuella forskningen. Vi vill understryka att Oredlighetsnämnden föreslås vara en självständig myndighet som kommer att vara helt fristående från värmyndigheten när det gäller beslutsfattande.

12 Sekretess

Utredningen har föreslagit en ny organisation för hantering av ärenden som rör oredlighet i forskning. Enligt förslaget ska frågor om oredlighet i forskning inte längre prövas av forskningsutförarna själva utan av en ny oberoende instans – Oredlighetsnämnden (se kapitel 7 och 9). En förutsättning för att en oberoende instans ska kunna göra en utredning som garanterar rättssäkerhet för alla inblandade är att forskningsutförarna kan bistå med relevant underlag. I ett ärende hos Oredlighetsnämnden kan således förekomma känsliga personuppgifter om forskningspersoner i forskningsunderlaget och uppgifter om enskilds ekonomiska förhållanden när det gäller själva forskningsprojektet samt om den som väckt frågan om misstanke om oredlighet och om den som utpekats som misstänkt för oredlighet. Som framhålls i utredningsdirektivet är det naturligtvis viktigt för de enskilda individer som är berörda i fall av misstänkt oredlighet i forskning att utredningen är rättssäker. Den som utpekats som misstänkt för oredlighet är i en utsatt position. Det finns även komplikationer med att anmäla misstänkt oredlighet i forskning. Så kallade ”visselblåsare”, dvs. personer som slår larm om misstänkt oegentlighet, kan riskera negativa reaktioner på sin anmälan. Detta väcker frågor om behovet av utredningssekretess och anonymitet. Nu nämnda frågor om sekretess behandlas i detta kapitel.

12.1 Utgångspunkter

12.1.1 Rätt att ta del av allmänna handlingar

Offentlighetsprincipen innebär att verksamheten hos staten och kommunerna i stor utsträckning är öppen för insyn och kontroll från allmänheten, bl.a. genom att varje svensk medborgare som

begär det har rätt att ta del av allmänna handlingar hos statliga och kommunala myndigheter. En handling är allmän om den förvaras hos en myndighet och är att anse som inkommen till eller upprättad hos myndigheten. Offentlighetsprincipen anses utgöra en garanti för rättssäkerheten och effektiviteten i folkstyret och förvaltningen. Därigenom är den också ägnad att främja allmänhetens förtroende för myndigheterna.

Genom tillgången till allmänna handlingar underlättas och stimuleras den fria debatten i skilda samhällsfrågor. I tryckfrihetsförordningen slås fast att varje svensk medborgare till främjande av ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning ska ha rätt att ta del av allmänna handlingar.

Ibland kan allmänna eller enskilda intressen väga tyngre än intresset av offentlighet. Rätten att ta del av allmänna handlingar får dock endast begränsas om det är påkallat med hänsyn till i tryckfrihetsförordningen uppräknade intressen, bl.a. det allmännas ekonomiska intresse och skyddet för den enskildes personliga och ekonomiska förhållanden. Uppräkningen är uttömmande och allmänna handlingar får inte hållas hemliga för att skydda några andra intressen. De begränsningar som får göras ska noga anges i en särskild lag, offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) (nedan OSL), eller i en annan lag som den hänvisar till. Att en handling är allmän behöver således inte med nödvändighet innebära att den också är offentlig. Finns stöd i OSL för att hemlighålla uppgifter i en handling är uppgifterna inte tillgängliga för allmänheten. En myndighet kan således inte heller i avtal eller på annat sätt förbinda sig att iaktta en sekretess, som saknar stöd i sekretesslagstiftningen. Detta innebär att det för frågan om utlämnande av handling helt saknar betydelse, om den som tillhandahållit handlingen uppställt krav på konfidentiell behandling av handlingen, eller om myndigheten utfäst sig att inte lämna ut den utan hans eller hennes samtycke.¹

¹ I 2 kap. 2 § tryckfrihetsförordningen nämns följande skyddsintressen som kan begränsa rätten att ta del av allmänna handlingar: rikets säkerhet eller dess förhållande till annan stat eller mellanfolklig organisation, rikets centrala finanspolitik, penningpolitik eller valutapolitik, myndighets verksamhet för inspektion, kontroll eller annan tillsyn, intresset att förebygga eller beivra brott, det allmännas ekonomiska intresse, skyddet för enskilds personliga eller ekonomiska förhållanden samt intresset att bevara djur- eller växtart.

12.1.2 Rätt till partsinsyn i mål eller ärenden

Som utgångspunkt gäller i svensk rätt att det finns en särskild rätt till insyn i mål eller ärenden för de som är parter. Syftet med den regleringen är att parterna ska ha rätt att kunna sätta sig in i allt material som finns i målet eller ärendet, så att ett avgörande av saken inte görs på uppgifter som en part inte har fått ta del av. Rätten till partsinsyn medför att sekretessreglering i stor utsträckning får vika i förhållande till parter.

I förvaltningslagen har reglerna om partsinsyn och kommunikation samlats under den gemensamma rubriken "Parternas rätt att få del av uppgifter" och där framgår att en sökande, klagande eller annan part har rätt att ta del av det som har tillförts ärendet, om detta avser myndighetsutövning mot någon enskild med de begränsningar som följer av OSL.²

En liknande ordning i fråga om partsinsyn gäller för förfarandet i allmän förvaltningsdomstol,³ dock med den skillnaden att rätten till insyn inte inskränks till mål som rör myndighetsutövning mot någon enskild. Stadgandet om kollision mellan rätten till partsinsyn och hänsynen till sekretessintressen, till vilka både förvaltningslagen och förvaltningsprocesslagen (1971:291) hänvisar, återfinns under rubriken "partsinsyn" i OSL och lyder:

Sekretess hindrar inte att en enskild eller en myndighet som är part i ett mål eller ärende hos domstol eller annan myndighet och som på grund av sin partsställning har rätt till insyn i handläggningen, tar del av en handling eller annat material i målet eller ärendet. En sådan handling eller ett sådant material får dock inte lämnas ut till parten i den utsträckning det av hänsyn till allmänt eller enskilt intresse är av synnerlig vikt att sekretessbelagd uppgift i materialet inte röjs. I sådana fall ska myndigheten på annat sätt lämna parten upplysning om vad materialet innehåller i den utsträckning det behövs för att parten ska kunna ta tillvara sin rätt och det kan ske utan allvarlig skada för det intresse som sekretessen ska skydda.

Sekretess hindrar aldrig att en part i ett mål eller ärende tar del av dom eller beslut i målet eller ärendet. Inte heller innebär sekretess begränsning i en parts rätt enligt rättegångsbalken att få del av alla omständigheter som läggs till grund för avgörande av mål eller ärende.

² 16 § förvaltningslagen (1986:223) samt 10 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) (OSL).

³ 43 § förvaltningsprocesslagen (1971:291).

Om det i lag finns bestämmelser som avviker från första eller andra stycket gäller de bestämmelserna.⁴

När en myndighet lämnar ut en sekretessbelagd uppgift till en enskild part, en ställföreträdare, ett ombud eller ett biträde, får den enligt OSL göra detta med ett förbehåll som inskränker mottagarens rätt att lämna uppgiften vidare eller utnyttja den. I OSL erinras då om att den tystnadsplikt som uppkommer genom ett sådant förbehåll inskränker den rätt att meddela och offentliggöra uppgifter som följer av reglerna härom i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen (1991:1469).⁵

12.2 Överväganden och förslag

12.2.1 Skyddet för enskild

Utredningens förslag: Sekretess ska gälla i Oredlighetsnämndens verksamhet enligt lagen (201x:000) om prövning av oredlighet i forskning för uppgift om en enskilds personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till denne lider men. Sekretess ska också gälla för uppgift om enskilds ekonomiska förhållanden, om det kan antas att den enskilde lider skada om uppgiften röjs. Sekretess ska dock inte gälla beslut i ett ärende. I fråga om uppgift i en allmän handling ska sekretessen gälla i högst sjuttio år, om det gäller uppgift om en enskilds personliga förhållanden, och annars i högst tjugo år.

I OSL sägs att sekretess gäller i verksamhet som består i etikprövning och tillsyn enligt lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor (etikprövningslagen)

1. för uppgift om en enskilds personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till denne lider men, och

⁴ 10 kap. 3 § OSL.

⁵ 10 kap. 4 § OSL.

2. för uppgift om en enskilds ekonomiska förhållanden, om det kan antas att den enskilde lider skada om uppgiften röjs.⁶

I samband med införandet av den nu nämnda bestämmelsen angavs i förarbetena bland annat följande skäl för sekretess. Den etiska granskningen har sin främsta betydelse då det är fråga om prövning av icke registrerade läkemedel eller av registrerade läkemedel med nya indikationer. Det är uppenbart att en projektbeskrivning som rör prövningen av ett läkemedel kan innehålla sådana uppgifter om en enskilds affärs- eller driftsförhållanden som bör vara sekretesskyddade, men att en sekretessbestämmelse behövs även vid prövning och tillsyn för skydd för enskilds personliga förhållanden. I de situationer där rekryteringen av forskningspersoner har påbörjats innan beslut om etikprövning fattas, kan uppgifter om dessa personer förekomma i de handlingar som ges in till nämnden. Medicinsk forskning kommer att vara den vanligast förekommande ärendetypen. I samband med sådan forskning förekommer ofta känsliga personuppgifter enligt 13 § personuppgiftslagen (1998:204). Uppgifter om hälsa är en känslig personuppgift. Etikprövning ska också ske av annan forskning, även icke-medicinsk, där känsliga personuppgifter ska användas utan uttryckligt samtycke från forskningspersonen. Sådana uppgifter är särskilt integritetskänsliga och behöver därför ett sekretesskydd. I samband med tillsynsärenden har forskningen redan påbörjats. Information av ovan nämnd karaktär kan komma att ingå i ett tillsynsärende. Eftersom den information som avser personliga förhållanden ofta är av sådan natur att den inom hälso- och sjukvården omfattas av ett omvänt skaderekvisit, bör en motsvarande bestämmelse införas även i verksamhet som består i etikprövning och tillsyn enligt etikprövningslagen.⁷

Skälen för sekretess i ovan angivna situationer gäller enligt utredningens bedömning även i det nya system för prövning av oredlighet i forskning som utredningen föreslår. Det föreslagna systemet omfattar ett betydligt bredare forskningsfält och i de allra flesta fall kommer prövningen att göras först efter det att forskningen har avslutats. Enligt utredningen bör således en motsvarande sekretess gälla i verksamheten hos Oredlighetsnämnden för

⁶ 24 kap. 3 § OSL.

⁷ Prop. 2002/03:50 s. 182 f.

uppgift om en enskilds personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till denne lider men. Sekretess bör också gälla för uppgift om en enskilds ekonomiska förhållanden, om det kan antas att den enskilde lider skada om uppgiften röjs.

I ärenden hos Oredlighetsnämnden förekommer emellertid inte bara känsliga personuppgifter om forskningspersoner i forskningsunderlaget och uppgifter om enskilds ekonomiska förhållanden när det gäller själva forskningsprojektet utan här kan också förekomma sådana uppgifter om den som väckt frågan om misstanke om oredlighet i forskning och om den som utpekats som misstänkt för oredlighet. Enligt utredningens bedömning bör även sist nämnda personer ges ett motsvarande skydd med undantag för deras namn (se vidare argumentationen i avsnitt 12.2.2 och 12.2.3).

Den föreslagna sekretessen ska således gälla för både den som anmäler och den som blir anmäld för oredlighet i forskning, för forskningspersonerna i forskningsunderlaget och för enskildas affärs- eller driftsförhållanden.

I anslutning till den ovan återgivna bestämmelsen i OSL föreskrivs dock att sekretessen inte gäller beslut i ärende. Och i fråga om uppgift i en allmän handling gäller sekretessen i högst sjuttio år för enskilds personliga förhållanden och annars i högst tjugo år. Enligt utredningens bedömning bör detta gälla även för sekretessen hos Oredlighetsnämnden.

12.2.2 Skyddet för den som öppet anmäler oredlighet

Utredningens förslag: Det ska införas en kompletterande bestämmelse i den föreslagna sekretessbestämmelsen om att sekretess inte gäller för uppgift om vem som har väckt frågan om oredlighet.

Det finns som inledningsvis nämnts komplikationer med att anmäla misstänkt oredlighet i forskning. Så kallade ”visselblåsare”, dvs. personer som slår larm om misstänkta oegentligheter, har ibland fått negativa reaktioner på sin anmälan. Den till buds stående möjligheten att komma ifrån den typen av reaktioner är då att avge en anonym anmälan. Den som öppet anmäler oredlighet i

forskning skyddas inte av någon utredningssekretess, utan den anmälde har med stöd av reglerna om partsinsyn rätt att ta del av anmälan och därmed också vem som står bakom den. Vissa länder, däribland Norge, Storbritannien och USA, har regelverk som skyddar visselblåsare. Särskilda visselblåsarsystem är i övrigt inte särskilt vanligt förekommande inom forskningsvärlden.⁸

I utredningsdirektivet har angetts att det är angeläget att en utredning om oredlighet i forskning kan bedrivas med såväl offentlig insyn som med beaktande av behovet av integritet för den enskilde. Detta är den ram som utredningen har att förhålla sig till.

Frågan om ett särskilt skydd mot repressalier för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden har nyligen varit föremål för en statlig utredning. I betänkandet *Visselblåsare – Stärkt skydd för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden* (SOU 2014:31) föreslogs bl.a. att det skulle införas ett särskilt skydd för en anmälarens identitet genom en ny sekretessbestämmelse i OSL. Sekretess skulle då gälla för uppgifter som avslöjar identiteten av den arbetstagare som slagit larm.⁹

Regeringen fullföljde dock inte utredningens förslag om ett särskilt identitetsskydd. Enligt regeringens bedömning skulle det mot bakgrund av den svenska modellen med öppenhet och transparens vara alltför långtgående att införa en helt ny sekretessbestämmelse. Regeringen bedömde dessutom att den föreslagna sekretessbestämmelsen skulle ge upphov till tillämpningsproblem.¹⁰ Vid riksdagsbehandlingen ställde sig arbetsmarknadsutskottet bakom regeringens bedömning.¹¹ Vissa motioner väcktes emellertid med anledning av propositionen, med yrkanden om bland annat ett utökat skydd för en visselblåsares identitet och att det bättre skulle säkerställas att anmälarens identitet inte skulle röjas.¹² Utskottet konstaterade att yrkandena, liksom förslagen i den tidigare utredningen, till vissa delar hängde samman med förslag till en helt ny reglering i

⁸ Science Europe, *Research Integrity Practices in Science Europe Member Organisations*, Survey Report, juli 2016 s. 18.

⁹ s. 332–336.

¹⁰ I propositionen återfinns inga resonemang om skälen för en annan bedömning i den delen. De anförda skälen för bedömningen har i stället hämtats från uttalande av ansvarigt statsråd, Johansson, Ylva, replik på DN debatt, 19 mars 2016, www.dn.se/debatt/replik/utredningsforslagen-alltfor-svara-att-tillampa/

¹¹ Arbetsmarknadsutskottets betänkande 2015/16:AU11.

¹² s. 8 och 9 i Arbetsmarknadsutskottets betänkande.

arbetsmiljölagen och att regeringen inte valt att gå vidare med de förslagen. Utskottet ansåg också att förslag om nya sekretessbestämmelser kräver mycket noggranna överväganden och att utökat skydd för anmälarens identitet därför inte borde införas, vilket också riksdagen ställde sig bakom.¹³

Utredningsförslagen i övrigt om ett stärkt skydd för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden genomfördes dock. Från och med den 1 januari 2017 gäller lagen (2016:749) om särskilt skydd mot repressalier för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden (visselblåsarlagen).

Enligt vår bedömning skulle ett särskilt identitetsskydd för den som väckt frågan om misstanke om oredlighet i forskning framför allt kunna motiveras av att skydda anmälaren från att drabbas av negativa konsekvenser. Ett sådant skydd skulle också förväntas underlätta befogade anmälningar. För vissa verksamheter är ett sådant skydd också särskilt reglerat i OSL, men bygger då ofta på genomföranden av ett antal EU-direktiv för de områdena.¹⁴

Mot införandet av ett särskilt skydd för anmälarens identitet kan anföras att öppenheten och transparensen skulle begränsas, att utredningarna skulle försvåras och att onödiga spekulationer skulle kunna uppstå kring vem som har anmält. Därtill kommer riksdagens ställningstagande mot ett stärkt identitetsskydd för s.k. visselblåsare i samband med den nyligen beslutade visselblåsarlagen. Även om visselblåsarlagen riktas mot ett bredare tillämpningsområde än vad som är föremål för våra överväganden kan vi inte se att skyddsbehovet är större vid anmälningar om misstänkt oredlighet i forskning än vid anmälningar om misstänkta allvarliga förhållanden i arbetsmiljön. Det kan enligt vår bedömning inte heller uteslutas att visselblåsarlagens bestämmelser om särskilt skydd mot repressalier för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden kan tillämpas också för den som anmäler misstänkt oredlighet i forskning på sin arbetsplats. Avslutningsvis ska i bedömningen hänsyn också tas till att den som misstanken riktas mot, med stöd av grundprinciperna om rätt till partsinsyn, som huvudregel ändå har rätt att få kännedom om vem som är anmälare.¹⁵

¹³ Riksdagsskrivelse 2015/16:269 samt SFS 2016:749.

¹⁴ T.ex. för rapporteringar av händelser inom civil luftfart eller vid tillsyn enligt fartygs-säkerhetslagen, 29 kap. 10 och 11 §§.

¹⁵ Jfr. t.ex. 10 kap. 3 §, 26 kap. 5 § och 35 kap. 2 § OSL.

Vid en samlad bedömning finner vi att det inte finns tillräckliga skäl för att motivera ett avsteg från grundprincipen om offentlighet och föreslår därför inte något särskilt sekretesskydd för anmälarens identitet.

Utredningen vill samtidigt påpeka att det inte finns något hinder mot att en anmälan om misstanke om oredlighet i forskning avges anonymt. Anonymitet bör dock inte uppmuntras. I stället bör forskningsutföraren stötta den som i god tro anmäler misstänkt oredlighet. Utredningens förslag i avsnitt 14.3 om att statliga universitet och högskolor ska främja medarbetares möjligheter att få råd och stöd i frågor om god forskningssed och avvikelser från sådan sed syftar bl.a. till att den som misstänker oredlighet ska få stöd för att våga anmäla.

Enligt utredningens bedömning kommer det sekretesskydd som föreslås gälla i verksamheten hos Oredlighetsnämnden för uppgift om en enskilds personliga och ekonomiska förhållanden att gälla även för den som väckt frågan om misstanke om oredlighet. Det kan enligt utredningen inte uteslutas att detta skydd beroende på vilka uppgifter som kommer fram under utredningen hos nämnden skulle kunna få till följd att uppgiften om vem anmälaren är anses omfattas av sekretessen. Mot bakgrund av utredningens ställningstagande i övrigt för offentlighet föreslås därför att den föreslagna sekretessbestämmelsen kompletteras med en bestämmelse om att sekretess inte ska gälla för anmälarens namn.

Det ska tilläggas att i denna bedömning av sekretessen har också beaktats, att den som väcker frågan om oredlighet kan ha ett sådant i förvaltningslagens mening befogat intresse i saken, t.ex. vid plagiering, att han eller hon inte bara tillerkänns klagorätt och partsställning i högre instans utan också partsställning i Oredlighetsnämnden, varför sekretess inte heller av detta skäl bör gälla för anmälarens namn (se vidare avsnitt 13.1.2).

12.2.3 Skyddet för den som utpekats som oredlig

Utredningens förslag: Det ska införas en kompletterande bestämmelse i den föreslagna sekretessbestämmelsen om att sekretess inte gäller för uppgift om den person som misstanken riktas mot.

Den som utpekats som misstänkt för oredlighet i forskning är i en utsatt position och skulle kunna få svårt att i efterhand helt rentvå sitt namn om det visar sig att någon oredlighet inte har förekommit. Ett sådant offentligt utpekande är givetvis till men för den som utpekats. Sekretess för uppgifter som kan avslöja den utpekades identitet skulle då kunna utgöra ett skydd i den delen. Det finns också exempel på sådana sekretessregleringar t.ex. till förmån för den som utreds i brottsbeivrande verksamhet. Men det finns samtidigt exempel på det motsatta. I ärenden om disciplinansvar gäller t.ex. ingen särskild sekretess.¹⁶

Ett särskilt sekretesskydd för den utpekade forskarens identitet skulle emellertid enligt utredningens bedömning i praktiken innebära att i princip alla uppgifter i ärendet hos Oredlighetsnämnden skulle kunna behöva sekretessbeläggas, eftersom det genom den utpekades anknytning till i stort sett alla typer av uppgifter om den aktuella forskningen annars skulle framgå vem som avses. En sådan i det närmaste fullständig sekretess framstår enligt utredningens bedömning som alltför långtgående med hänsyn till offentlighetsprincipen och med beaktande av allmänhetens intresse av insyn i att Oredlighetsnämndens verksamhet inte bedrivs i hemlighet.

Vad som nu sagts innebär emellertid inte att ett visst sekretesskydd ändå inte skulle kunna behövas. Gällande visselblåsarlagen har påpekats att vissa avslöjanden om känsliga uppgifter om bl.a. enskildas personliga förhållanden skulle kunna förekomma vid en tillämpning av den lagen och ett visst begränsat sekretesskydd har därför införts där.¹⁷ Utredningen har uppmärksammat på att sådana uppgifter kan förekomma även avseende forskare vid utredningar om oredlighet i forskning.

Även om intresset av offentlighet och insyn är stort vid utredningar av oredlighet i forskning bör, enligt utredningens bedömning, ett visst sekretesskydd till förmån för den utpekade forskaren ges. Ett nära till hands liggande alternativ är att ge skyddet samma omfattning som i lagen om etikprövning av forskning på männi-

¹⁶ 39 kap. 2 § OSL. Sekretess kan emellertid överföras till sådana ärenden enligt 11 kap. 2 § OSL.

¹⁷ 36 kap. 4 § OSL som föreskriver att uppgifter om enskilds personliga och ekonomiska förhållanden kan skyddas om det kan antas att den enskilde eller någon närstående till denne lider avsevärd skada eller betydande men om uppgiften röjs. Jfr. även prop. 2015/16:128 s. 81–82.

skor. Enligt utredningens bedömning bör, mot bakgrund av den utsatta position som den som utpekats som misstänkt för oredlighet är i, skyddet för denne utformas på samma sätt som gäller för övriga personer som förekommer i Oredlighetsnämndens prövningar.

Enligt utredningens bedömning kommer det sekretesskydd som föreslås gälla i verksamheten hos Oredlighetsnämnden för uppgift om en enskilds personliga och ekonomiska förhållanden att gälla även för den för oredlighet utpekade forskaren. Det kan enligt utredningen inte uteslutas att detta skydd beroende på vilka uppgifter som kommer fram under utredningen hos nämnden skulle kunna få till följd att uppgiften om vem den utpekade forskaren är anses omfattas av sekretessen. Mot bakgrund av utredningens ställningstagande i övrigt för offentlighet föreslås därför att den föreslagna sekretessbestämmelsen kompletteras med en bestämmelse om att sekretess inte ska gälla för den utpekade forskarens namn.

Det ska dock påpekas att det i utredningssammanhang även finns skyddsregler för uppgifter om personliga förhållanden genom andra befintliga regelverk. Pressetiska regler medför t.ex. att massmedia ska avstå från publicitet som kan kränka privatlivet, om inte offentlig belysning krävs av något uppenbart allmänintresse. Skydd regleras också för kränkning av en persons ära om utpekanden om klandervärdhet är oförsvarliga, i form av befintliga straffregler för förtal. Dessa skyddsregler får enligt utredningens bedömning i denna del anses tillräckliga för den forskare som anmälts som misstänkt för oredlighet i forskning. Utredningen vill dock också understryka att det är viktigt att forskningsutförarna inom ramen för sitt arbetsmiljöansvar utformar de planer och åtgärder som är lämpliga i det enskilda fallet för att stötta en utpekad forskare och berörda personer i t.ex. dennes arbetsgrupp.

12.2.4 En kompletterande bestämmelse om överföring av sekretess

Utredningens förslag: En generellt tillämplig sekundär sekretessreglering ska införas, med den innebörden, att får Oredlighetsnämnden från en forskningsutförare en sekretessreglerad uppgift blir sekretessbestämmelsen tillämplig på uppgiften även hos Oredlighetsnämnden.

Utgångspunkter

Utredningens förslag om en ny organisation för oberoende utredningar av oredlighet i forskning innebär bland annat att forskningsutförarna inte längre ska svara för dessa utredningar utan lämna den hjälp och de uppgifter och upplysningar om aktuell forskning som Oredlighetsnämnden behöver för sin prövning av oredlighet i forskning.

Enligt utredningen är det viktigt att någon sekretesslucka inte uppkommer av det skälet att utredningsverksamhet hanteras i en annan ordning än den som gäller i dag. Om en uppgift är sekretesskyddad hos en forskningsutförare och skulle förbli så om en utredning om oredlighet i forskning sköttes internt av forskningsutföraren, sätts den aktuella sekretessregleringen ur spel om uppgiften blir offentlig genom ett överförande till Oredlighetsnämnden. En sådan ordning bör enligt utredningen undvikas. Detsamma gäller om sekretessregleringen hindrar ett utlämnande och därmed försvårar eller t.o.m. omöjliggör Oredlighetsnämndens utredning.

Av dessa skäl är det nödvändigt att sekretessregleringen blir så utformad att uppgifter som är sekretesskyddade hos en forskningsutförare också förblir sekretesskyddade om de lämnas ut till Oredlighetsnämnden i samband med en utredning om oredlighet i forskning. Det kan ske genom tillämpning av en sekundär sekretessreglering. Frågan är om detta redan kan anses tillgodosett genom gällande sekretessreglering, eller om nya sekretessregler bör införas.

Regler för tillsynssekretess bedöms inte kunna bli tillämpliga

Sekretess hindrar inte att en uppgift lämnas till en myndighet om uppgiften behövs för tillsyn över eller revision hos den myndighet där uppgiften förekommer och sekretess överförs då till tillsynsverksamheten. Detta innebär att om det föreligger sekretess för vissa uppgifter hos en myndighet så ska samma sekretesskydd finnas hos tillsynsmyndigheten.¹⁸ Skulle en sådan reglering kunna bli tillämplig för Oredlighetsnämndens verksamhet?

¹⁸ 10 kap. 17 § samt 11 kap. 1 § OSL.

Tillsynsbegreppet är inte helt tydligt definierat.¹⁹ Regeringen har i ett lagstiftningsärende uppgett som sin uppfattning att begreppet tillsyn bör tolkas snävt och främst bör användas för verksamheter som avser självständig granskning för att kontrollera om tillsynsobjektet uppfyller krav som följer av lagar och andra bindande föreskrifter.²⁰

Regeringens tolkning av tillsynsbegreppet har kritiserats och det har bl.a. påpekats att begreppet tillsyn i sekretessammanhang är vidare än inom förvaltningsrätten i övrigt och därför bör omfatta också områden där en myndighet har en mer övervakande, styrande eller kontrollerande funktion samt myndigheters författningsreglerade kvalitetsgranskning.²¹

Enligt utredningens bedömning ryms inte Oredlighetsnämndens utredningsverksamhet inom ramen för regeringens ganska snäva tolkning av tillsynsbegreppet. Men det kan inte heller odiskutabelt hävdas att Oredlighetsnämndens verksamhet omfattas av den något vidare definitionen av tillsynsbegreppet som förespråkas. Utredningens slutsats blir därmed att den nuvarande regleringen i OSL om överföring av sekretess vid tillsyn och revision inte är tillämplig och att sekretessbelagda uppgifter hos forskningsutförarna som inhämtas av Oredlighetsnämnden inte blir sekretesskyddade hos nämnden.

En generell sekundär sekretessreglering ska införas

Enligt utredningens förslag åläggs forskningsutförarna att lämna den hjälp och de uppgifter, upplysningar och handlingar om aktuell forskning som Oredlighetsnämnden behöver för sin prövning av oredlighet i forskning. Det medför att det inte råder något hinder för forskningsutförarna att överlämna sekretessbelagda uppgifter till Oredlighetsnämnden. Målet att det inte ska skapas några sekretessluckor kan då uppnås genom att det samtidigt införs en särskild sekundär sekretessreglering, där det föreskrivs att eventuell

¹⁹ Jämför t.ex. Skr. 2009/10:79 s. 16.

²⁰ Regeringens skrivelse 2009/10:79 s. 14.

²¹ T.ex. Höök, Johan, *Sekretess mellan myndigheter*, 2015 s. 92 samt von Essen, Ulrik, *Allmänna handlingar och sekretess i myndigheternas kvalitetsarbete*, FT 2010 s. 69.

sekretess vid forskningsutförare för uppgifter i forskning överförs till Oredlighetsnämnden.

Om en sekundär sekretessreglering endast inriktas mot vissa särskilt angivna skyddsbehov för t.ex. känsliga uppgifter om en enskild, skulle den med fördel kunna placeras i 24 kap. i OSL som en ny sekretessbestämmelse inom ramen för forskning. Sekretess skulle emellertid kunna uppstå för vitt skilda skyddsbehov. Det framstår därför enligt utredningen som mer lämpligt att föreslå en generellt tillämplig sekundär sekretessreglering om att en sekretessbestämmelse blir tillämplig vid Oredlighetsnämnden, om Oredlighetsnämnden i sin utredningsverksamhet får en sekretessbelagd uppgift från en forskningsutförare. Sekretessen kan då gälla hos Oredlighetsnämnden oavsett vad det är för sekretessbestämmelse som är tillämplig för uppgiften hos forskningsutföraren. Regleringen bör därför införas i 11 kap. OSL och kan förslagsvis genomföras genom en ny 11 kap. 3 a § i OSL.

12.2.5 Behov av sekretess under utredningstiden

Utredningens bedömning: Det bör inte införas någon sekretess för Oredlighetsnämndens utredningar under utredningstiden.

En annan fråga är om sekretess under utredningen skulle kunna vara motiverad för att underlätta utredningsarbetet för Oredlighetsnämnden. Det finns exempel på sådana sekretessregleringar till förmån för pågående utredningars kvalitet. T.ex. gäller sekretess för uppgifter vid förundersökningar i brottmål om det kan antas att syftet med beslutade eller förutsedda åtgärder motverkas eller den framtida verksamheten skadas om uppgiften röjs. Men förutsättningarna för en utredningssekretess på detta område är knappast jämförbara med Oredlighetsnämndens undersökningar. Utredningen har inte heller funnit några starka skäl eller typfall för när en sådan sekretessreglering skulle framstå som särskilt betydelsefull för kvaliteten i Oredlighetsnämndens prövningar och bedömningar. Tvärtom bedömer utredningen att en utredningssekretess skulle gå på tvärs mot tanken om en ökad öppenhet för att främja

allmänhetens förtroende inte bara i forskningen utan också för hanteringen av frågor om oredlighet.

Redan i dag förekommer öppna diskussioner om forskning och oredlighet i forskning i en mängd fora i sociala medier, där forskare granskar varandras arbeten. En sådan öppenhet bedömer vi är till gagn både för forskarsamhället och för allmänhetens förtroende för forskningen. Utredningen finner därför inte skäl för att föreslå en sekretessreglering till förmån för Oredlighetsnämndens utredningar om oredlighet i forskning.

13 Överklagande m.m.

Utredningen ska enligt sina direktiv bl.a. föreslå hur rättssäkerheten ska kunna garanteras vid bedömning av misstänkt oredlighet i forskning. En av aspekterna vid en sådan rättssäkerhetsbedömning är frågan om möjlighet till överklagande, vilken övervägs i detta kapitel. Vidare behandlas frågan om möjlighet till omprövning av ett förvaltningsbeslut enligt förvaltningslagen (1986:223) i samband med överklagande.

13.1 Rätt till överklagande

Utredningens förslag: Oredlighetsnämndens beslut i ett ärende om prövning av oredlighet i forskning samt om föreläggande ska få överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Andra beslut av Oredlighetsnämnden ska inte få överklagas.

Prövningstillstånd ska krävas vid överklagande till kammarrätten.

Utredningens bedömning: Oredlighetsnämndens beslut i ett ärende om prövning av oredlighet i forskning bör i första hand få överklagas av den utpekade forskaren, om nämnden har avgjort ärendet och beslutet har gått den utpekade forskaren emot.

Ärenden om prövning av oredlighet i forskning bör hanteras med förtur av de allmänna förvaltningsdomstolarna.

13.1.1 Möjligheten att överklaga

I dag föreligger ingen uttrycklig rätt till överklagande av det yttrande av Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden som har inhämtats av ett statligt universitet eller en statlig högskola, och ett lärosätes beslut efter utredning om oredlighet i forskning har bedömts falla under det överklagandeförbud som föreskrivs i 4 § högskoleförordningen (1993:100).

De beslut som Oredlighetsnämnden kommer att fatta vid prövningen av oredlighet i forskning innebär att den utpekade forskaren som misstankarna riktas mot antingen

- har gjort sig skyldig till oredlighet i forskning, dvs. både det objektiva och det subjektiva kriteriet för oredlighet är uppfyllda,
- inte har gjort sig skyldig till oredlighet i forskning, men de aktuella avvikelserna från vad som kännetecknar god forskningssed uppfyller i och för sig det objektiva kriteriet för oredlighet medan det subjektiva kriteriet (uppsåt eller grov oaktsamhet) inte visats föreligga, eller
- inte har gjort sig skyldig till oredlighet i forskning, dvs. det objektiva kriteriet för oredlighet är inte uppfyllt.

Ett beslut om att oredlighet i forskning föreligger kan för den enskilde forskaren, även om beslutet i sig inte innehåller några sanktioner eller liknande, få allvarliga konsekvenser. Det kan leda till indragen forskningsfinansiering, försvårande av framtida möjligheter till finansiering eller anställning, indragna vetenskapliga artiklar, arbetsrättsliga åtgärder eller en offentlig "vanära". Det är visserligen inte Oredlighetsnämnden som beslutar dessa sanktioner utan den aktuella arbetsgivaren, forskningsfinansiären eller tidskriften. Det kan dock förväntas att de flesta berörda aktörerna kommer att lägga Oredlighetsnämndens bedömning till grund för eventuella åtgärder av nu nämnt slag. Av det skälet bör Oredlighetsnämndens beslut om att en forskare har gjort sig skyldig till oredlighet i forskning kunna överklagas av forskaren i fråga. Ur rättssäkerhetssynpunkt är det av vikt att den utpekade forskaren kan få ett sådant beslut av Oredlighetsnämnden prövat i en högre instans, vad avser såväl beslutets innehåll som nämndens hantering av ärendet.

I avsnitt 10.2.4 föreslår utredningen att forskningsutföraren ska kunna föreläggas att hjälpa till med utredningen såvitt avser uppgifter och upplysningar etc. Föreläggandena ska också kunna förenas med vite. Sådana förelägganden föreslås kunna överklagas av forskningsutföraren.

13.1.2 Vem kan överklaga?

Som här ovan nämnts bör den utpekade forskaren alltid kunna överklaga ett beslut om att hen har gjort sig skyldig till oredlighet i forskning. Frågan är om någon annan intressent skulle kunna medges möjlighet att överklaga Oredlighetsnämndens beslut, t.ex. den som har anmält den utpekade forskaren för oredlighet i forskning eller den i vars verksamhet forskningen har utförts (forskningsutföraren).

Som en allmän princip för att någon ska få överklaga ett förvaltningsbeslut gäller enligt förvaltningslagen att ett beslut ska angå vederbörande och beslutet ska ha gått denne emot.¹ Rättsligt kan dock inte ett beslut vid prövning av oredlighet i forskning som en utgångspunkt anses angå den som anmält någon för oredlighet i den mening som avses i förvaltningslagen.² Inom statsförvaltningen gäller också normalt, även om undantag kan förekomma, att en myndighet inte ska kunna överklaga en annan myndighets beslut.³ Det bör enligt utredningen därför i första hand vara den utpekade forskaren som ska kunna överklaga ett beslut av Oredlighetsnämnden. Om och i vilka fall andra intressenter i ett enskilt fall bör anses ha ett befogat intresse att överklaga Oredlighetsnämndens beslut, får överlämnas till rätts-tillämpningen att avgöra.

13.1.3 Var ska överklaganden prövas?

Utredningen har övervägt olika alternativa instanser för en överprövning av Oredlighetsnämndens beslut. Utredningens utgångspunkt är att dömande verksamhet så långt som möjligt ska ske i de

¹ 22 § förvaltningslagen (1986:223).

² T.ex. Strömberg, Håkan och Lundell, Bengt, *Allmän förvaltningsrätt*, 26:e upplagan, 2014 s. 96 och 97 samt RÅ 1977 ref 115.

³ Se. t.ex. Strömberg, Håkan och, Lundell, Bengt, *Allmän förvaltningsrätt*, 26:e upplagan, 2014 s. 211.

allmänna domstolarna eller de allmänna förvaltningsdomstolarna. Det faktum att en myndighet kommer att fatta besluten i första instans talar för att de allmänna förvaltningsdomstolarna blir överklagandeinstans. Andra tänkbara alternativ är de allmänna domstolarna, en specialdomstol eller en särskild överklagandenämnd.

När det gäller de två sistnämnda alternativen – *en specialdomstol* eller *en särskild överklagandenämnd* – gör utredningen följande bedömning. Specialdomstolar är inte särskilt vanligt förekommande, vilket i sig utgör ett skäl mot att inrätta en specialdomstol för överprövningar av Oredlighetsnämndens beslut. Vidare bedömer vi att det inte heller finns administrativa skäl eller praktiska förutsättningar för en specialdomstol eller en särskild överklagandenämnd eftersom en sådan instans skulle behöva bemannas med i vart fall lika stark vetenskaplig representation som Oredlighetsnämnden och också ett större antal ledamöter för att kunna hävda ett kompetensmässigt övertag. Utredningen anser därför inte att Oredlighetsnämndens beslut ska överklagas till vare sig specialdomstol eller särskilt inrättad överklagandenämnd.

En bedömning av oredlighet i forskning innefattar ansvarsbedömningar av t.ex. inblandade forskare. Sådana ansvarsbedömningar och privaträttsliga verkningar av bedömningarna kan tala för att ett överklagande bör ske till *allmän domstol*. Emellertid görs enligt svensk rätt en allmän skillnad mellan de allmänna domstolarnas rättsskipning och förvaltningsmyndigheternas verksamhet. Allmänna domstolar har därför endast begränsade möjligheter att underkänna förvaltningsbeslut och det är också undantag att överklaganden av förvaltningsbeslut görs till allmän domstol. Det saknas enligt utredningen därför även tillräckliga skäl att föreslå att ett överklagande ska göras till allmän domstol.

Utredningen anser i stället att det mesta talar för att överprövningen av Oredlighetsnämndens beslut mest naturligt görs till *allmän förvaltningsdomstol*. En förvaltningsprocess ska utgöra en kontrollerande funktion av förvaltningsmyndigheters beslut med stöd av offentligrättsliga regler,⁴ vilket också är väl i överensstämmelse med att det bör vara en förvaltningsdomstol som överprövar nämndens beslut. Sammantaget anser utredningen att det ska vara

⁴ Wennergren, Bertil och von Essen, Ulrik, *Förvaltningsprocesslagen m.m. En kommentar*, sjätte upplagan, Nordstedts juridik, 2013 s. 17 och 18.

förvaltningsdomstolarna som överprövar Oredlighetsnämndens beslut om oredlighet i forskning.

Det är emellertid av vikt att en överprövning av Oredlighetsnämndens beslut kan göras skyndsamt. Nämndens prövning och utredning av oredlighet i forskning kommer i vissa fall att innehålla svåra frågeställningar och kunna bli tidskrävande. Det är då viktigt att en överprövning av beslutet sedan inte också riskerar att ta alltför lång tid att genomföra. Det kan därför vara viktigt såväl för berörda forskare och forskningsutförare som för t.ex. forskningsfinansiärer och andra berörda aktörer att den sammanlagda prövningen av misstankarna inte blir alltför lång och att ett slutligt avgörande måste avvaktas under lång tid. Enligt utredningens mening bör därför dessa ärenden hanteras med förtur av de allmänna förvaltningsdomstolarna. Av rättssäkerhetsskäl anser utredningen emellertid inte att instansordningen också bör förkortas, utan att ett krav på prövningstillstånd i kammarrätt framstår som tillräckligt och rimligt för att möjliggöra en överprövning i domstol, men att den prövningen samtidigt genomförs skyndsamt och som regel inte heller sker i mer än en instans.

13.2 Särskilt om omprövningsrätt

Utredningens bedömning: Det föreligger inget hinder för Oredlighetsnämnden att korrigera ett tidigare för den enskilde forskaren negativt beslut, om nya omständigheter uppdagas som ställer saken i ett nytt ljus. Några särskilda regler för omprövningen av nämndens beslut behövs inte.

13.2.1 Bakgrund

Det mest betydelsefulla och effektivaste medlet för att åstadkomma rättelse av felaktiga förvaltningsbeslut har traditionellt ansetts vara möjligheten att genom överklagande få till stånd en omprövning i högre instans. Samtidigt framhålls som ett grundläggande krav att tyngdpunkten i förvaltningsförfarandet ska ligga i första instans. Den enskilde ska inte annat än undantagsvis behöva föra sin sak vidare till domstol.

Omständigheter som tillkommit efter det första beslutet kan förändra förutsättningarna så radikalt, att ett helt nytt ärende har uppstått vid tidpunkten för det senare beslutet, men det kan också röra sig om variationer på samma tema inom ramen för ett och samma ärende. Det kan således hända att nya fakta framkommer i ett fall där Oredlighetsnämnden har konstaterat oredlighet i forskning. Skulle myndigheten själv då kunna genomföra en ny utredning och eventuellt ändra sitt tidigare beslut?

Under rubriken ”Omprövning av beslut” föreskrivs i 27 § förvaltningslagen att en myndighet, om den finner att ett beslut som den har meddelat som första instans är uppenbart oriktigt på grund av nya omständigheter eller av någon annan anledning, ska ändra beslutet, om det kan ske snabbt och enkelt och utan att det blir till nackdel för någon enskild part. I samma paragraf föreskrivs att skyldigheten gäller även om beslutet överklagas. Av 28 § framgår att ett överklagande av en myndighets beslut förfaller om myndigheten själv ändrar beslutet så som klagande begär.

Enligt praxis talar främst trygghetsskäl mot att den beslutande myndigheten får ändra sitt beslut. Gäller det beviljade förmåner talar således hänsynen till den enskildes trygghet och rättssäkerhet för att beslutet inte utan vidare får ändras. Finns flera parter med motstående intressen involverade i ett ärende, är det också, enligt praxis, äventyrligt att tillåta ändring av meddelat beslut, eftersom endera parten ju då blir lidande.

Mot vad som nu sagts talar å andra sidan enligt praxis behovet av att myndigheten snabbt och enkelt ska kunna rätta sitt beslut, om det visar sig vara olagligt eller klart olämpligt. Även om beslutet i och för sig framstått som riktigt med hänsyn till underlaget för bedömningen vid prövningstillfället, har det enligt praxis ansetts otillfredsställande om myndigheten inte kan korrigera det, om nya omständigheter uppdagats som ställt saken i ett nytt ljus.⁵

⁵ Se praxisredovisningen i SOU 2010:29 s. 559 f.

13.2.2 Överväganden

Mot bakgrund av föreliggande praxis gör utredningen bedömningen att något hinder inte föreligger för Oredlighetsnämnden att korrigera ett tidigare för den enskilde forskaren negativt beslut, om nya omständigheter uppdagas, som ställer saken i ett nytt ljus. Några specialregler för omprövningen av nämndens beslut behövs därmed inte.

14 Upprätthållande av god sed

Utredningen har haft i uppdrag att föreslå hur de statliga universitetens och högskolornas ansvar för upprätthållande av god sed i forskningen vid behov kan förtydligas. Lagbestämmelsen om att värna vetenskapens trovärdighet och god forskningssed gäller i dag enbart statliga universitet och högskolor och inte andra forskningsutförare. Förutom frågan hur de statliga universitetens och högskolornas ansvar för upprätthållande av god sed i forskningen vid behov kan förtydligas har utredningen övervägt om bestämmelser om ansvar för upprätthållande av god sed i forskningen bör införas även för andra forskningsutförare.

14.1 Förtydligande av forskarnas och forskningsutförarnas ansvar för att forskning sker i enlighet med god forskningssed

Utredningens förslag: Det ska i lag införas en bestämmelse om att den enskilda forskaren ansvarar för att hans eller hennes planering, genomförande och rapportering av forskning sker i enlighet med god forskningssed. I lag ska också införas en bestämmelse om att forskningsutföraren i vars verksamhet forskningen utförs har det övergripande ansvaret för

1. att forskningen sker i enlighet med god forskningssed,
2. att forskande, undervisande, teknisk och administrativ personal fortlöpande informeras om gällande regler för forskningsverksamheten, och
3. att de forskare som deltar i forskningen har tillräckliga kunskaper om god forskningssed.

Enligt utredningens mening är dagens lagkrav på statliga universitet och högskolor om att värna vetenskapens trovärdighet och god forskningssed något otydligt, både vad gäller vem som har ansvar och för vad man har ansvar. Det finns därför skäl att förtydliga detta.

I det norska förslaget till ändring av forskningsetiklagen som behandlas under 2017 föreslås att en bestämmelse införs om att forskare ska uppträda med aktsamhet för att säkra att all forskning sker med hänsyn till erkända forskningsetiska normer. Det gäller också förberedelser, rapportering och andra forskningsrelaterade aktiviteter. För forskningsinstitutionerna föreslås ett krav på att de ska säkra att forskningen vid institutionen sker med hänsyn till erkända forskningsetiska normer. Institutionerna föreslås också få ansvar för att utbilda doktorander och anställda i erkända forskningsetiska normer och för att alla som utför eller deltar i forskningen känner till sådana normer.¹ I den norska propositionen med det aktuella lagförslaget påpekas att forskarnas aktsamhetsplikt innebär att forskare har ansvar för att inhämta kunskap om och följa erkända forskningsetiska normer, både nationella, internationella, allmänna och fackspecifika. Det hävdas att även om de enskilda forskarnas ansvar tidigare inte har varit uttryckligen reglerat i lag har ansvaret följt av sedvänja och legat till grund för den norska forskningsetiklagen. Det hävdas dessutom att det redan tidigare funnits ett implicit aktsamhetskrav för forskare i lagen bl.a. eftersom det är forskare och deras arbete som kan och ska granskas vid misstanke om vetenskaplig oredlighet. En lagreglering anses dock tydliggöra ansvaret och även kunna bidra till att etablera en starkare forskningsetisk kultur vid forskningsinstitutionerna.² Science Europe har också pekat på det delade ansvaret mellan forskare och forskningsutförare för att skydda god forskningssed samt på behovet av obligatorisk och under hela forskarkarriären återkommande utbildning om god forskningssed.³

Utredningen anser att det är rimligt att även i svensk lagstiftning förtydliga att den enskilda forskaren har ansvar för att hans eller hennes planering, genomförande och rapportering av forsk-

¹ Det kongelige kunnskapsdepartementet, Prop. 158 L (2015–2016) s. 94.

² Ibid s. 53–61.

³ Science Europe, *Research Integrity Practices in Science Europe Member Organisations*, Survey Report, July 2016. I rapporten refereras till begreppet *research integrity*.

ning sker i enlighet med god forskningssed. Detta innebär bl.a. att alla forskare som deltar i forskning är skyldiga att sätta sig in i gällande forskningsregler och riktlinjer, såväl generellt som för det aktuella forskningsområdet samt att hålla sig a jour inom området, genom att bland annat delta i utbildning. Som anförts i avsnitt 10.2.2 anser utredningen att de som i sammanhanget bör räknas som forskare är de personer som genomgår eller har genomgått forskarutbildning och som deltar i forskning. Övriga personer som deltar i forskningsverksamhet, t.ex. teknisk eller administrativ personal, anser vi inte ska räknas som forskare.

Vi anser också att kravet på de enskilda forskarna att forska i enlighet med god forskningssed måste matchas av ett krav på forskningsutförarna att se till att forskning sker i enlighet med god forskningssed. För forskningsutförarna kan detta innebära att ansvara för förebyggande arbete i form av t.ex. levande diskussioner om god sed i forskningsmiljöerna och god handledning av doktorander, och för att t.ex. ha adekvata verktyg för dokumentation och arkivering av forskning och system för att upptäcka och hantera avvikelser från god forskningssed. Forskningsutföraren bör också ha ansvar för att se till att de forskare som deltar i forskning har tillräckliga kunskaper om god forskningssed och att forskande, undervisande, teknisk och administrativ personal fortlöpande informeras om gällande regler för forskningsverksamheten.

I betänkandet *God sed i forskningen* (SOU 1999:4) konstaterade Kommittén om forskningsetik att utbildningen i forskningsetik skilde sig åt mellan olika ämnesområden och lärosäten. Kommittén föreslog att det borde åligga varje universitet och högskola att upprätta en lokal plan för utbildning i forskningsetik och att varje fakultet eller lärosäte borde upprätta ett handledarprogram, där handledare utbildas i forskningsetiska frågor om bl.a. fusk och oredlighet, arkiverings- och sekretessbestämmelser samt handledarens ansvar för förmedlingen av forskningsetiska normer till de forskarstuderande. Några sådana tvingande bestämmelser har dock inte införts. Universiteten och högskolorna har i sina svar på denna utrednings enkät redogjort för vilken utbildning de ger i frågor som rör god sed och oredlighet i forskning. I alla berörda universitets och högskolors forskarutbildning ingår moment om detta. De flesta universitet och högskolor har även moment om det på grund-

och avancerad nivå. Betydligt färre har redovisat att det ingår som obligatoriskt moment för verksamma forskare och handledare.

Utredningen anser inte att det bör författningsregleras när utbildning gällande god forskningssed ska ges och hur den ska utformas, utan att forskningsutförarna själva är bäst lämpade att avgöra hur de ska fullgöra sitt ansvar för att de forskare som deltar i forskningen har tillräckliga kunskaper om god forskningssed. Vi vill dock särskilt uppmärksamma vikten av att utbildning om god sed och oredlighet sker både tidigt i forskarkarriären (under forskarutbildningen) och senare, särskilt i samband med att forskare får handledaransvar eller annat ansvar för forskning.

Utredningen vill betona att universitets och högskolors arbete med att främja god forskningssed ska ske i nära anslutning till de enskilda forskarna och forskningsmiljöerna. God sed bör främjas i det kollegiala samtalet forskare emellan, men ansvar för att skapa goda forskningsmiljöer måste också tas på ledningsnivå, i synnerhet av prefekterna på institutionerna.

De föreslagna bestämmelserna är förtydliganden som bör bidra till att säkerställa att forskning utförs i enlighet med god forskningssed. Något särskilt ansvar eller följder för en forskare eller forskningsutförare, utöver vad den nationella nämnden kan besluta om vid prövning av oredlighet i forskning, är emellertid inte avsett med bestämmelserna.

Att i det enskilda fallet precisera vilket ansvar var och en har för att forskning utförs i enlighet med god forskningssed och var det har brustit kan bli aktuellt när det konstateras att god forskningssed inte har följts. Utredningen har fått kännedom om två utredningar om misstänkt oredlighet i forskning där frågor om detta har aktualiserats. I båda fallen fördes resonemang kring att den anklagade forskaren inte kände till god forskningssed gällande självplagiering och i det ena fallet konstaterades bristande handledning i frågan. Någon domstolspraxis när det gäller att precisera denna typ av ansvarsförhållanden har utredningen inte funnit. De föreslagna bestämmelserna tydliggör att ansvaret ligger hos både forskaren och forskningsutföraren.

Utredningen anser att alla forskare och forskningsutförare vars forskning föreslås kunna granskas av Oredlighetsnämnden ska omfattas av de lagfästa kraven på att forskningen ska ske i enlighet med god forskningssed, inte enbart de statliga universiteten och

högskolorna och deras forskare. Det som skulle tala emot en sådan ordning är att andra forskningsutförare än universitet och högskolor inte har forskning som en huvudsaklig uppgift eller sysselsättning och inte heller ansvarar för forskarutbildning, och att det därmed inte skulle vara rimligt att ställa ett sådant krav på dem. Om kravet inte skulle ställas på arbetsgivaren så kanske forskarna i dessa verksamheter inte heller borde omfattas av ett lagkrav om att forska i enlighet med god forskningssed. Utredningen tror dock att det skulle uppfattas som lite märkligt att bara forskare inom statliga universitet och högskolor, och kanske enskilda utbildningsanordnare, skulle omfattas av ett lagkrav medan man för andra nöjer sig med att konstatera att de är moraliskt bundna av god forskningssed. Vi anser att övervägande skäl talar för att både statliga universitet och högskolor, enskilda utbildningsanordnare, övriga statliga myndigheter, statliga bolag och stiftelser, kommuner och landsting samt kommunala bolag, föreningar och stiftelser ska omfattas av de föreslagna lagkraven.

Av skäl som har redovisats i avsnitt 9.2.6 föreslår vi dock inte att privata företag och organisationer ska omfattas av skyldigheten att låta Oredlighetsnämnden utreda misstänkt oredlighet i deras forskningsverksamhet. I linje med det ställningstagandet anser vi att inte heller regleringen av forskarnas och forskningsutförarnas ansvar bör omfatta privata företag och organisationer. Samtidigt är vi öppna för att det i framtiden kan komma att resas krav på liknande reglering även för privata forskningsutförare.

Nedan följer fler förslag som syftar till att ytterligare stärka universiteten och högskolorna och andra forskningsutförare i deras arbete för att god forskningssed.

14.2 God forskningssed för Sverige

Utredningens förslag: Vetenskapsrådet ska ges i uppdrag att i samverkan med Oredlighetsnämnden och forskarsamhället utarbeta en svensk nationell uppförandekod gällande god forskningssed.

Av svaren på utredningens enkätfråga om hur universitet och högskolor använder begreppen "god sed i forskning" respektive "ored-

lighet i forskning” framgår ofta inte att det sker något systematiskt arbete på ledningsnivå med frågor om hur god sed ska främjas och oredlighet förebyggas. Möjligen kan det bero på att frågan inte har uppfattats handla om just detta. Utredningen har under det vidare utredningsarbetet gjorts uppmärksam på att arbete kring god sed och förebyggande av oredlighet har initierats på många lärosäten till följd av det under 2016 uppmärksammade oredlighetsfallet vid Karolinska Institutet. Vi bedömer ändå att det finns åtgärder att vidta för att ytterligare stödja lärosätena i ett sådant arbete.

En åtgärd vi förespråkar är att myndigheter och forskarsamhälle gemensamt utarbetar en svensk nationell uppförandekod för god forskningssed. Ett motsvarande arbete har skett i många andra länder. I Danmark deltog alla danska universitet, de danska sektorsforskningsinstituterna, det danska fria forskningsinstitutet och det danska rådet för strategisk forskning under 2013–2014 i arbetet med att ta fram *Den danske kodeks for integritet i forskning*. Som ett led i utformandet skickades uppförandekoden också på remiss och diskuterades på en konferens. I Finland har alla universitet tagit aktiv del i Forskningsetiska delegationens uppdatering av anvisningarna för god vetenskaplig praxis. I Norge har de tre forskningsetiska kommittéerna i samverkan med forskarsamhället forskningsetiska riktlinjer inom sina respektive vetenskapsområden medicin, naturvetenskap och teknik respektive samhällsvetenskap och humaniora. På Irland utarbetade alla universitet tillsammans med myndigheter, forskningsfinansiärer och vetenskapliga samman slutningar under 2011–2014 den irländska *National Policy Statement on Ensuring Research Integrity in Ireland 2014*, ett dokument som beskriver både vilken god sed (*standards of integrity*) som ska följas, vilken utbildning i ämnet som ska ges och hur de enskilda institutionerna ska utreda misstankar om oredlighet i forskning.

Man kan möjligen fråga sig varför det i Sverige behövs ett dokument av detta slag när det redan finns så många uppförandekoder och liknande riktlinjedokument, och när forskningens etiska regler snarare bör vara universella än nationella. På webbplatsen codex.vr.se finns t.ex. ett par tusen olika dokument om etik och god forskningssed samlade, varav många är utarbetade av internationella organ. Att utarbeta en svensk nationell uppförandekod tror vi emellertid är värdefullt av flera skäl.

För det första tror vi att själva utarbetandet av ett sådant dokument skulle samla det svenska forskarsamhället i en mer levande diskussion om dessa frågor. Med forskarsamhället avses här universitet och högskolor, andra forskningsutförare, vetenskapliga sammanslutningar och dylika organisationer, och de forskare som är verksamma inom dessa. Lärosätenas svar på utredningens enkät tyder på att det bland dem inte finns någon samsyn kring vad god sed och oredlighet i forskning är. Ett gemensamt utarbetande av en svensk uppförandekod skulle både väcka ett nödvändigt tankearbete kring frågor om god sed och oredlighet och skapa enighet och samsyn.

Ett gemensamt dokument bör också kunna skapa en tydlighet och samstämmighet kring vad som förväntas av svenska forskare i sin anställning med avseende på god forskningssed. Enligt lagen om offentlig anställning (1994:260) får en arbetstagare, som uppsåtligt eller av oaktsamhet åsidosätter sina skyldigheter i anställningen, meddelas disciplinpåföljd för tjänsteförseelse. En tydligare grundnorm avseende anställningsskyldigheter och god forskningssed är ur det perspektivet viktig. En nationell uppförandekod bör då kunna utgöra en sådan norm på ett i vart fall mycket tydligare sätt än vad som gäller i dag, även om respekt sedan ändå måste finnas för att en slutlig bedömning av eventuella arbetsrättsliga konsekvenser vid oredlighet i forskning alltid kommer att göras i en separat och fristående arbetsrättslig prövning av forskningsutföraren eller i Statens ansvarsnämnd eller Arbetsdomstolen. Det finns flera exempel i svensk lagstiftning på att man i författning hänvisar till god sed, t.ex. god revisorssed, god advokatsed och god fastighetsmäklarsed, utan att innehållet i den goda seden helt och hållet specificeras i författning. Däremot regleras t.ex. att Revisorsnämnden ska ansvara för att god revisorssed utvecklas på ett ändamålsenligt sätt och att Fastighetsmäklarinspektionen ska främja utvecklingen av god fastighetsmäklarsed.

En sådan uppförandekod skulle vidare av samma anledning kunna vara lämplig att hänvisa till i avtal om forskningssamarbete mellan olika forskningsutförare och i beslut om forskningsfinansiering. Även i sådana avtal och beslut bör en tydlig norm för vad god forskningssed är kunna vara en hjälp för parterna att t.ex. reglera hur de ska agera vid avvikelser från sådan god sed.

Som vi sett i exemplen från andra länder kan nationella uppförandekoder för god forskningssed vara allmänna i bemärkelsen att de gäller alla vetenskapliga discipliner, eller så kan det finnas specifika regler för olika discipliner. Det blir upp till forskarsamhället att avgöra hur mycket en nationell uppförandekod ska innehålla i form av allmänna och specifika regler.

I vissa länder låter man forskningsutförare ansluta sig till den nationella uppförandekoden. I Danmark har cirka 35 forskningsinstitutioner, forskningsråd och fonder officiellt anslutit sig till den nationella uppförandekoden, men denna är inte juridiskt bindande. Tanken är att den når sin fulla effekt när forskare följer den och när offentliga och privata forskningsinstitutioner gör den till del av sitt institutionella ramverk. Finlands forskningsetiska anvisningar *God vetenskaplig praxis och handläggning av misstankar om avvikelser från den i Finland*, de s.k. *GVP-anvisningarna*, innehåller som namnet avslöjar både anvisningar om god vetenskaplig sed och anvisningar om hur misstankar om avvikelse från god sed ska hanteras. *GVP-anvisningarna* ges ut av Forskningsetiska delegationen och revideras med jämna mellanrum i samråd med det finländska forskarsamhället. I Finland kan forskningsutförare förbinda sig att följa anvisningarna genom att underteckna en förbindelse som finns på Forskningsetiska delegationens hemsida. I skrivande stund har totalt 77 instanser förbundit sig: samtliga 15 universitet, 25 av 26 yrkeshögskolor, 25 forskningsinstitut och därtill 12 andra instanser.⁴

För Sveriges del är en ordning där man på ett sådant sätt genom avtal förbinder sig till att följa en viss hanteringsordning mer systemfrämmande. Till skillnad från vad som gäller i många andra länder är de flesta universitet och högskolor i Sverige statliga myndigheter. Bestämmelser som träffar dem ska vara reglerade i författning. Hantering av misstankar om oredlighet föreslås därför även fortsättningsvis regleras på så vis. Samtidigt bedömer utredningen att det inte är lämpligt att reglera etiska riktlinjer i form av god forskningssed i författning. I stället förordar vi att uppförandekoden blir ett fristående riktlinjedokument, till vilket forskningsutförarna, både de offentliga och de privata, kan ansluta sig. Uppförandekoden ska alltså inte tas för en föreskrift, eftersom en

⁴ www.tenk.fi/sv/god-vetenskaplig-praxis-anvisningar/f%C3%B6rbundna-organisationer

sådan måste regleras i författning. Ett arbete med en svensk nationell uppförandekod syftar därmed inte till att ersätta redan befintliga normer på området eller att föreskriva om vad som ska gälla, utan syftar i stället till att sammanfatta grundläggande utgångspunkter för de normer om god forskningssed som redan finns. Ett anslutande till koden kommer inte att ske genom avtal som i Finland, utan blir mer att betrakta som symboliskt. Det finns flera exempel på att statliga universitet och högskolor på motsvarande sätt ansluter sig till och följer riktlinjer av olika slag, t.ex. de så kallade Vancouverreglerna som är riktlinjer för vetenskapligt författarskap.

Arbetet med uppförandekoden leds med fördel av Vetenskapsrådet, som redan i flera omgångar har arbetat med sin skrift God forskningssed. Utarbetandet av koden kan sägas vara en vidareutveckling av den skriften, som då bör ske i större samverkan med det svenska forskarsamhället. I utarbetandet bör Vetenskapsrådet även samverka med den föreslagna Oredlighetsnämnden. Det är viktigt att få en så bred representation som möjligt från forskarsamhället i arbetet. Uppförandekoden kan då främja god forskningssed hos alla olika forskningsutförare, offentliga såväl som privata, både genom att de deltar i utarbetandet och genom att de kan ansluta sig till den.

14.3 Nya uppgifter för statliga universitet och högskolor gällande frågor om god forskningssed

Utredningens förslag: Statliga universitet och högskolor ska hantera andra misstänkta avvikelser från god forskningssed än de som ska prövas särskilt enligt lagen om prövning av oredlighet i forskning. De ska också fastställa riktlinjer för sin hantering av misstänkta avvikelser från god forskningssed.

Dessutom ska statliga universitet och högskolor främja medarbetares möjligheter att få råd och stöd i frågor om god forskningssed och avvikelser från sådan sed.

14.3.1 Riktlinjer för hantering av avvikelser från god forskningssed

De statliga universiteten och högskolorna har i dag ett brett ansvar för att avpassa sin verksamhet så att en hög kvalitet nås i forskningen och så att vetenskapens trovärdighet och god forskningssed värnas, vilket har ansetts kräva att motverka såväl slarv eller medvetet fusk som allmänt oacceptabelt beteende individer emellan på arbetsplatsen.⁵ Det är reglerat att statliga universitet och högskolor som genom en anmälan eller på något annat sätt får kännedom om en misstanke om oredlighet i forskning, konstnärlig forskning eller utvecklingsarbete vid det egna lärosätet ska utreda misstankarna.⁶ De får själva definiera vad oredlighet är. Det är inte reglerat hur statliga universitet och högskolor ska hantera sådana avvikelser från god forskningssed som de inte betraktar som oredlighet.

I detta betänkande föreslår vi att misstankar om oredlighet hädanefter inte ska utredas av forskningsutförarna, utan av Oredlighetsnämnden. Vi föreslår också en definition av oredlighet i forskning som talar om vilka handlingar som utgör oredlighet. De avvikelser från god forskningssed som inte utgör oredlighet i forskning ska hanteras av forskningsutförarna. Det gäller t.ex. författarskapsfrågor, underlåtelser att söka och följa tillstånd från myndigheter samt frågor i gränslandet mellan avvikelse från god sed och dålig forskning.

Utredningen har övervägt om forskningsutförarnas hantering av sådana avvikelser bör regleras på något sätt och kommit fram till dels att det bör förtydligas att statliga universitet och högskolor ska hantera andra avvikelser från god forskningssed än de som ska prövas av Oredlighetsnämnden, dels att dessa lärosäten bör ha riktlinjer för sin hantering av misstänkta avvikelser från god forskningssed. Vi föreslår att detta skrivs in i högskoleförordningen (1993:100). På så sätt tillförsäkras att alla avvikelser från god forskningssed inom statliga universitet och högskolor hanteras av lämplig instans. Förslaget innebär bl.a. en språklig förändring jämfört med dagens reglering. I dag gäller att statliga universitet och högskolor ska utreda misstankar om oredlighet. De företeelser som de räknar

⁵ Prop. 2000/01:3 s. 89.

⁶ 1 kap. 16 § högskoleförordningen (1993:100).

som oredlighet men som inte ingår i denna utrednings definition av oredlighet ska med vårt förslag inte längre *utredas* utan *hanteras* av dem. Ordet *hanteras* har valts eftersom omfattningen av vad som ska hanteras samtidigt utvidgas till alla avvikelser från god forskningssed, utom de som ska prövas av den föreslagna Oredlighetsnämnden. Utredningen anser att alla typer av avvikelser från god forskningssed som uppdragas vid ett lärosäte inte kommer att behöva utredas. Vi tycker därför att hanteras är ett mer lämpligt ordval i detta sammanhang. Det täcker in både de allvarliga avvikelser som kan komma att behöva utredas på t.ex. central nivå inom lärosätet, och de mindre allvarliga avvikelser som med fördel kan hanteras på annat sätt på t.ex. institutionsnivå. Enligt utredningen kan det vara lämpligt att inrätta en nämnd eller kommitté som är organisatoriskt skild från ledningen för universitetet eller högskolan för att hantera de misstankar om avvikelser från god forskningssed som bör utredas eller på annat sätt hanteras centralt inom lärosätet. Vid flera lärosäten finns också i dag en sådan kommitté eller nämnd som har till uppgift att utreda misstänkt oredlighet i forskning vid lärosätet. Denna bör kunna fortleva med delvis nya uppgifter.

Kravet på riktlinjer för att hantera misstankar om avvikelse från god forskningsed ska inte ses som en föreskrift om att alla misstankar om avvikelser från god forskningssed måste utredas av lärosätena genom en ansvarsprövning av forskare. Vi vill här understryka att forskare och forskningsutförare har ett delat ansvar för att forskningen utförs i enlighet med god forskningssed. Vi gör därför bedömningen att universitetens och högskolornas hantering av avvikelser från god forskningssed i hög grad kommer att behöva inriktas på eventuella brister i det egna förebyggande arbetet och inte enbart på att utreda enskilda forskares handlingar. Personfokusering kan ibland t.ex. vara ointressant, om det i stället är själva forskningsmiljön som bär upp en dålig praxis.⁷

Många representanter för universitet och högskolor har under utredningens gång påpekat att det bör finnas tydligare regler för hur de ska arbeta med utredningar av misstänkt oredlighet. Vissa har efterfrågat en detaljerad gemensam handläggningsordning. Andra representanter för universitet och högskolor har i stället

⁷ Jfr. t.ex. Forsman, Birgitta, *Begrepp om forskningsfusk*, Rapport på uppdrag av Vetenskapsrådet, Vetenskapsrådet, 2007 s. 7.

värnat lärosätenas autonomi och motsatt sig detaljregleringar. Utredningen anser att den föreslagna ordningen där misstänkta fall av oredlighet överlämnas till Oredlighetsnämnden och där de statliga universiteten och högskolorna har riktlinjer för hantering av andra avvikelser från god forskningssed innebär en rimlig avvägning mellan reglering och autonomi. Att i författning ytterligare reglera detaljerna i dessa riktlinjer tror vi inte är nödvändigt eller optimalt, utan det bör vara upp till varje lärosäte att närmare besluta om sin organisation och sina arbetsformer. Om universiteten och högskolorna önskar ytterligare enhetlighet och förtydliganden kring utformandet av dessa riktlinjer, bedömer utredningen att t.ex. Sveriges universitets- och högskoleförbund är en bättre samlande instans för detta än regleringar från regering och riksdag.

Under utredningens gång har det också framförts att små högskolor har svårt att upprätthålla den kompetens som krävs för att utreda misstänkt oredlighet i forskning och andra avvikelser från god forskningssed, särskilt som de har väldigt få eller inga ärenden. Här vill vi påpeka att förslaget om att statliga universitet och högskolor ska ha riktlinjer för sin hantering av misstänkta avvikelser från god forskningssed inte innebär att utredningskompetensen i varje enskilt fall måste hämtas inom lärosätet. Det bör även fortsättningsvis vara upp till universitetet eller högskolan att vid behov ta in den externa utredningskompetens som kan krävas. Små högskolor skulle kunna undersöka möjligheter till samarbete med andra lärosäten, vad gäller både hantering av misstänkta avvikelser från god forskningssed och förebyggande arbete. Men utredningen anser samtidigt att det är viktigt att alla universitet och högskolor upprätthåller en egen kompetens kring hantering av misstänkta avvikelser från god forskningssed. Sådan kompetens är en viktig ingrediens i det förebyggande arbetet kring att motverka oredlighet och andra avvikelser från god sed.

Utredningen har övervägt om den föreslagna regleringen bör gälla alla forskningsutförare men stannat vid att föreslå den enbart för statliga universitet och högskolor, eftersom vi bedömer att det skulle vara för långtgående att på detta sätt reglera övriga forskningsutförares verksamhet. Vissa enskilda utbildningsanordnare brukar dock på frivillig väg göra regleringarna av de statliga universiteten och högskolorna till sina egna interna riktlinjer. Utredningen hoppas att både de enskilda utbildningsanordnarna och övriga forsknings-

utförare kommer att upprätta riktlinjer för hur de avvikelser från god forskningssed som inte utgör oredlighet ska hanteras inom den egna organisationen.

14.3.2 Främjande av medarbetares möjligheter att få råd och stöd i frågor om god forskningssed och avvikelser från sådan sed

Att döma av svaren på utredningens enkät till universitet och högskolor bedrivs inte ett systematiskt arbete för att främja god forskningssed på alla lärosäten. Våra förslag om att i lag förtydliga att forskare och forskningsutförare har ansvar för att forskningen sker i enlighet med god forskningssed, att en svensk nationell uppförandekod gällande god forskningssed ska utarbetas samt att statliga universitet och högskolor ska ha riktlinjer för hantering av avvikelser från god forskningssed syftar till att upprätthålla och stärka god sed i forskningen. Vid sidan om dessa förslag tror vi att ytterligare en aspekt av arbetet med att upprätthålla god forskningssed bör förstärkas, nämligen forskarnas möjligheter att få råd och stöd i frågor om god forskningssed och avvikelser från sådan sed.

För utredningen har ofta påpekats att medarbetare vid universitet och högskolor inte vågar vända sig till sina överordnade om de misstänker att någon kollega gör avsteg från god forskningssed. Särskilt svårt är det för personer som misstänker överordnade personer som de står i beroendeställning till. Även andra kan vara rädda för repressalier eller sämre karriärmöjligheter om de anmäler kollegor för misstänkt oredlighet eller andra avvikelser från god forskningssed. Utredningen tycker det är viktigt att medarbetare ges möjligheter att vända sig till någon utomstående för att diskutera fall där man är osäker på om det rör sig om avvikelser från god sed, innan man eventuellt anmäler. Det kan också hända att forskare har frågor om hur de själva i sin forskning ska upprätthålla god forskningssed som de kan behöva diskutera med någon utanför den egna forskningsmiljön.

I flera länder finns vid universitet och forskningsinstitut särskilt utpekade personer eller ombudsmän som spelar en viktig roll för att upprätthålla god forskningssed och förebygga oredlighet. I Tyskland måste universitet och forskningsinstitutioner som vill kunna få finansiering av den största tyska forskningsfinansiären

utnämna oberoende ombudsmän till vilka de anställda kan vända sig med frågor om god forskningssed och i fall av misstänkt oredlighet. Om misstänkarna är befogade ska ombudsmannen lämna dem till relevant utredningsorgan. Ombudsmannen kan vara en person eller en liten grupp. Ombudsmännen ska ha hög integritet och inte ha någon ledande funktion vid institutionen, för att undvika intressekonflikter. Universitet och forskningsinstitutioner rekommenderas att informera om ombudsmännen, ge dem praktiska förutsättningar att verka och ha en positiv inställning till deras arbete.⁸ I Danmark har flera universitet särskilt utpekade personer, s.k. *named persons*, som stöder arbetet med god vetenskaplig sed. Den särskilt utpekade personen kan t.ex. ha till uppgift att informera och ge vägledning om normerna för god vetenskaplig sed, bidra till att sådana normer diskuteras vid universitetet, ge råd till enskilda medarbetare som misstänker avvikelse från god sed, eller vara del i utredningar av misstänkta avvikelser från god sed.⁹ I Finland planerar Forskningsetiska delegationen att rekommendera universiteten att inrätta ombudsmän med uppgift att ge råd och stöd i frågor som rör god vetenskaplig praxis.¹⁰

Utredningen anser att ombudspersoner dit medarbetare kan vända sig med frågor om god forskningssed skulle vara värdefullt även vid de svenska universiteten och högskolorna. Det bör vara erfarna och särskilt betrodda och omdömesgilla personer som utses till denna funktion. Med fördel skulle en sådan ombudsperson per fakultet eller vetenskapsområde kunna tillsättas. Denna eller dessa ombudspersoner skulle kunna ge råd och stöd, på samma sätt som ombudsmännen vid de tyska universiteten och de särskilt utpekade personerna vid de danska universiteten. Som tidigare redovisats kan upprinnelsen till en anmälan om misstänkt oredlighet ibland vara en personkonflikt. En ombudsperson vid ett universitet eller en högskola skulle kunna hjälpa till i hanteringen av sådana konflikter på ett tidigt stadium så att de inte leder till att någon i onödan anklagas för oredlighet eller annan avvikelse från god forskningssed.

⁸ DFG, *Vorschläge zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis/Proposals for Safeguarding Good Scientific Practice*, Denkschrift/Memorandum, 2013.

⁹ *Universiteternes værn af forskningsetikken*, Forskerportalen.dk, <http://forskerportalen.dk/?p=1404>

¹⁰ Enligt samtal med representanter för Forskningsetiska delegationen 1 november 2016.

Eftersom huvudregeln är att statliga universitet och högskolor själva bestämmer över sin organisation föreslår vi dock inte ett obligatoriskt inrättande av sådana ombudspersoner. Vi föreslår i stället att det i högskoleförordningen fastslås att statliga universitet och högskolor ska främja medarbetares möjligheter att få råd och stöd i frågor om god forskningssed och avvikelser från sådan sed. Det blir då upp till lärosätena att sedan själva finna och besluta om den för just dem mest lämpliga organisationsformen för detta.

Utredningen har övervägt om denna reglering bör gälla alla forskningsutförare men stannat vid att föreslå den bara för statliga universitet och högskolor, eftersom vi bedömer att det skulle vara för långtgående att på detta sätt reglera övriga forskningsutförares verksamhet. Vi hoppas dock att även andra forskningsutförare kommer att främja medarbetares möjligheter att få råd och stöd i frågor om god forskningssed och avvikelser från sådan sed.

14.4 Årlig rapportering och sammanställning av avvikelser från god forskningssed

Utredningens förslag: Statliga universitet och högskolor ska årligen till Oredlighetsnämnden rapportera om misstankar om avvikelse från god forskningssed som de har hanterat och hur de arbetar för att främja god sed och förebygga oredlighet i forskning.

Oredlighetsnämnden ska i en årlig rapport sammanställa denna information och där även redovisa sina egna avgöranden.

Under utredningens gång har det framförts åsikter om att forskningsutförarna behöver mer kunskap om oredlighet i forskning och andra avvikelser från god forskningssed. Universitet och högskolor hanterar högst några fall av misstankar om avvikelser från god sed varje år. Många högskolor har aldrig utrett några sådana misstankar. Utredningen anser att det finska systemet för rapportering och sammanställning av de aktuella fall som har utretts hos forskningsutförarna är en god förebild för hur kunskap kan spridas. I Finland anmäler forskningsinstitutionerna och lärosätena alla fall av misstankar om avvikelser från god vetenskaplig praxis som de hanterar till Forskningsetiska delegationen. Detta är ett mer genomgripande

system än man har i Danmark och Norge, där de centrala organen för utredning av misstänkt oredlighet anonymiserat i sina årsredovisningar beskriver alla ärenden som de har behandlat. I Danmark föreslås dock att universiteten liksom i Finland ska rapportera sina fall av avvikelser från god forskningssed till det danska centrala organet, som på så sätt får en överblick över hur detta hanteras i Danmark.¹¹

Vi anser att en variant av det finska och det föreslagna danska systemet med fördel kan införas i Sverige, i syfte att sprida och därmed öka kunskapen om de fall av avvikelser från god forskningssed som hanteras vid lärosätena varje år. Vi har ovan gjort bedömningen att de avvikelser från god forskningssed som ett lärosäte har att hantera är av helt olika art och att vissa kommer att hanteras på central nivå inom lärosätet medan andra kommer att hanteras mer lokalt på t.ex. institutionsnivå. För att den administrativa bördan att lämna uppgifter inte ska bli för tung föreslår utredningen att statliga universitet och högskolor inte ska vara tvungna att rapportera om alla avvikelser de har hanterat, utan att de ska kunna välja att t.ex. enbart redovisa de fall som har hanterats på central nivå. Ju mer omfattande rapporteringen är, desto mer heltäckande blir emellertid bilden av vilka avvikelser som förekommer. Fallen bör redovisas anonymiserat så att inte fokus hamnar på de enskilda personer vars handlingar eventuellt har utretts, utan på de företeelser som har förekommit. De statliga universiteten och högskolorna bör också årligen redovisa hur de arbetar för att främja god sed och förebygga oredlighet.

Den statliga högskolesektorn står för den absoluta merparten av forskningen vid de forskningsutförare som föreslås kunna utredas av Oredlighetsnämnden. De flesta fall av misstänkta avvikelser från god sed kommer därmed att redovisas om statliga universitet och högskolor åläggs en redovisningsskyldighet. Vi bedömer det inte som nödvändigt att även ålägga andra forskningsutförare samma skyldighet. Om andra forskningsutförare vill lämna in motsvarande redovisningar så bör det förstås ändå välkomnas.

För att kunskap och goda exempel ska spridas, bör Oredlighetsnämnden i en årlig rapport redovisa de fall av avvikelser från god

¹¹ 5 kap. § 22 Lov om videnskabelig uredelighed m.v. i Lovforslag nr. L 117 fremsat den 25. januar 2017 af uddannelses- og forskningsministeren (Søren Pind).

forskningssed som lärosätena har redovisat, de fall av misstänkt oredlighet den själv har hanterat och lärosätenas arbete för att främja god sed och förebygga oredlighet. Rapporten bör också kunna innehålla information från andra svenska och internationella källor. Detta arbete kommer att komma alla forskningsutförare till gagn.

15 Övriga förslag

15.1 Medel för forskning om oredlighet i forskning

Utredningens förslag: Särskilda medel bör anslås för forskning om oredlighet i forskning.

Oredlighet måste inte bara rapporteras, utredas och reageras på, utan också förebyggas. För att kunna minska förekomsten av oredlighet i forskning bör man på ett djupare plan skaffa sig kännedom om hur vanligt förekommande oredlighet är, varför forskare är oredliga och hur man kan förebygga oredlighet. Detta är ett forskningsfält som de senaste tjugo åren tydligt vuxit internationellt. Det förefaller dock inte finnas så mycket kunskap om dessa frågor i Sverige och vi har få jämförelser mellan förhållanden i vårt land och andra länder. I forskarsamhället är det ett fåtal forskare som publicerar vetenskapliga artiklar i ämnet.

För att öka kunskaperna anser utredningen därför att särskilda medel bör anslås för forskning om oredlighet i forskning. Förutom att bygga en kunskapsbas skulle detta ha ett starkt signalvärde och understryka att oredlighet är ett reellt problem som samhället tar på allvar. Det skulle därtill ge fler akademiker en forskningsbaserad kunskap om oredlighetsfrågor, en kunskap som kan vara användbar ur personalförsörjningsperspektiv för lärosäten och myndigheter, i både deras hantering av avvikelser från god forskningssed och deras undervisning i forskningsetik. Utredningen vill härmed endast uppmärksamma att detta behov föreligger och ger inga vidare förslag gällande omfång för en sådan förstärkning.

15.2 Uppföljning och utvärdering

Utredningens förslag: Den föreslagna reformen bör följas upp och utvärderas fem år efter genomförandet.

Förslagen i detta betänkande syftar ytterst till att värna kvalitet och tillförlitlighet i svensk forskning, god forskningssed och allmänhetens förtroende för forskningen, genom att förebygga och beivra oredlighet i forskning och andra avvikelser från god forskningssed. Förslagen syftar också till att de fall av misstänkt oredlighet som upptäcks ska få en rättssäker, effektiv och likformig hantering över landet.

För att vi i framtiden ska få kännedom om vilka effekter reformen har fått bör den följas upp och utvärderas när den varit på plats under en viss period, förslagsvis fem år. En uppföljning och utvärdering bör försöka besvara frågorna om reformen fick önskad effekt, om den har fått oönskade bieffekter och om åtgärderna har varit tillräckligt effektiva eller om andra förändringar skulle vara nödvändiga eller önskvärda.

16 Ikraftträdande- och övergångsbestämmelser

16.1 Ikraftträdande

Utredningens förslag: Den föreslagna lagen om prövning av oredlighet i forskning och ändringarna i högskolelagen (1992:1434), offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), högskoleförordningen (1993:100) och förordningen (2007:1068) med instruktion för Centrala etikprövningsnämnden samt den föreslagna förordningen med instruktion för Oredlighetsnämnden ska träda i kraft den 1 januari 2019.

Det är enligt utredningen angeläget att den nya organisationen för oberoende utredningar av oredlighet i forskning som föreslås kommer på plats så snart som möjligt. Det gäller även övriga delar av förslaget. Mot bakgrund av detta bör den föreslagna lagen om prövning av oredlighet i forskning och de föreslagna ändringarna i högskolelagen (1992:1434), offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), högskoleförordningen (1993:100) och förordningen (2007:1068) med instruktion för Centrala etikprövningsnämnden samt den föreslagna förordningen med instruktion för Oredlighetsnämnden träda i kraft den 1 januari 2019.

16.2 Övergångsbestämmelser

Utredningens förslag: Oredlighetsnämnden ska ta emot alla ännu inte avgjorda ärenden som har inletts vid forskningsutförarna före den 1 januari 2019 och som rör utredning om oredlighet i forskning. Forskningsutförarna ska överlämna handlingarna till Oredlighetsnämnden.

När den nya myndigheten för prövning av misstänkt oredlighet i forskning – Oredlighetsnämnden – införs föreslås den ta över de prövningar av oredlighet i forskning som i dag hanteras av forskningsutförarna. Det innebär att de nya bestämmelserna för prövningen kommer att tillämpas även på ärenden som har aktualiserats hos forskningsutförarna innan bestämmelserna trädde i kraft.

En grundläggande princip i svensk rätt är att en ny lag inte ska ges retroaktiv verkan. Ett absolut förbud mot retroaktiv lagstiftning finns dock endast beträffande straff eller annan särskild rättsverkan av brott och skatter eller strafflikande administrativa påföljder enligt olika skatteförfattningar.¹ Det finns dock inte någon för alla andra situationer bestämd princip om när övergångsbestämmelser är nödvändiga för att undvika retroaktiv tillämpning av ny lagstiftning. Det finns inte heller någon sådan bestämd princip för när ny lagstiftning får ges retroaktiv verkan. Utredningen har övervägt behovet av övergångsbestämmelser från dessa utgångspunkter.

Regelverket för forskningsverksamheten vid de olika forskningsutförarna skiljer sig i vissa avseenden. Ett statligt universitet eller högskola som genom en anmälan eller på något annat sätt får kännedom om misstänkt oredlighet har enligt högskoleförordningen i dag en skyldighet att utreda misstankarna. Vid en anmälan, vilken beroende på universitetets eller högskolans lokala föreskrifter kan göras till t.ex. dekanus, fakultetsnämnd, prefekt eller rektor, är universitetet eller högskolan skyldig att utreda eventuella missförhållanden. Universitetet eller högskolan kan under pågående utredning inhämta ett yttrande från Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden, och ska göra det om den person som anmält eller den person som misstanken riktas

¹ 2 kap. 10 § regeringsformen.

mot begär det, såvida universitetet eller högskolan inte bedömer det som uppenbart obehövt. Av bestämmelserna i högskolelagen följer vidare en skyldighet för de statliga universiteten och högskolorna att värna vetenskapens trovärdighet och god forskningssed samt ett krav på att verksamheten ska avpassas så att en hög kvalitet nås i forskningen. Någon ändring i kvalitetskraven för verksamheten föreslås inte och är inte heller åsyftad. Några andra förfaranden utöver de förfaranden som enligt praxis brukar räknas som oredlighet i forskning tillförs inte. Tvärtom föreslås en betydligt snävare definition i syfte att öka förutsebarheten vid bedömning av misstänkt oredlighet och därmed stärka rättssäkerheten. Den enda förändringen är att de förfaranden som enligt utredningen kan utgöra oredlighet i forskning ska utredas och prövas av Oredlighetsnämnden och kunna överklagas till allmän förvaltningsdomstol, medan de statliga universiteten och högskolorna i övrigt har kvar ansvaret för hanteringen av andra avvikelser från god forskningssed.

Enligt utredningens bedömning kommer inte några retroaktiva eller överraskande sanktioner att uppkomma på grund av att det nya regelverket ska tillämpas även på förfaranden som skett före ikraftträdandet, eftersom fabricering, förfalskning och plagiering är förfaranden som redan i dag utgör oredlighet i forskning. Tvärtom ger det nya regelverket ökade rättsäkerhetsgarantier vid bedömning av misstänkt oredlighet.

För övriga forskningsutförare och deras forskare är dock situationen annorlunda. Till skillnad från de statliga universiteten och högskolorna är formerna för prövningen av misstänkt oredlighet i forskning inte reglerade genom lag eller förordning utan genom självreglering. Men även här, liksom för de statliga universiteten och högskolorna, är utgångspunkten för hanteringen av ärenden som rör oredlighet i forskning god forskningssed. Det innebär att de skäl som ovan anförts när det gäller de statliga universiteten och högskolorna för att låta det nya regelverket tillämpas på förfaranden som skett före ikraftträdandet också gäller för de övriga forskningsutförarna och deras forskare.

Sammanfattningsvis ska således Oredlighetsnämnden ta emot alla ännu inte avgjorda ärenden som har inletts vid forskningsutförarna före den 1 januari 2019 och som rör utredning om oredlig-

het i forskning. Forskningsutförarna ska överlämna handlingarna till den nya myndigheten.

Några äldre bestämmelser som kommer att behöva tillämpas även efter att de nya bestämmelserna trätt i kraft finns inte.

17 Förslagens konsekvenser

17.1 Allmänt om förslagets syfte

Förslagen i detta betänkande syftar till att bidra till värnandet av kvalitet och tillförlitlighet i svensk forskning, god forskningssed och allmänhetens förtroende för forskningen. Det offentliga åtagandet gällande forskning är omfattande. Staten fördelade 34 miljarder kronor till forskning och utveckling 2016.¹ Statliga universitet och högskolor och andra statliga myndigheter och bolag är betydelsefulla forskningsutförare. Varje reglering av forskningsverksamhet berör därmed i stor utsträckning statlig verksamhet. I detta betänkande föreslår vi dock också vissa nya regler kring upprätthållande av god forskningssed och utredning av misstänkt oredlighet i forskning som sker i enskilda utbildningsanordnares respektive kommuner och landstings regi. Den samlade kunskap kring god sed och oredlighet i forskning som den nya myndigheten ska bygga upp och sprida kommer att kunna utnyttjas av alla forskningsutförare, även de privata som inte föreslås omfattas av det nya regelverket.

17.2 Regelmässiga konsekvenser

Forskare och forskningsutförare är moraliskt bundna att följa god forskningssed och andra forskningsetiska principer. På ett övergripande plan innebär författningsförslagen i detta betänkande att frågor om god sed och oredlighet i forskning kommer att regleras i författning i större utsträckning än tidigare. De som berörs av förslagen är statliga universitet och högskolor, andra statliga myndig-

¹ Statistiska centralbyrån, Statliga anslag till forskning och utveckling 2016, Statistiskt meddelande UF 17 SM 1601.

heter och statliga bolag och stiftelser som bedriver forskning, enskilda utbildningsanordnare som bedriver forskning samt kommuner och landsting och kommunala bolag, stiftelser och föreningar som bedriver forskning. Övriga privata företag, organisationer och stiftelser berörs inte.

Den föreslagna regleringen om att misstänkt oredlighet ska utredas av ett oberoende organ, den statliga Oredlighetsnämnden, innebär att de nämnda forskningsutförarna inte längre själva ska utreda sådana misstankar. I dag är det författningsreglerat att statliga universitet och högskolor själva ska ansvara för dessa utredningar. För de övriga forskningsutförarna är det inte reglerat hur utredning av misstänkt oredlighet i forskning ska gå till. Förslaget innebär dessutom att Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden (CEPN) läggs ner.

Den föreslagna regleringen av att forskare ansvarar för att deras forskning sker i enlighet med god forskningssed och att forskningsutförare har det övergripande ansvaret för att forskningen sker i enlighet med god forskningssed, att forskande, undervisande, teknisk och administrativ personal fortlöpande informeras om gällande regler för forskningsverksamheten, och att de forskare som deltar i forskningen har tillräckliga kunskaper om god forskningssed, rör alla de nämnda forskningsutförarna och de forskare som är anställda av dem. För enskilda forskare innebär detta att något som tidigare framgått av forskningsetiken nu skrivs in i svensk lag. Det blir tydligare att god sed är ett gemensamt ansvar för de enskilda forskarna och deras arbetsgivare. För statliga universitet och högskolor innebär bestämmelsen om att de har det övergripande ansvaret för att forskningen sker i enlighet med god forskningssed m.m. ett förtydligande av det som gäller i dag enligt högskolelagen. För de övriga berörda forskningsutförarna innebär detta dock åtaganden som inte tidigare varit reglerade. Det betyder emellertid inte att dessa forskningsutförare tidigare inte haft något som helst ansvar för forskning som bedrivits i deras verksamhet och i praktiken bör den nya bestämmelsen snarare ses som ett förtydligande av rådande praxis än ett nytt åtagande även för dessa forskningsutförare.

För de statliga universiteten och högskolorna föreslås att de ska fastställa riktlinjer för att hantera andra avvikelser från god forskningssed än de Oredlighetsnämnden ska utreda samt främja medarbetares möjligheter att få råd och stöd i frågor om god forsk-

ningssed och avvikelser från sådan sed. Många av dem har i dag någon form av organisation kring utredningar av misstänkt oredlighet. Riktlinjerna för hur verksamheten ska organiseras kommer med de nya bestämmelserna att behöva omarbetas eftersom de statliga universiteten och högskolorna inte längre ska utreda misstänkt oredlighet. Statliga universitet och högskolor måste emellertid redan i dag enligt 1 kap. 4 § högskolelagen avpassa sin verksamhet så att en hög kvalitet nås i utbildningen och forskningen. Regeringen har tidigare angett att i denna allmänna strävan efter en hög kvalitet borde kunna inbegripas att motverka såväl slarv som medvetet fusk liksom oacceptabelt beteende individer emellan på arbetsplatsen.² Förslagen om riktlinjer för hantering av misstänkta avvikelser från god forskningssed och främjande av medarbetares möjligheter att få råd och stöd bedömer vi i sig inte innebär något nytt åtagande. Som grundläggande princip för de statliga universiteten och högskolorna gäller också redan i dag enligt 1 kap. 3 a § högskolelagen att vetenskapens trovärdighet och god forskningssed ska värnas i verksamheten, vilken infördes för att betona lärosätenas ansvar för förebyggande åtgärder. De statliga universiteten och högskolorna föreslås också behöva återrapporera de fall av misstankar om avvikelser från god forskningssed de har hanterat på central nivå och hur de arbetar för att främja god sed och förebygga oredlighet i forskning till Oredlighetsnämnden, vilket innebär en ny reglering.

17.3 Ekonomiska konsekvenser

17.3.1 Staten

Oredlighetsnämnden

Förslaget om att en ny myndighet, Oredlighetsnämnden, ska utreda misstänkt oredlighet i forskning, får ekonomiska konsekvenser för staten i form av tillkommande kostnader för Oredlighetsnämndens verksamhet och kostnadsminskningar för statliga universitet och högskolor, som inte längre åläggs att utreda misstänkt oredlighet i forskning.

² Prop. 2000/01:3 s. 89.

Kostnaderna för den föreslagna Oredlighetsnämnden uppskattar vi till cirka 7,4 miljoner kronor årligen. Kostnaderna är beräknade enligt följande.

Tabell 17.1 Kostnader för Oredlighetsnämnden

Kostnadsslag	tkr
Kanslipersonal	1 800
Arvoden m.m. till ordförande, ersättare för ordförande, övriga ledamöter och vetenskaplig sekreterare	780
Arvoden till sakkunniga	3 328
Lokaler, övriga driftskostnader, information m.m.	1 500
Summa	7 408

För viss beredning av Oredlighetsnämndens ärenden gällande prövning av oredlighet och för uppgifterna kring sammanställning av information, omvärldsbevakning och kunskapsspridning gällande bl.a. frågor om god forskningssed bedömer vi att det krävs ett kansli med två årsarbetskrafter. Kostnaden för dessa uppskattar vi till sammanlagt 1 800 000 kronor per år.

Arvoden kommer att betalas till nämndens ordförande, ersättaren för ordföranden och de övriga ledamöterna. Sammanträdesarvoden, sociala avgifter samt ersättning för resekostnader och utebliven arbetsinkomst för dem har vi beräknat till cirka 603 000 kronor per år, baserat på ett antagande om tio möten. Lönen till den vetenskapliga sekreteraren har vi uppskattat till 10 000 kronor per månad plus sociala avgifter.

Ersättning kommer också att betalas till sakkunniga. Beräkningen bygger på antagandet att Oredlighetsnämnden kommer att pröva 15 ärenden per år och att det i genomsnitt krävs 100 timmar à 1 500 kronor (plus sociala avgifter) per ärende. I praktiken kan vissa ärenden komma att kräva en längre utredningstid medan andra kommer att behöva en kortare.

Kostnader för lokaler och övriga driftskostnader, inklusive it, telefoni och ekonomiadministrativa tjänster som köps av Statens servicecenter, samt information, utbildning o.dyl. uppskattar vi till 1 500 000 kronor per år. Lokalkostnader och övriga driftskostnader bedöms kunna hållas nere till följd av att nämnden föreslås ha en värdmyndighet.

Uppbyggnaden av Oredlighetsnämnden kan komma att medföra tillfälliga kostnader för den organisationskommitté som får i uppgift att förbereda inrättandet och för värdmyndigheten gällande t.ex. integrering i ärendehanteringssystem och utveckling av en hemsida.

Finansiering av Oredlighetsnämndens verksamhet

Sammanlagt beräknas kostnaderna för Oredlighetsnämndens verksamhet att uppgå till cirka 7,4 miljoner kronor årligen. En del av nämndens verksamhet bör finansieras genom att de medel som CEPN disponerar för Expertgruppen för oredlighet i forskning i stället flyttas till det anslag varifrån Oredlighetsnämndens verksamhet ska finansieras. 2017 uppgår tilldelade medel till Expertgruppen för oredlighet i forskning till 3,1 miljoner kronor. Återstående 4,3 miljoner kronor bör tas från anslagen till universitet och högskolor med tanke på att ansvaret för att utreda misstänkt oredlighet förs från dem till Oredlighetsnämnden. En något större summa kan behöva tas under nämndens uppbyggnadsskede för att täcka de extra kostnader som uppstår då.

Oredlighetsnämnden kommer att utreda oredlighet i forskning inom andra forskningsutförares verksamhet och därmed kan det tyckas att dessa också bör bidra till nämndens finansiering. Vi bedömer dock att det rör sig om så få fall och så små belopp att det inte är rimligt att överföra medel till Oredlighetsnämnden från de statliga bidragen som dessa forskningsutförare får.

Centrala etikprövningsnämnden

Förslaget om att Expertgruppen för oredlighet i forskning vid CEPN läggs ner innebär att kostnaderna för CEPN minskar med ett belopp motsvarande kostnaderna för Expertgruppen för oredlighet i forskning. Tilldelningen till Expertgruppen är 3,1 miljoner kronor 2017.

Universitet och högskolor

Förslaget om att ansvaret för att utreda misstänkt oredlighet förs från universitet och högskolor till Oredlighetsnämnden innebär en kostnadsminskning för de statliga universiteten och högskolorna. Den exakta storleken på minskningen är svår att uppskatta men eftersom antalet fall är begränsat så bedöms den vara mycket begränsad sett till de totala kostnaderna för sektorn. För att delfinansiera Oredlighetsnämndens verksamhet bör, som angivits ovan, totalt 4,3 miljoner kronor tas årligen från anslagen för universitet och högskolor.

Förslaget om att de statliga universiteten och högskolorna själva ska hantera andra avvikelser från god forskningssed än de som är att betrakta som oredlighet och förslagen om att de ska ha riktlinjer för sin hantering av sådana avvikelser och främja medarbetares möjligheter till råd och stöd i frågor som rör god forskningssed kan komma att innebära vissa administrativa merkostnader för dem, liksom förslagen om återrapportering till Oredlighetsnämnden. Dessa förslag, liksom förslaget om att forskningsutföraren har det övergripande ansvaret för att forskningen sker i enlighet med god forskningssed, att forskande, undervisande, teknisk och administrativ personal fortlöpande informeras om gällande regler för forskningsverksamheten, och att de forskare som deltar i forskningen har tillräckliga kunskaper om god forskningssed, bör emellertid mest betraktas som förtydliganden av de rådande bestämmelserna om att de statliga universiteten och högskolorna ska värna forskningens trovärdighet och god forskningssed och att deras verksamhet ska anpassas så att en hög kvalitet nås i utbildningen och forskningen. Många av strukturerna kring arbete med god sed och avvikelser från den är i dag också redan på plats. Eventuella kostnadsökningar till följd av förslagen är svåra att beräkna men uppskattas inte bli större än att de kan tas inom ram.

Vetenskapsrådet

Att vara värdmyndighet för Oredlighetsnämnden kommer att innebära kostnader för Vetenskapsrådet. Dessa kostnader ingår i beräkningen som ovan redovisats för Oredlighetsnämnden. Även den föreslagna finansieringen framgår av det avsnittet.

De särskilda medel för forskning om oredlighet i forskning som föreslås bör administreras av Vetenskapsrådet och finansieras inom ramen för myndighetens tilldelade medel för forskningsfinansiering.

Domstolsväsendet

Förslaget om att Oredlighetsnämndens beslut får överklagas till allmän förvaltningsdomstol kan komma att innebära vissa ökade kostnader för Sveriges Domstolar. Den genomsnittliga styckkostnaden för ett mål i förvaltningsrätt var 8 463 kronor 2015.³ Även om ett mål om oredlighet i forskning kan tänkas kosta betydligt mer än ett genomsnittligt mål beräknas de samlade årliga kostnaderna för Sveriges Domstolar till följd av förslaget att vara mycket begränsade med tanke på att antalet mål kan förväntas bli mycket litet, troligen inte större än högst ett par om året. Vi bedömer därför att kostnaderna kan bäras av Sveriges Domstolar utan att några nya medel tillförs.

Övriga statliga myndigheter

Förslaget om att Oredlighetsnämnden ska utreda misstänkt oredlighet i forskning skulle kunna innebära en kostnadsminskning för de statliga myndigheterna om de i dag själva utreder dessa fall. I praktiken är dock antalet fall väldigt litet, så den totala kostnadsminskningen blir därmed också mycket liten. Förslaget om att lagfästa att forskare och forskningsutförare har ansvar för att forskning sker i enlighet med god forskningssed m.m. kan innebära vissa merkostnader för t.ex. utbildningsinsatser för de myndigheter som bedriver forskning men som inte tidigare har haft något reglerat ansvar för god forskningssed. Att ha ansvar för forskning bör dock även innefatta ett ansvar för att den delen av verksamheten kvalitetssäkras, så i praktiken bör den nya regleringen snarare ses som ett förtydligande av rådande praxis än ett nytt åtagande även för dessa forskningsutförare. Vi uppskattar att de sammantagna ekonomiska konsekvenserna av förslagen är försumbara för övriga statliga myndigheter.

³ Sveriges Domstolar, *Årsredovisning 2015* s. 138.

17.3.2 Kommuner och landsting

Förslaget om att Oredlighetsnämnden ska utreda misstänkt oredlighet i forskning som utförts inom kommuner och landsting skulle kunna innebära en kostnadsminskning för kommunsektorn om de i dag själva utreder dessa fall. I praktiken är dock antalet fall väldigt litet och den totala kostnadsminskningen blir därmed också mycket liten.

Förslaget om att lagfästa att forskare och forskningsutförare har ansvar för att forskning sker i enlighet med god forskningssed m.m. kan innebära vissa merkostnader för t.ex. utbildningsinsatser för kommuner och landsting, som inte tidigare har haft något reglerat ansvar för god forskningssed. Vi kan inte uppskatta storleken på den eventuella kostnadsökningen. Att ha ansvar för forskning bör dock även innefatta ett ansvar för att den delen av verksamheten kvalitetssäkras, så i praktiken bör den nya regleringen snarare ses som ett förtydligande av rådande praxis än ett nytt åtagande även för dessa forskningsutförare.

Vi bedömer sammantaget att förslagens ekonomiska konsekvenser är små och att det statliga bidraget till kommunsektorn inte bör förändras till följd av förslagen.

17.3.3 Enskilda utbildningsanordnare, statliga bolag och stiftelser samt kommunala bolag, föreningar och stiftelser

Förslagen i detta betänkande har mycket små ekonomiska konsekvenser även för enskilda utbildningsanordnare, statliga bolag och stiftelser samt kommunala bolag, stiftelser och föreningar som bedriver forskning. Även om det inte är reglerat i författning så bekostas eventuella utredningar om misstänkt oredlighet i forskning i dag av dessa forskningsutförare själva. I det föreslagna systemet ska de i stället överlämna ärendena till Oredlighetsnämnden, vilket innebär en kostnadsminskning. I praktiken är dock antalet fall av misstänkt oredlighet i dessa forskningsutförarens verksamhet väldigt litet och den totala kostnadsminskningen bedöms därmed också bli mycket liten.

De enskilda utbildningsanordnare som bedriver forskning är lärosäten för högre utbildning. Förslaget om att forskningsutförarna

själva ska hantera andra avvikelser från god forskningssed än de som är att betrakta som oredlighet, liksom förslaget om att forskningsutförare har det övergripande ansvaret för att forskningen sker i enlighet med god forskningssed, att forskande, undervisande, teknisk och administrativ personal fortlöpande informeras om gällande regler för forskningsverksamheten, och att de forskare som deltar i forskningen har tillräckliga kunskaper om god forskningssed bör för dem bara utgöra en reglering av rådande praxis. Många av strukturerna kring arbete med god sed och avvikelser från den är redan på plats inom de enskilda utbildningsanordnarnas organisation. Eventuella kostnadsökningar till följd av förslagen är svåra att beräkna men uppskattas inte bli större än att de kan bekostas av befintliga bidrag till sektorn.

De nämnda förslagen kan innebära vissa merkostnader för t.ex. utbildningsinsatser för de statliga bolag och stiftelser samt de kommunala bolag, föreningar och stiftelser som inte tidigare har haft något reglerat ansvar för god forskningssed. Att ha ansvar för forskning bör dock även innefatta ett ansvar för att den delen av verksamheten kvalitetssäkras, så i praktiken bör de nya bestämmelserna snarare ses som ett förtydligande av rådande praxis än ett nytt åtagande även för dessa forskningsutförare. Mot bakgrund av de mycket små ekonomiska konsekvenserna av förslagen föreslår vi inte någon förändring av den statliga finansieringen av dessa verksamheter.

17.4 Konsekvenser för den kommunala självstyrelsen

Förslagen i betänkandet innebär att områden som tidigare inte varit reglerade i författning regleras. Förslaget om att en statlig myndighet ska utreda misstänkt oredlighet i forskning som utförs i kommunal regi och förslaget om att det ska lagfästas att kommuner och landsting har det övergripande ansvaret för att deras forskning sker i enlighet med god forskningssed utgör i viss mån inskränkningar i den kommunala självstyrelsen. Vi bedömer dock att inskränkningarna är förhållandevis små och vägs upp av förslagens syfte, som är att värna svensk forsknings kvalitet och tillförlitlighet, god forskningssed och allmänhetens förtroende för forskningen.

17.5 Konsekvenser för personlig integritet

I den föreslagna Oredlighetsnämndens ärenden om misstänkt oredlighet i forskning kan det förekomma känsliga personuppgifter, t.ex. om hälsa. Detta gäller inte bara för den eller de forskningspersoner/försökspersoner som förekommer i forskningen utan också för den eller de personer som anmäler eller anmäls för misstänkt oredlighet. Det kan också förekomma uppgifter om enskilda ekonomiska förhållanden. Vi föreslår att dessa personer ska omfattas av samma sekretesskydd som personer i jämförbara verksamheter har. Enligt vår bedömning blir därmed sekretessen inte mer långtgående än vad som är absolut nödvändigt för att skydda det intresse som föranlett den. Utredningen bedömer vidare att det inte kommer att ske någon automatiserad eller strukturerad insamling av personuppgifter inom ramen för den verksamhet som föreslås.

17.6 Övriga konsekvenser

Förslagen kan på lång sikt antas ha positiva samhällsekonomiska konsekvenser eftersom de förväntas bidra till ökad kvalitet och tillförlitlighet i forskningen och därmed stärka Sverige som kunskapsnation. Detta bör även såväl nationellt som internationellt stärka förtroendet för svensk forskning. Förslagen har inga konsekvenser för brottsligheten eller det brottsförebyggande arbetet, för sysselsättning eller offentlig service i olika delar av landet, för små företags arbetsförutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företags, för jämställdheten mellan kvinnor och män eller för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

18 Författningskommentar

18.1 Förslaget till lag om prövning av oredlighet i forskning

Innehåll

1 § Denna lag innehåller bestämmelser om prövning av misstankar om oredlighet i forskning.

Lagen innehåller också bestämmelser om vad forskare och forskningsutförare har att iaktta.

Bestämmelsen anger lagens innehåll.

Definitioner

2 § I denna lag avses med

forskning: vetenskapligt experimentellt eller teoretiskt arbete för att inhämta ny kunskap och utvecklingsarbete på vetenskaplig grund, dock inte sådant arbete som utförs inom ramen för högskoleutbildning på grundnivå eller avancerad nivå,

oredlighet i forskning: allvarliga avvikelser från god forskningssed i form av fabricering, förfalskning eller plagiering som begås uppsåtligen eller av grov oaktsamhet vid planering, genomförande eller rapportering av forskning, och

forskningsutförare: den i vars verksamhet forskningen utförs.

Förslaget behandlas i kapitel 8 och avsnitt 9.1.

Vissa grundläggande begrepp som används i lagen definieras i bestämmelsen.

Med *forskning* avses ett vetenskapligt experimentellt eller teoretiskt arbete för att inhämta ny kunskap och utvecklingsarbete på vetenskaplig grund, dock inte sådant arbete som utförs av studenter inom ramen för utbildning på grundnivå eller på avancerad nivå. Definitionen utgår från OECD:s definitioner av forskning såsom de uttrycks i den s.k. Frascatimanualen och motsvarar definitionen i 2 § lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor.

Med *vetenskapligt experimentellt eller teoretiskt arbete* och *utvecklingsarbete på vetenskaplig grund* menas såväl grundforskning som tillämpad forskning. Att arbetet ska syfta till att *inhämta ny kunskap* inbegriper även forskning som syftar till att upprepa redan genomförda arbeten för att stärka eller ifrågasätta tidigare vunna resultat eller påståenden. Att arbetet ska ske på *vetenskapligt* sätt innebär att arbetet ska vara en del av en kunskapsprocess där kunskap systematiseras och struktureras genom teoriutveckling och tillämpning av metodiska arbetsredskap. Kvalitetssäkring och resultatuppföljning och liknande typer av verksamheter omfattas därmed inte av lagens tillämpningsområde.

I definitionen av forskning undantas *arbete som utförs av studenter inom ramen för högskoleutbildning på grundnivå eller avancerad nivå*. Det innebär att arbeten som utförs inom ramen för sådan högskoleutbildning inte heller omfattas av lagens tillämpningsområde.

Den valda definitionen av begreppet *oredlighet i forskning* motsvarar den såväl nationellt som internationellt gällande kärnan av begreppet, vilken är fabricering, förfalskning och plagiering. Närmare överväganden kring definitionen återfinns i kapitel 8.

Med *forskningsutförare* avses den i vars verksamhet forskningen utförs. Vilka dessa är framgår av 3 §.

Forskningsutförare som omfattas av lagen

3 § Denna lag ska tillämpas på

1. den *forskningsverksamhet som utförs av universitet och högskolor som har staten som huvudman och som omfattas av högskolelagen (1992:1434)*,

2. den forskningsverksamhet som utförs av andra statliga myndigheter eller som staten bedriver i form av aktiebolag och stiftelse, om verksamheten är reglerad i lag eller någon annan författning eller om staten som ägare eller genom tillskott av statliga anslagsmedel eller genom avtal eller på något annat sätt har ett bestämmande inflytande över verksamheten,

3. den forskningsverksamhet som utförs av kommuner och landsting, eller av aktiebolag, handelsbolag, ekonomiska föreningar och stiftelser där kommuner eller landsting utövar ett rättsligt bestämmande inflytande samt

4. den forskningsverksamhet som utförs av enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda examina enligt lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda vissa examina.

Förslaget behandlas i avsnitten 9.1–9.3.

I bestämmelsen lämnas en uttömmande uppräkningslista av de myndigheter m.fl. vars forskningsverksamhet omfattas av lagens bestämmelser. Privata forskningsutförare utöver de som anges i punkten 4 omfattas inte.

Lagen gäller för alla statliga universitet och högskolor och andra statliga myndigheter, bolag eller stiftelser, kommuner och landsting, kommunala bolag, föreningar och stiftelser samt de enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda examina enligt lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda examina.

Punkten 2 motsvarar i huvudsak Riksrevisionens granskningsområde enligt 2 § punkterna 1, 4 och 5 i lagen (2002:1022) om revision av statlig verksamhet.

Punkten 3 motsvarar den avgränsning som ges för kommuner och landsting i 2 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400).

Lagen ska bara tillämpas i dessa forskningsutförares forskningsverksamheter. Det innebär att t.ex. de myndigheter och enskilda utbildningsanordnare som inte bedriver någon forskningsverksamhet inte omfattas av lagens bestämmelser.

Som en utgångspunkt ska lagens bestämmelser gälla forskning som har utförts av svensk forskningsutförare i Sverige. Den nationella nämnden ska emellertid inte vara förhindrad att även utreda misstankar om oredlighet i forskning som har utförts utomlands, vilket följer av att utredningsskyldigheten är kopplad till svensk

forskningsutförare och därmed oftast kan utredas i Sverige, oavsett om en del av forskningen skulle ha varit förlagd i utlandet eller inte. Detta förutsätter emellertid att en sådan utredning i det enskilda fallet inte är juridiskt eller praktiskt ogenomförbar av någon anledning. Den närmare bedömningen i den delen överlämnas till den nationella nämnden att göra i varje enskilt fall.

Krav på forskaren/Krav på forskningsutföraren

4 § Forskaren ansvarar för att hans eller hennes forskning sker i enlighet med god forskningssed. Detta gäller vid planering, genomförande och rapportering av forskning.

5 § Forskningsutföraren har det övergripande ansvaret för
1. att forskningen sker i enlighet med god forskningssed,
2. att forskande, undervisande, teknisk och administrativ personal fortlöpande informeras om gällande regler för forskningsverksamheten, och
3. att de forskare som deltar i forskningen har tillräckliga kunskaper om god forskningssed.

Förslagen behandlas i avsnitt 14.1.

I bestämmelserna tydliggörs forskarens och forskningsutförarens ansvar.

Bestämmelsen i 4 § ålägger forskaren ansvaret för att forskningen utförs i enlighet med god forskningssed. Det innebär bland annat att alla forskare som deltar i ett forskningsarbete är skyldiga att sätta sig in i gällande forskningsregler och riktlinjer, såväl generellt som för det aktuella forskningsområdet, samt att hålla sig a jour med utvecklingen inom området, genom att bland annat delta i utbildning.

Bestämmelsen i 5 § punkten 1 ålägger varje forskningsutförare att etablera system eller ordningar som säkerställer att den egna forskningsverksamheten sker i enlighet med god forskningssed. *Punkten 2* ålägger forskningsutföraren att tillhandahålla personalen fortlöpande information om gällande regler inom det aktuella forskningsområdet. *Punkten 3* ålägger forskningsutföraren att se till att forskarna har tillräckliga kunskaper om god forskningssed.

Något särskilt ansvar eller följer för en forskare eller forskningsutförare, utöver vad den nationella nämnden kan besluta om vid prövning av oredlighet i forskning enligt 10 §, är inte avsett med bestämmelserna. Bestämmelserna bör ses som en reglering av de krav som redan följer av god forskningssed.

6 § Får forskningsutföraren genom en anmälan eller på något annat sätt kännedom om en påstådd avvikelse från god forskningssed i forskningsverksamheten ska forskningsutföraren, om avvikelsen avser misstanke om oredlighet i forskning, överlämna ärendet för prövning av den nämnd som avses i 7 §.

Förslagen behandlas i avsnitt 10.1.

Bestämmelsen föreskriver att anmälningar som avser misstanke om oredlighet i forskning ska överlämnas till den nationella nämnd som avses i 7 § för prövning.

Eftersom det endast ska vara den nationella nämnden som ska utreda alla misstankar som rör oredlighet i forskning, åläggs därför en forskningsutförare som genom en anmälan eller på något annat sätt fått kännedom om en avvikelse från god forskningssed som avser misstanke om oredlighet i forskning att också lämna över ärendet till den nationella nämnden. Ärenden som rör andra misstänkta avvikelser från god forskningssed ska däremot inte överlämnas till den nationella nämnden utan hanteras av forskningsutföraren.

Nationell nämnd

Uppgifter

7 § Det ska finnas en nationell nämnd för prövning av oredlighet i forskning.

Den nationella nämnden ska pröva ärenden som en forskningsutförare har lämnat över enligt 6 § och anmälningar om oredlighet i forskning som getts in till nämnden. Nämnden får även pröva en fråga om oredlighet i forskning som den har fått kännedom om på något annat sätt än genom överlämnande eller anmälan.

Förslagen behandlas i kapitel 7 och avsnitt 10.1.

Genom bestämmelsen i *första stycket* föreskrivs att alla prövningar av misstankar om oredlighet i forskning ska göras av en nationell nämnd. Det innebär bland annat att de universitet och högskolor som har staten som huvudman inte längre ska pröva sådana avvikelser från god forskningssed som avser misstanke om oredlighet i forskning, utan överlämna alla sådana ärenden till nämnden, se 6 §.

Vad som avses med forskning och oredlighet i forskning anges i 2 §. Att nämnden ska pröva misstankar om oredlighet i forskning även hos andra forskningsutförare än statliga universitet och högskolor framgår av 3 §.

Av bestämmelsens *andra stycke* framgår att enskilda anmälningar om misstänkt oredlighet i forskning kan lämnas direkt till den nationella nämnden. Det framgår också att den nationella nämnden genom egna initiativ kan inleda prövningar om oredlighet i forskning. Det innebär att om nämnden genom t.ex. rapportering i media eller på något annat sätt får kännedom om misstankar om oredlighet i forskning, kan nämnden ex officio öppna ett ärende om prövning av de misstankarna.

8 § Om den nationella nämnden bedömer att ett ärende inte rör oredlighet i forskning men kan gälla andra avvikelser från god forskningssed, ska ärendet lämnas över till berörd forskningsutförare för vidare hantering.

Förslaget behandlas i avsnitt 10.1.

Bestämmelsen tydliggör gränsdragningen mellan den nationella nämndens uppgift och forskningsutförarnas vid misstanke om avvikelser från god forskningssed.

Det är den nationella nämnden som ska pröva alla misstankar om oredlighet i forskning i stället för forskningsutförarna själva. Av den anledningen ska t.ex. forskningsutförarna enligt 6 § överlämna alla ärenden till nämnden som man bedömer innefattar misstankar om oredlighet i forskning. Om den nationella nämnden i sin tur gör bedömningen att misstankarna inte rör oredlighet i forskning ska den inte heller pröva ärendet utan avskriva ärendet. Gör nämnden bedömningen att ärendet kan gälla andra avvikelser från god forskningssed ska nämnden lämna över ärendet till berörd forskningsutförare för vidare hantering.

Preskription

9 § Prövning av oredlighet i forskning enligt denna lag får inte grundas på omständigheter som är äldre än tio år.

Bestämmelserna i första stycket gäller inte om det finns särskilda skäl för en sådan prövning.

Förslaget behandlas i avsnitt 9.4.

Av bestämmelsens *första stycke* framgår att prövningar av oredlighet i forskning som en huvudregel inte får göras av omständigheter som är äldre än tio år från det att anmälan har gjorts eller misstankar har framförts. Bestämmelsen har motiverats av hänsynen till enskilda forskare, av att verksamheten bör ha fokus på samtida forskningsproblem samt av underlättande av utredningarnas praktiska genomförande.

Av bestämmelsens *andra stycke* framgår att en sådan prövning ändå ska kunna göras, om det finns särskilda skäl. Som exempel på sådana skäl kan nämnas misstankar om oredlighet som har fått eller riskerar att få allvarliga konsekvenser eller skadeverkningar för samhället.

Beslut

10 § Resultatet av den nationella nämndens prövning ska redovisas i ett beslut.

Av beslutet ska framgå om resultatet av prövningen innebär att en eller flera forskare har gjort sig skyldiga till oredlighet i forskning eller inte.

Den nationella nämnden får i ett yttrande i samband med sitt beslut också uttala sig om brister hos forskningsutföraren som nämnden anser bör avhjälpas.

Förslaget behandlas i avsnitt 10.3.

Bestämmelsen anger vad den nationella nämndens beslut ska innehålla.

Den nationella nämndens prövningar ska leda fram till beslut i frågan om det föreligger oredlighet i forskning eller inte. Genom beslutet avslutar nämnden sin prövning av framförda misstankar.

Prövningens första led görs av själva *forskningen*. I den prövningen tas först ställning till huruvida det objektivt sett föreligger fabricering, förfalskning eller plagiering.

Om nämnden finner att så är fallet ska den därefter gå över till att pröva den subjektiva sidan av begreppet oredlighet i forskning, dvs. om en eller flera *forskare* agerat uppsåtligt eller grovt oaktsamt och därmed kan anses ansvariga. Om så bedöms vara fallet ska nämnden i sitt beslut uttala om en eller flera av forskarna har gjort sig skyldiga till oredlighet i forskning. Om så inte bedöms vara fallet ska nämnden uttala att det inte föreligger någon oredlighet i forskning.

Om den nationella nämnden, mot bakgrund av utredningen i ärendet, anser att det finns brister hos *forskningsutföraren* som bör avhjälpas får den i ett yttrande i samband med sitt beslut också uttala sig om dessa brister.

Samverkans- och uppgiftsskyldighet

Utredningens genomförande

11 § Forskningsutförare ska på begäran lämna den nationella nämnden den hjälp och de uppgifter, upplysningar och handlingar om aktuell forskning som nämnden behöver för sin prövning samt tillträde till de lokaler som har använts vid forskningen.

Den nationella nämnden får utfärda förelägganden när uppgifter, upplysningar eller handlingar inte lämnas och när tillträde eller hjälp vägras. Ett föreläggande får förenas med vite. Ett sådant föreläggande kan riktas mot forskningsutförare som nämns i 3 § 1, 2 och 4.

Förslaget behandlas i avsnitt 10.2.4.

I *första stycket* anges vilka rättigheter och skyldigheter som är förknippade med den nationella nämndens prövning och vilka åtgärder som nämnden kan vidta.

Genom föreskrifterna i *andra stycket* ges den nationella nämnden rätt att ge förelägganden samt att även förena förelägganden med vite. Ett sådant föreläggande får emellertid inte riktas mot den forskningsverksamhet som utförs av kommuner och landsting, eller av aktiebolag, handelsbolag, ekonomiska föreningar och stif-

telser där kommuner eller landsting utövar ett rättsligt bestämmande inflytande.

För vite finns särskilda bestämmelser i lagen (1985:206) om viten.

Om det finns sekretess för vissa uppgifter hos forskningsutföraren, överförs den sekretessen till den nationella nämnden enligt förslagen till ändringar i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400).

Återrapportering

12 § Forskningsutförare ska till den nationella nämnden årligen rapportera hur de ärenden som har avgjorts av den nationella nämnden har hanterats av forskningsutföraren.

Förslaget behandlas i avsnitt 10.4.2.

I bestämmelsen föreskrivs en uppföljningsskyldighet efter beslut av den nationella nämnden.

Forskningsutförare ska återrapportera hur de ärenden som har avgjorts vid nämnden har hanterats vidare av forskningsutföraren. Rapporteringsskyldigheten har till syfte att belysa vad konsekvenserna av konstaterad oredlighet blev och hur problem rättades till. Rapporteringsskyldigheten gäller endast för de fall där:

- nämnden har konstaterat att det föreligger en allvarlig avvikelse från god forskningssed i form av fabricering, förfalskning eller plagiering,
- det föreligger oredlighet i forskning, eller
- nämnden har uttalat sig om brister hos forskningsutföraren.

Om en forskningsutförares verksamhet inte har prövats av nämnden eller om nämnden i prövade ärenden har konstaterat att det inte har förelegat någon fabricering, förfalskning eller plagiering i forskningsverksamheten, finns inte någon rapporteringsskyldighet för den forskningsutföraren.

Underrättelser till intressenter

13 § Om oredlighet i forskning har konstaterats ska den forskningsutförare i vars verksamhet oredligheten har begåtts informera berörda forskningsfinansiärer, myndigheter, vetenskapliga tidskrifter och andra berörda om den nationella nämndens beslut.

Förslaget behandlas i avsnitt 10.4.1.

I bestämmelsen föreskrivs en informationsskyldighet för forskningsutföraren.

Det är fler aktörer än forskare och forskningsutförare som är berörda av ett beslut om oredlighet i forskning. Om felaktiga resultat har publicerats är både forskarsamhället och resten av samhället berörda. Publikationer kan behöva rättas eller dras tillbaka, myndigheter kan behöva se över tillstånd som getts och finansiärer kan behöva ta ställning till avtalsfrågor.

Övriga bestämmelser

14 § Bestämmelserna i 14 § första stycket, 15–17 §§, 18 § tredje stycket, 20 och 21 §§ samt 26 § andra meningen förvaltningslagen (1986:223) ska tillämpas vid prövning enligt denna lag.

Förslaget behandlas i avsnitt 10.2.1.

I bestämmelsen föreskrivs om tillämpligheten av vissa procedur-regler i förvaltningslagen.

För att undanröja eventuella tvivel om huruvida den nationella nämndens prövningar utgör myndighetsutövning och huruvida de nämnda bestämmelserna i förvaltningslagen blir direkt tillämpliga av nämnden, föreskrivs uttryckligen att bestämmelserna ska tillämpas vid prövning av oredlighet i forskning.

Överklagande

15 § Den nationella nämndens beslut enligt 10 § första och andra styckena samt 11 § andra stycket får överklagas till allmän förvaltningsdomstol. Andra beslut av den nationella nämnden får inte överklagas.

Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten.

Förslaget behandlas i avsnitt 13.1.

Genom bestämmelsen görs vissa av den nationella nämndens beslut direkt överklagbara.

Den nationella nämndens beslut om oredlighet i forskning bedöms vara av så ingripande betydelse för en utpekad forskare att denne bör ha en möjlighet att överklaga beslutet till allmän förvaltningsdomstol. Ett beslut som avser såväl den objektiva som den subjektiva bedömningen av oredlighet i forskning enligt 10 § första och andra styckena ska därför kunna överklagas. I bestämmelsen anges emellertid inte uttryckligen vem det är som har klagorätt. I första hand avses just forskare som har bedömts ha varit oredliga i forskningen. Det kan emellertid inte uteslutas att även annan, t.ex. en forskningsutförare eller en anmälare vid en prövning av någon större plagiering, också kan anses ha ett sådant intresse i saken att en överklaganderätt bedöms finnas. Den närmare överklaganderätten får emellertid avgöras av domstolarna i varje enskilt fall. Påtalanden om brister i forskningsutförarens organisation enligt 10 § tredje stycket ska inte kunna överklagas.

Om Oredlighetsnämnden beslutar om föreläggande enligt 11 § andra stycket, får också det beslutet överklagas till allmän förvaltningsdomstol.

Av andra stycket framgår att det krävs prövningstillstånd vid överklagande till kammarrätt.

18.2 Förslaget till lag om ändring i högskolelagen (1992:1434)

1 kap 3 a § 1 högskolornas verksamhet ska vetenskapens trovärdighet och god forskningssed värnas.

För prövning av oredlighet i forskning svarar en särskild nationell nämnd. Bestämmelser om detta finns i lagen (201x:000) om prövning av oredlighet i forskning. Där anges också vad forskare och forskningsutförare har att iakttä.

Ändringen i första stycket är endast språklig.

Bestämmelsen i *andra stycket* är ny och utgör en hänvisning från högskolelagen till de nya bestämmelserna i lagen om prövning av oredlighet i forskning.

18.3 Förslaget till lag om ändring i offentlighets- och sekretesslagen (2009:400)

11 kap. 3 a § Får den nationella nämnd som anges i lagen (201x:000) om prövning av oredlighet i forskning i sin verksamhet från en forskningsutförare som omnämns i den lagen en sekretessreglerad uppgift, blir sekretessbestämmelsen tillämplig på uppgiften även hos den nationella nämnden.

Första stycket tillämpas inte på en uppgift som ingår i ett beslut hos den nationella nämnden.

Förslaget behandlas i avsnitt 12.2.4.

Paragrafen är ny. Eftersom den nationella nämnden ska göra alla prövningar av oredlighet i forskning i stället för forskningsutförarna måste den nationella nämnden också få information och uppgifter om aktuell forskning från forskningsutförarna. Den föreslagna regleringen är en sekundär sekretessbestämmelse som innebär att eventuell sekretess för uppgifter hos en forskningsutförare i sådana fall följer med till den nationella nämnden och därmed inte blir offentliga där.

Prövning av oredlighet i forskning

24 kap. 10 § Sekretess gäller i ärenden hos den nationella nämnd som anges i lagen (201x:000) om prövning av oredlighet i forskning

1. för uppgift om en enskilds personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till denne lider men, och

2. för uppgift om en enskilds ekonomiska förhållanden, om det kan antas att den enskilde lider skada om uppgiften röjs.

Sekretessen gäller inte beslut i ärende.

Sekretessen enligt denna paragraf gäller inte heller för uppgift om vem som har väckt frågan om oredlighet eller den person som miss-tanken riktas mot.

För uppgift i en allmän handling gäller sekretessen enligt första stycket 1 i högst sjuttio år och enligt första stycket 2 i högst tjugo år.

Förslaget behandlas i avsnitt 12.2.

Paragrafen är ny. Bestämmelsen avser att skydda uppgifter om enskilds personliga och ekonomiska förhållanden. I ärenden hos den nationella nämnden kan det förekomma känsliga personuppgifter. Det kan gälla forskningspersoner i den aktuella forskningen. Det kan också gälla för både den som misstanken om oredlighet i forskning riktas mot och den som väckt frågan om misstanke om oredlighet. Ett s.k. omvänt skaderekvisit har därför införts till skydd för dessa personers personliga förhållanden. Paragrafen avser också att skydda t.ex. innehållet i projektbeskrivningar och liknande handlingar där uppgifter kan finnas om enskilds ekonomiska förhållanden (*p 1 och 2 i första stycket*).

Undantaget i *tredje stycket* gäller endast namnet på den som väckt frågan om oredlighet eller den som misstanken riktas mot.

De föreslagna sekretesstiderna i *fyärde stycket* är vedertagna i liknande sammanhang.

Kommittédirektiv 2015:99

Organisation för utredningar om oredlighet i forskning

Beslut vid regeringssammanträde den 1 oktober 2015

Sammanfattning

En särskild utredare ska undersöka behovet av en ny hantering av ärenden som rör utredning av oredlighet i forskning och lämna förslag som säkerställer en tydlig och rättssäker hantering av misstänkt oredlighet.

Utredaren ska bl.a.

- kartlägga hur oredlighet i forskning hanteras i andra länder,
- utreda hur begreppen god sed och oredlighet i forskning används och hur högskolors ansvar för upprätthållande av god sed i forskningen vid behov kan förtydligas,
- göra en översyn av verksamheten vid expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden och vid behov föreslå en ny ändamålsenlig organisation för oberoende utredningar av oredlighet i forskning,
- föreslå hur rättssäkerheten vid bedömning av misstänkt oredlighet ska kunna garanteras, och
- lämna nödvändiga författningsförslag.

Uppdraget ska redovisas senast den 25 november 2016.

Uppdraget att undersöka behovet av en ny hantering för oredlighet i forskning

Forskning bedrivs i Sverige förutom vid universitet och högskolor som har staten som huvudman och som omfattas av högskolelagen (1992:1434) också vid enskilda utbildningsanordnare som har fått tillstånd att utfärda examina enligt lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda vissa examina, liksom vid andra statliga och enskilda organ. Dessa kallas i det följande gemensamt för forskningsutförare. De universitet och högskolor som har staten som huvudman och som omfattas av högskolelagen benämns i det följande, om inte annat framgår, högskolor.

Även om regelverket för forskningsverksamheten vid de olika forskningsutförarna kan skilja sig i vissa avseenden är det angeläget att frågor om oredlighet i forskning hanteras på ett sådant sätt att allmänhetens förtroende för forskningen främjas.

Frågor om oredlighet i forskning har tidigare behandlats bl.a. i betänkandet *God sed i forskningen* (SOU 1999:4), i propositionen *Forskning och förnyelse* (prop. 2000/01:3, bet. 2000/01:UbU6, rskr. 2000/01:98) och i en promemoria med förslag till reglering i högskoleförordningen (1993:100) av en högskolas ansvar för utredning av misstankar om oredlighet i forskning vid universitet och högskolor (U2004/2082/UH). Som en följd av detta infördes en ny paragraf i högskoleförordningen som innebar att högskolorna fick en skyldighet att utreda misstanke om oredlighet i forskning.

En skrivelse från Vetenskapsrådet och Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF) (U2007/4579/F) avseende en fristående instans för granskning av högskolans hantering av s.k. oredlighetsärenden har remissbehandlats. Förslagen behandlades i propositionen *Ett lyft för forskning och innovation* (prop. 2008/09:50, bet. 2008/09:UbU4, rskr. 2008/09:160) där regeringen bedömde att högskolornas ansvar att utreda en misstanke om forskningsfusk bör bestå, men att en utredning, utförd av experter utanför det lärosäte där misstanke om oredlighet har uppkommit, i vissa fall kan bidra till förtroendet för utredningens resultat. Regeringen inrättade därför 2010 ett oberoende organ, expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden. Expertgruppen ska på begäran av ett universitet eller en högskola som har staten som huvudman och som omfattas av högskolelagen yttra sig

i ärenden som rör utredningar av misstankar om oredlighet i forskning och konstnärlig forskning samt utvecklingsarbete.

En högskola som genom en anmälan eller på något annat sätt får kännedom om en misstanke om oredlighet i forskning, konstnärlig forskning eller utvecklingsarbete vid högskolan ska enligt 1 kap. 16 § högskoleförordningen utreda misstankarna. En högskola får under pågående utredning hämta in ett yttrande från expertgruppen. Om den person som väckt frågan om misstanke om oredlighet eller den person som misstanken riktas mot begär det, ska högskolan hämta in ett sådant yttrande. Något yttrande behöver dock inte hämtas in, om högskolan bedömer det som uppenbart obehövt.

I en skrivelse (U2013/2936/F) påpekar Vetenskapsrådet och SUHF att det nuvarande regelverket och uppdraget för expertgruppen vid Centrala etikprövningsnämnden är alltför vagt och inte ger grund för en rättssäker hantering.

Hantering av oredlighet i forskning i andra länder och i internationella samarbeten

I några länder finns organ som hanterar frågor om oredlighet i forskning. I de nordiska länderna gäller att det är arbetsgivaren som har huvudansvar för att utreda oredlighet. Arbetsgivaren beslutar om eventuella påföljder vid konstaterad oredlighet och om ett ärende ska överlämnas till polismyndigheten för utredning av brottsmisstanke. Centrala organ som på olika sätt värderar eller överprövar ärenden kring oredlighet finns i Danmark, Norge och Finland. Men medan Danmark (Bekendtgørelse om Udvalgene vedrørende Videnskabelig Uredelighed från 2009) och Norge (Lov om behandling av etikk og redelighet i forskning från 2006) har valt att lagstifta om oredlighet, bygger det finska systemet på frivillighet.

Forskning är oftast internationell och samarbeten sker i globala nätverk där även finansiering kommer från olika källor. I dessa fall uppkommer frågor om vilka regelverk som ska gälla och i vilket land en utredning ska ske.

Utredaren ska därför

- kartlägga hur oredlighet i forskning hanteras i andra länder,
- föreslå möjliga lösningar på hur utredning av oredlighet ska kunna genomföras när det gäller forskning som utförts i Sverige och som en del i internationella forskningssamarbeten, och
- lämna nödvändiga författningsförslag.

Begreppet god sed i forskningen och högskolornas ansvar

I betänkandet *God sed i forskningen* påpekades vikten av ett förebyggande arbete för att minska förekomsten av oredlighet i forskning. Kommittén betonade behovet av utbildning samt goda ordningar och praktiska förutsättningar för dokumentation och arkivering av forskningsmaterial. Kommittén ansåg att forskningsverksamhet ska dokumenteras så att det är möjligt för utomstående granskare att följa hela forskningsprocessen.

Kommittén förespråkade en modell för utredning av misstanke om oredlighet i forskning som tar fasta på det ansvar som ledningsorganen vid varje forskningsinrättning har att värna om hög kvalitet i forskningen. Det är arbetsgivaren som har till uppgift att ta ansvar för prevention och att ett repressivt system efterföljs oavsett om forskningsinrättningen är ett universitet, en högskola, ett sektorsforskningsorgan eller drivs i någon annan myndighetsform eller i privaträttslig form.

Vid en högskola har rektorn, närmast under styrelsen, ansvar för ledning av verksamheten och av detta följer att rektorn ska se till att misstankar om oredlighet i forskning utreds på lämpligt sätt. Det är rimligt att högskolorna själva bör kunna göra en åtskillnad mellan ett agerande som kan betraktas som avvikande från god sed i forskningen och ett agerande som är avsiktligt bedrägligt och kanske rent av brottsligt. Begreppen avvikelse från god forsknings-sed och oredlighet i forskning brukar bl.a. innefatta att fabricera, förfälska, plagiera eller stjäla vetenskapliga data och resultat, men de är inte tydligt definierade vad gäller gränser, allvarlighet, upprepning och uppsåt. Det finns därför skäl att belysa hur dessa begrepp används och närmare utreda vilket ansvar arbetsgivare har i verksamhet som bedriver forskning respektive i vilka situationer en

extern instans bör göra en oberoende utredning av misstänkt oredlighet i forskning.

Utredaren ska därför

- utreda hur begreppen god sed och oredlighet i forskning används hos forskningsutförarna, och
- föreslå hur högskolors ansvar för upprätthållande av god sed i forskningen vid behov kan förtydligas.

Hur bör en misstanke om oredlighet i forskning hanteras?

En högskola som genom en anmälan eller på något annat sätt får kännedom om misstänkt oredlighet har enligt högskoleförordningen en skyldighet att utreda misstankarna. Vid en anmälan, vilken beroende på högskolans lokala föreskrifter kan göras till t.ex. dekanus, fakultetsnämnd, prefekt eller rektor, är högskolan skyldig att utreda eventuella missförhållanden. Rektorn kan under pågående utredning inhämta ett yttrande från expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden, och ska göra det om den person som anmält eller den person som misstanken riktas mot begär det, såvida inte högskolan bedömer det som uppenbart obehövt.

I remissbehandlingen av skrivelsen från Vetenskapsrådet och SUHF (U2007/4579/F) framkom att frågan om eventuell preskriptionstid bör klargöras. Det kan t.ex. förekomma att en högskola kan behöva ta initiativ till en utredning av misstänkt oredlighet i forskning även om det gått så lång tid sedan den påstådda förseelsen att berörda parter inte längre är verksamma vid högskolan.

I betänkandet God sed i forskningen ansåg kommittén att anmälan av ett ärende om oredlighet i forskning som gäller en forskare vid annat lärosäte eller annan myndighet bör överföras till denna myndighet som bör driva utredningen vidare. En högskola kan även behöva utreda en misstanke om oredlighet i forskning som berör personer som är eller har varit verksamma vid en högskola men som inte formellt varit anställda vid högskolan, t.ex. en forskarstuderande eller adjungerad forskare.

I skrivelsen från Vetenskapsrådet och SUHF (U2007/4579/F) föreslogs att anmälan till en oberoende oredlighetskommitté bör

kunna göras av den tidigare anmälaren, av den forskare som anmälts eller av rektorn. Även om det är högskolan där forskningen utförts som har ansvaret för en utredning och eventuella påföljder vid konstaterad oredlighet kan det förekomma att en högskola inte genomför någon utredning eller inte inhämtar yttrande vid en anmälan om misstänkt fusk. Det kan därför finnas skäl att överväga om det borde vara möjligt för enskilda att direkt kunna vända sig till en oberoende instans för att anmäla misstankar om oredlighet i forskning. För att en oberoende instans ska kunna göra en utredning som garanterar rättssäkerhet för alla inblandade är det av stor vikt att forskningsutföraren kan bistå med relevanta underlag.

Om forskningsresultat som bygger på fusk eller annan oredlighet i forskning har publicerats och resultaten ligger till grund för föreskrifter och policyutformning eller för hur processer, metoder och produkter utformas, är detta naturligtvis allvarligt. Det är därför av betydelse att information om resultatet av en utredning av oredlighet i forskning och eventuella konsekvenser av konstaterad oredlighet kommuniceras på ett lämpligt sätt. I USA använder vissa myndigheter en sex-årsgräns för hur länge efter påstådd oredlighet i forskning som anmälningar kan göras och undersökningar genomföras. Detta gäller t.ex. för den myndighet som granskar statligt finansierad biomedicinsk forskning, Office of Research Integrity. Men det har förekommit i internationella sammanhang att artiklar dragits tillbaka decennier efter konstaterad oredlighet. Det skulle därför kunna vara ändamålsenligt att ange en bortre gräns för när utredningar av oredlighet i forskning initieras. För- och nackdelar med en bortre gräns bör redovisas.

Det är naturligtvis viktigt för de enskilda individer som är berörda i fall av misstänkt oredlighet i forskning att utredningen är rättssäker. Detta gäller för både den som misstanken riktas mot och den som väckt frågan om misstanke om oredlighet. Den som utpekas som misstänkt för oredlighet är i en utsatt position och kan få svårt att i efterhand rentvå sitt namn om det visar sig att någon oredlighet inte förekommit. Det kan bl.a. därför finnas behov av att ett oberoende organ ska kunna återuppta en utredning av oredlighet i forskning om nya fakta framkommer. Det finns även komplikationer med att anmäla misstänkt fusk i forskning. Så kallade "visselblåsare", dvs. personer som slår larm om misstänkt oegentlighet, har ibland fått negativa reaktioner på sin anmälan. Om

en anmälan om misstanke om oredlighet i forskning avges anonymt, men utan att direkta belegg finns eller någon som personligen vittnar om det inträffade, kan en sådan anmälan komma att betraktas som mindre seriös och det är inte säkert att den tas upp till prövning. Den som öppet anmäler forskningsfusk skyddas däremot inte av någon utredningssekretess, utan den anmälde har rätt att ta del av anmälan. Vissa länder, däribland Norge, Storbritannien och USA, har regelverk som skyddar visselblåsare. Det är därför angeläget att en utredning kan bedrivas både med offentlig insyn och med beaktande av behovet av integritet för den enskilde.

Förutom forskningsutförarens möjlighet att i egenskap av arbetsgivare vidta åtgärder har även statliga forskningsfinansiärer en möjlighet att avbryta bidrag till forskningsprojekt som bedömts bygga på förfalskade data.

Det finns därför behov av att utreda forskningsutförarnas roll när det gäller upprätthållande av god sed i forskning och vid misstänkt oredlighet i forskning och vilka uppgifter ett oberoende organ som ska utreda oredlighet i forskning bör ha.

Utredaren ska därför

- bedöma om det bör vara möjligt för enskilda att vända sig till ett oberoende organ för att anmäla misstänkt oredlighet i forskning,
- bedöma om ett oberoende organ ska kunna utreda misstanke om oredlighet i forskning hos andra forskningsutförare än högskolor,
- föreslå vilka frågor om oredlighet i forskning ett oberoende organ ska kunna utreda,
- ta ställning till om det bör finnas en borte gräns för när utredningar om oredlighet i forskning ska få initieras,
- föreslå hur rättssäkerheten vid bedömning av misstänkt oredlighet ska kunna garanteras för både den anmälde och den som anmäler,

- utreda behovet av offentlig insyn liksom behovet av integritet för den enskilde och då beakta de förslag som lämnats i betänkandet Visselblåsare – Stärkt skydd för arbetstagare som slår larm om allvarliga missförhållanden (SOU 2014:31), och
- lämna nödvändiga författningsförslag.

Övriga uppgifter för ett oberoende organ som ska utreda frågor om oredlighet i forskning

Utöver att svara för utredningar om oredlighet i forskning kan expertgruppen vid Centrala etikprövningsnämnden eller ett motsvarande oberoende organ även ges andra uppgifter, t.ex. att följa både den nationella hanteringen av oredlighet i forskning och den internationella utvecklingen på området samt svara för nationell kompetens inom forskningsetikområdet.

Utredare ska därför

- föreslå vilka övriga uppgifter utöver utredningar av oredlighet i forskning som ett oberoende organ bör ha.

Hur bör ett oberoende organ som ska utreda oredlighet i forskning organiseras?

Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden är ett oberoende organ som på begäran av högskolor ska yttra sig i ärenden som rör utredningar av misstankar om oredlighet i forskning och konstnärlig forskning samt utvecklingsarbete. Expertgruppen består av en ordförande och fyra övriga ledamöter samt personliga ersättare för dessa. Under 2010–2013 har oredlighetsgruppen lämnat yttranden i sex ärenden.

Från forskarsamhället påpekas att antalet misstänkta fall av oredlighet i forskning ökar. Samtidigt är det förhållandevis få fall av misstänkt oredlighet där högskolorna under pågående utredning begär ett yttrande från expertgruppen för oredlighet i forskning.

Utredaren ska därför

- göra en översyn av verksamheten vid expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden och vid behov föreslå en ny ändamålsenlig organisation för oberoende utredningar av oredlighet i forskning, med beaktande av de krav på tydlig ansvarsfördelning, rättssäkerhet och effektivitet som utgör grunden för organisering av statlig verksamhet, och
- lämna nödvändiga författningsförslag.

Konsekvensbeskrivningar

Utredaren ska analysera och redovisa vilka konsekvenser förslagen får för högskolor och för andra aktörer inom forskningssystemet. De ekonomiska och budgetära konsekvenserna ska bedömas och beräknas. Om utredarens förslag innebär kostnadsökningar, ska utredaren föreslå en finansiering enligt 14 § kommittéförordningen (1998:1474).

Samråd och redovisning av uppdraget

Utredaren ska inhämta synpunkter från högskolor och andra forskningsutförare, Vetenskapsrådet, Verket för innovationssystem, Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd, Forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande, Socialstyrelsen, Inspektionen för vård och omsorg, Statens beredning för medicinsk utvärdering, Myndigheten för delaktighet, huvudmännen för hälso- och sjukvård och socialtjänst och med andra berörda aktörer.

Uppdraget ska redovisas senast den 25 november 2016.

(Utbildningsdepartementet)

Kommittédirektiv 2016:87

Tilläggsdirektiv till Utredningen organisation för utredningar om oredlighet i forskning (U 2015:07)

Beslut vid regeringssammanträde den 6 oktober 2016

Förlängd tid för uppdraget

Regeringen beslutade den 1 oktober 2015 kommittédirektiv om organisation för utredningar om oredlighet i forskning (dir. 2015:99). Enligt utredningens direktiv ska uppdraget redovisas senast den 25 november 2016.

Utredningstiden förlängs. Uppdraget ska i stället redovisas senast den 28 februari 2017.

(Utbildningsdepartementet)

Sammanfattning av enkät till universitet och högskolor

Den 2 februari 2016 skickade utredningen en enkät innehållande fem frågor om god sed och oredlighet i forskning till samtliga statliga universitet och högskolor och samtliga enskilda utbildningsanordnare med tillstånd att utfärda examina enligt lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda vissa examina, totalt 48 lärosäten (i enkäten sammanfattas de under beteckningen högskolor). Svarstiden sattes till den 15 mars 2016.

Svar lämnades av 47 lärosäten men fem av dessa redovisade att de inte bedrev någon forskning. Följande sammanställning av enkätens frågor och svar bygger därmed på uppgifter från 42 lärosäten, varav 31 statliga universitet och högskolor och 11 enskilda utbildningsanordnare.

1. För högskola som lyder under högskoleförordningen:
Enligt 1 kap. 16 § högskoleförordningen (1993:100) ska en högskola som genom en anmälan eller på något annat sätt får kännedom om en misstanke om oredlighet i forskning, konstnärlig forskning eller utvecklingsarbete vid högskolan, utreda misstankarna. Hur många sådana misstankar har er högskola utrett under åren 2010–2015 och hur har ni rent allmänt fått kännedom om misstankarna? I hur många fall har oredlighet konstaterats?

31 statliga universitet och högskolor och 10 enskilda utbildningsanordnare redovisar svar på denna fråga.

De redovisar sammantaget 110 anmälda fall av oredlighet under sexårsperioden 2010–2015. I 16 av dessa har oredlighet konstaterats.

2. Hur definierar er högskola begreppen ”god sed i forskning” respektive ”oredlighet i forskning”?

Som svar på frågan hur ”god sed i forskning” definieras hänvisar flera lärosäten till externa definitioner eller riktlinjer, framför allt sådana som publicerats eller sammanställts av Vetenskapsrådet:

- God forskningssed, Vetenskapsrådets rapportserie 1:2011 (6 st)
- Vetenskapsrådets regler och riktlinjer (3 st)
- codex.vr.se (3 st)
- Vad är god forskningssed?, Vetenskapsrådets rapportserie 2005:1 (2 st)
- Riktlinjer för god medicinsk forskning, Medicinska forskningsrådet 1996 (1 st).

Ett lärosäte hänvisar till Kommittén om forskningsetiks skrivning i betänkandet God sed i forskningen (SOU 1999:4):

God sed i forskningen är den moraliska praxis som utvecklas då forskningens olika aktörer i dialog med det omgivande samhället kritiskt reflekterar kring forskningsverksamheten.

Tretton lärosäten hänvisar till en egen definition av god forskningssed, t.ex. ett eget policy- eller riktlinjedokument. Ett lärosäte menar att forskarsamhället vet vad god sed är. Vissa lärosäten har redovisat flera definitioner. 17 lärosäten anger ingen definition eller har inte besvarat frågan.

Som svar på frågan hur ”oredlighet i forskning” definieras hänvisar 14 lärosäten till den definition som används vid Vetenskapsrådet:

Vetenskaplig oredlighet innebär handlingar eller underlåtelser i samband med forskning, vilka – medvetet eller av oaktsamhet – leder till falska eller förvrängda resultat eller ger vilseledande uppgifter om en persons insats i forskningen.

Sju lärosäten hänvisar till den definition som tidigare föreslogs av Kommittén om forskningsetik:

Med oredlighet i forskning menas att en forskare avsiktligt och på ett vilseledande sätt gör avsteg från de vetenskapliga kraven eller medvetet bryter mot allmänt accepterade etiska normer.

Två lärosäten hänvisar till Sveriges universitets- och högskoleförbunds riktlinjer om hantering av frågor om vetenskaplig ohederlighet. Ett lärosäte hänvisar till den amerikanska definitionen av oredlighet i forskning i Federal Policy on Research Misconduct.

Många lärosäten beskriver också i sina definitioner eller redogörelser vilka konkreta handlingar som enligt dem utgör oredlighet i forskning:

- Plagiering (22 st)
- Förfalskning och fabrikation (21 st)
- Underlåtelse att inhämta och följa nödvändiga tillstånd från berörda myndigheter, t.ex. etikprövningsnämnd (16 st)
- Oberättigat hävdande av författarskap, undertryckande av författarskap, ändring av författarordning o.dyl. (15 st)
- Obehörigt användande av information given i förtroende (8 st)
- Förtigande/undertryckande av resultat/uppgifter (7 st)
- Avsteg från god vetenskaplig sed/underlåtelse att följa vedertagna forskningsetiska rekommendationer (6 st)
- Försvårande av vetenskaplig granskning (6 st)
- Presentation eller annan spridning av falska eller förvrängda resultat (3 st)
- Osaklig eller missvisande sammanställning av egna resultat (2 st)

Vissa lärosäten har ett eget definierat skuldkrav i sin definition (skuldkrav ingår också i både Vetenskapsrådets och Kommittén om forskningsetiks definitioner som många hänvisar till). Några menar att det för ansvar krävs att oredligheten har begåtts uppsåtligt/medvetet medan andra menar att det för ansvar krävs att den vetenskapliga oredligheten har begåtts medvetet eller av grov oaktsamhet. Ett par lärosäten skriver ut att missbedömningar och tolkningsfel och andra ursäktliga misstag inte utgör oredlighet.

3. Hur använder er högskola begreppen ”god sed i forskning” respektive ”oredlighet i forskning”?

Lärosätena har uppfattat denna fråga på olika sätt. Vissa hänvisar till hur de definierar begreppen i handläggningsordningar och riktlinjer. Andra beskriver hur begreppen kommer till praktisk användning i verksamheten. De vanligaste svaren av det senare slaget handlar om att begreppen används i forskningen eller som vägledning för forskningen, i utredningar om oredlighet eller i utbildningen (ett tiotal svar vardera). På vilket sätt begreppen används i forskningen eller som vägledning för forskningen framgår oftast inte. Två lärosäten svarar att begreppen används i en levande diskussion om forskning vid lärosätet.

4. Hur hanterar er högskola i praktiken frågor kring utredningar av misstänkt oredlighet i forskning?

Enligt svaren har 35 av 42 lärosäten beslutat om en hanteringsordning som ska följas när misstankar om oredlighet uppstår, men bara drygt hälften har hanterat sådana misstankar. I färre än tio procent av de redovisade ärendena om misstänkt oredlighet vid statliga universitet och högskolor 2010–2015 har yttrande inhämtats från Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden.

Enligt svaren skiljer sig lärosätenas hanteringsordningar åt ur flera aspekter. En del lärosäten beskriver en plikt att anmäla misstänkt oredlighet i forskning för vissa kategorier av anställda, t.ex. prefekter och dekaner, eller alla personer i chefsposition. Vid några lärosäten har alla anställda skyldighet att anmäla misstänkt oredlighet till rektor eller annan överordnad.

Vid 26 av 35 lärosäten med en beskriven hanteringsordning ska utredningen göras i två steg. Den inledande undersökningen görs antingen av en stående nämnd eller kommitté, en för varje tillfälle sammansatt ad hoc-grupp, eller en jurist eller annan handläggare, ofta vid universitetsledningen. Den fullständiga utredningen görs vid vissa lärosäten av samma konstellation som gjorde den inledande utredningen medan den vid andra görs av en ny konstellation, som kan vara av ad hoc-karaktär eller en stående nämnd eller kommitté. Några lärosäten har inskrivet i sin hanteringsordning att

ärendena efter en inledande undersökning alltid ska lämnas till Expertgruppen för oredlighet i forskning vid Centrala etikprövningsnämnden. Bland de lärosäten som inte gör utredningar i två steg är det vanligare att utredningen görs av en stående nämnd eller kommitté än att det bestäms från fall till fall vem som ska utreda.

Den nämnd eller kommitté som vid vissa lärosäten ansvarar för utredningar av misstänkt oredlighet hanterar ibland också forskningsetiska frågor i en vidare bemärkelse. Vid flera lärosäten är det obligatoriskt med utländska experter i den nämnd eller kommitté som utreder misstankar om oredlighet i forskning.

I vissa hanteringsordningar anges tidsfrister för hur lång tid en utredning högst bör ta. Den vanligaste ambitionen är att den inledande utredningen bör ta högst två månader medan den önskade längden för den fullständiga utredningen varierar mellan högst två och högst sex månader.

5. Vad ger ni för kurser som handlar om frågor om god sed i forskning respektive oredlighet i forskning, dels för studerande på grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå samt dels för forskare?

Enligt svaren ingår moment om god sed och oredlighet i forskning i alla berörda lärosätens forskarutbildning. De flesta lärosäten har även moment om det på grund- och avancerad nivå. Färre har redovisat att det ges obligatoriska kurser om god sed och oredlighet i forskning för verksamma forskare och handledare.

Statens offentliga utredningar 2017

Kronologisk förteckning

1. För Sveriges landsbygder
– en sammanhållen politik för
arbete, hållbar tillväxt och välfärd. N.
2. Kraftsamling för framtidens energi. M.
3. Karens för statsråd och statssekreterare.
Fi.
4. För en god och jämlik hälsa.
En utveckling av det
folkhälsopolitiska ramverket. S.
5. Svensk social trygghet i en
globaliserad värld. Del 1 och 2. S.
6. Se barnet! Ju.
7. Straffprocessens ramar och
domstolens beslutsunderlag
i brottmål – en bättre hantering av
stora mål. Ju.
8. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2017.
Kärnavfallet – en fråga i ständig
förändring. M.
9. Det handlar om oss.
– unga som varken arbetar eller studerar. U.
10. Ny ordning för att främja god sed
och hantera oredlighet i forskning. U.

Statens offentliga utredningar 2017

Systematisk förteckning

Finansdepartementet

Karens för statsråd och statssekreterare. [3]

Justitiedepartementet

Se barnet! [6]

Straffprocessens ramar och domstolens
beslutsunderlag i brottmål
– en bättre hantering av stora mål. [7]

Miljö- och energidepartementet

Kraftsamling för framtidens energi. [2]

Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2017.
Kärnavfallet – en fråga i ständig
förändring. [8]

Näringsdepartementet

För Sveriges landsbygder
– en sammanhållen politik för
arbete, hållbar tillväxt och välfärd. [1]

Socialdepartementet

För en god och jämlik hälsa.
En utveckling av det
folkhälsopolitiska ramverket. [4]
Svensk social trygghet i en globaliserad
värld. Del 1 och 2.[5]

Utbildningsdepartementet

Det handlar om oss.
– unga som varken arbetar eller studerar. [9]
Ny ordning för att främja god sed
och hantera oredlighet i forskning. [10]